

MŰHELY

Vincze Gábor

Lăncrănjantól Lăncrănjanig

Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből

A magyar és a román államközi kapcsolatok 20. századi történetében több olyan időszak kimutatható, amikor még békeidőben is feszült volt a két szomszédos ország viszonya. Attól kezdve azonban, hogy 1948-tól egy „táborba” tartoztak, részben a szőnyeg alá seprték a felmerült problémákat, részben pedig megakadályozták, hogy a vitákról a nyilvánosság tudomást szerezhessen.¹ Ez változott meg a hetvenes évek közepétől, ugyanis bár kezdetben csak szórványosan, de megjelentek a másik felet kritizáló cikkek. Ezek a viták történészek között zajlottak – ezt még megengedhette magának a két pártvezetés. (Gazdasági vagy bármilyen politikai ügyben ez elképzelhetetlen volt.) A „nagyközönség” számára egyszerű „történészvitának” tűnő polemizálás mögött azonban szerteágazó ellentétek húzódtak meg. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a felszínen a múlt értelmezéséről folyt a vita, míg valójában a fokozatosan erősödő, kisebbségellenes román nacionalizmus offenzívájáról volt szó. Míg a hetvenes évek második felében a román „kihívásra” a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetése visszafogottan reagált (illetve a román vádaskodásokra válaszolni kívánókat „leállította”), addig a nyolcvanas évek elejétől megszorodtak a román álláspontot kritizáló cikkek.

A két ország közötti nyílt sajtóvita Ion Lăncrănjan bukaresti író magyarellenes pamfletjének 1982-es kiadása után erősödött fel – és vált rendszeressé. Alábbi tanulmányunkban azt a néhány évet dolgozzuk fel (természetesen az előzményeket is figyelembe véve), mely az előbb említett vitáirat megjelentetésétől a bukaresti író már-már patológiusan magyargyűlölő „regényének” 1986 nyarán történt kiadásáig terjed. (Ezért lett tanulmányunk főcíme: „Lăncrănjantól Lăncrănjanig”). Ugyanennek az évnek a végén jelent meg Budapesten a háromkötetes *Erdély története*, amely kiváló ürügyet nyújtott a Román Kommunista Párt (RKP) vezetésének arra, hogy a ma-

1 Erről több példa olvasható: Varga – Vincze, 1998. és Fülöp – Vincze, 2007.

gyarellenes kampány újabb hullámát indítsa el, mely azonban a korábbiaknál jóval durvább, hangosabb volt (és a rezsim bukásáig tartott). Ennek bemutatása, a magyar-román viszony eszkalálódásának részletes tárgyalása már egy újabb tanulmány feladata lenne. Dolgozatunkban a fő figyelmet a párt- és államközi kapcsolatok alakulásának,² a román propaganda-hadjárat fejleményeinek, illetve az erre adott hazai reakcióknak szenteljük, a magyar kisebbség sorsának alakulását, a bukaresti magyarságpolitika változását³ csak a kétoldalú kapcsolatok függvényében tárgyaljuk.

A sajtópolemia kezdete és a bilaterális kapcsolatok alakulása a hetvenes évek második felében

A két ország viszonyára a hetvenes években számos tényező volt hatással, egyebek mellett a magyar kisebbség helyzetének alakulása – pontosabban lassú romlása. Az 1968-a csehszlovákiai bevonulás miatt Nicolae Ceaușescu, az RKP főtitkára több engedményt – és néhány látványos gesztust – tett a nemzeti kisebbségek számára: néhány – még az ötvenes években román tagozattal „ellátott” vagy román líceummal összevont magyar iskolát – „visszamazarosítottak” (tehát önállósították), létrehozták a Kriterion Könyvkiadót, magyar és német nyelvű TV-adások indultak Bukarest-

2 Ami a hetvenes-nyolcvanas évek magyarországi külpolitikáját illeti, ennek alaposabb bemutatásával mindmáig adós a magyar történetírás. Egyelőre csak egyfajta kitekintés olvasható erről a korszakról egy kétszerzős kötetben (Fülöp – Sipos, 1998.). A Politikátörténeti Intézet igazgatója egyik publikált előadásában foglalkozik a hetvenes évek magyar-román kapcsolataival, ám Bukarest kisebbségellenes politikájának nem sok figyelmet szentel, megállapításai csupán általánosságban mozognak. (V. ö. Földes, 2006.) Egy korábbi munkájában (Földes, 2005.) a Kádár-korszakbeli magyar-román párt- és államközi kapcsolatokat tekintette (volna) át a szerző. Munkájában azonban számtalan tárgyi tévedés található (hogy csak egyet említsünk: 1964-ben „magyar autonóm tartomány” nem létezett Romániában). A szerző levéltári hivatkozásainak nagy része pontatlan (rendszeresen hiányzik az oldalszám, az iktatószám, olykor a doboz, illetve az őrzési egység száma hibás). Levéltári forrásainak döntő részét az MSZMP központi szerveinek iratai alkotják, ezen belül a KB- és PB-ülések jegyzőkönyvei, a KB információs jelentései és a Kádár-titkárság iratai. A külügyminisztérium ún. román TÜK-iratait alig hasznosította (amikor igen, akkor is hibás vagy pontatlan a jelzet!), pedig ez az egyik legfontosabb forrása a magyar-román kapcsolatok történetének. A tanulmányból nyilvánvalóvá válik, hogy Földes György alapjában véve nem ismeri a Ceaușescu-rezsim magyarságpolitikáját, ezzel nem is igen foglalkozik. Kizárólag az érdekl, hogy „mit tett Kádár János, mi volt az álláspontja a határon túli magyarság ügyében”. Erre a kérdésre azonban objektív választ nem képes adni, ugyanis szemlélete erősen apologetikus jellegű.

3 Erről bővebben lásd: Vincze, 1999.

ben, valamint megalakították a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát (MNDT) – a Ceaușescu-korszak „fantomszervezetét”.⁴ Hamarosan kiderült azonban, hogy a magyarságpolitika területén gyökeres változás (mai kifejezéssel élve: „paradigmaváltás”) nem várható a pártvezetés részéről. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa a kezdeti várakozásokkal ellentétben nem vált (nem válhatott!) az 1944 őszén megalakított (és 1953 tavaszán „önfelosztatott”) Magyar Népi Szövetség „utódává”, és bár prominens magyar értelmiségiek többször felvetették, ám még sem készült el egy újabb „nemzetiségi statútum”, valamint a magyar nyelvű szakmunkásképzés terén sem történt előrelépés. Sőt, éppen az oktatásügyben – a legérzékenyebb területen – történt meg az első, igazán látványos *negatív fordulat*: az 1973. május 13-i 273. sz. törvényrendelete előírta ugyanis, hogy az általános iskolákban a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatásban az ötödik osztály indításához minimum 25, a középfokú oktatásban pedig 36 jelentkezőre van szükség. Ezzel szemben a román diákok esetében nem állítottak fel létszám-minimumot. „Ez azt jelenti, hogy szintiszta magyar faluban is be kell indítani az iskola román ciklusát akkor is, ha csak a milicista gyermeke iratkozik be.” – írta a *nyíltan diszkriminatív* jogszabály kiadása után Martin Ferenc nagykövet a június 6-i rejtjeltáviratában.⁵ Ez követte annak az 1974. december 6-i ún. „szállás törvénynek” kiadása, mely megtiltotta, hogy a külföldi állampolgárok (a közvetlen rokonok kivételével) megszállhassanak magánszemélyeknél. Két évvel később azonban ezt a törvényrendeletet olyképpen módosították, hogy a külföldi állampolgárságú, *román származású* személyeket kivonták a jogszabály hatálya alól. Ez az újabb diszkriminatív törvény jelezte, hogy Bukarest szakított a hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji toleránsabb kisebbségpolitikával.⁶

A kisebbségpolitikai fordulatra ekkor (és még egy évtizedig) meglehetősen „lanyhán” reagált a budapesti pártvezetés, ugyanis még szilárdan tartotta magát ahhoz a dogmához, hogy a kisebbségi kérdés az adott ország *bel-*

4 A „német dolgozói tanácsokat” is ugyanekkor alakították meg. A tanácsok kezdettől fogva súlytalanok, a külföldnek szóló kirakatintézmények voltak. Sem vertikális vagy horizontális struktúrával, tagsággal, saját költségvetéssel nem rendelkeztek. Bővebben lásd Vincze, 2003.

5 MOL, XIX-J-1-j-1973, 93. doboz (= d.), 128-27. levéltári szám (= ltsz.) 002499/2/1973.

6 Meg kell még említsünk egy kevésbé ismert próbálkozást: 1971 októberében megpróbálták betiltatni a helynevek nemzetiségek nyelveken történő használatát, de a határozott ellenállást látva erről letettek, illetve csak bizonyos helynevek esetében vált kötelezővé a román névhasználat. Erről lásd Martin Ferenc nagykövet 1971. december 15-i jelentését (MOL, M-KS 288. f., 32. cs. 16. ő. e., 00495/15/1971. sz., 76–80.) és Soproni, 1988.

ügye. Ráadásul a hetvenes években még Románia „imázsa” igencsak jó volt Nyugaton – és minden olyan látványos gesztusa ellenére, mellyel azt igyekezett demonstrálni, hogy Moszkvától független külpolitikát folytat, a Kreml – itt most nem részletezhető okok miatt – „megbocsátott” Ceaușescunak. Tehát ha a megerősödő bukaresti kisebbségellenes politika miatt Budapest esetleg határozottan tiltakozni mert volna – mint ahogy nem tette –, szövetségest úgy sem talált volna. Többek között emiatt sem reagált keményen a párt- és állami vezetés a magyar történelmet meghamisító, a magyar nemzetet burkoltan (vagy mind nyíltabban) gyalázó írásokra.

Erdély (és ezzel együtt Magyarország) múltjának átírása, magyar történelmi személyiségek (Kán László erdélyi vajda, Kinizsi Pál, Dózsa György és mások) „kisajátítása” román részről régtől fogva elterjedt gyakorlat volt.⁷ Tulajdonképpen már a rendszer születése előtt is megtapasztalható volt, majd a „klasszikus sztálinizmus” éveiben háttérbe szorult, hogy a hatvanas évektől ismét felbukkanjon ez az eljárás. Már 1968-ban azt rögzítették az MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Bizottságának a történettudomány helyzetéről kiadott állásfoglalásában, hogy „a magyar történettudomány szemléleti ellentétbe került a románok történelemszemléletével”.⁸ Ezzel a problémával egy 1973-as elemzés is foglalkozott: „A román fél egyik alapvető dogmája, hogy mindaz, ami a mai Románia területéhez kötődik, az Románia történelmi emléke. Ezzel a logikával a magyar nép nemzeti múltjának egyes emlékei – mivel azok az ottani magyar nemzetiség emlékei is – román történelmi emlékké válnak.” Bár a Külügyminisztérium III. Területi Főosztálya már ekkor „határozott fellépést” javasolt a román nacionalista megnyilvánulásokkal szemben, Rátkai Ferenc, a külügyminisztérium főosztályvezetője ezt helytelennek tartotta.⁹

A két ország közötti „történelem-vita” a hetvenes évek közepén akkor erősödött fel, amikor magyar részről egy nagy, tizkötetesre tervezett szintézisben készültek összefoglalni a magyar történelmet. Ebből – azon a címen, hogy az 1920-tól Románia része lett – nem lehetett „kifelejtteni” Erdélyt.

7 Jó példa erre Kinizsi Pál, akiből „Paul Chinezu”-t (magyarul: „Kínai Pál”-t!) kreáltak a fantáziadús román történészek, Mátyás király pedig „Matei Corvin” (tulajdonképpen „Corvin Máté”) lett. Budai Nagy Antal hol Anton Magnu de Buda, hol Anton Naghi din Buda. A magyar-román történészvitára lásd R. Süle, 1988.

8 *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967-1970*. Kossuth, Budapest, 1974. 216.

9 MOL, M-KS 288. f., 32. cs. 10. ó. e., a külügyminisztérium III. területi főosztályának 1973. május 9-i feljegyzése a magyar-román kulturális kapcsolatok néhány problémájáról és a tennivalókról.

Ám hiába igyekeztek a magyar történészek szakmájuk szabályai szerint eljárni, objektívnek maradni, munkáik „zavarták” a „nagyromán” ideológia híveit, a sovinszta történészeket – és a mind nacionalistább román pártvezetést. Ezt jelzi az is, hogy a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága 1975. szeptember 22-i ülésén Nicolae Ceaușescu éles hangon kelt ki a magyar történészek „támadásai” ellen, és kijelentette, hogy fel kell venni a kesztyűt. Ezt követően a párt elméleti folyóirata, az *Era Socialistă* 12. számában Dumitru Berciu professzor visszautasította „azon országok történészeinek állításait, akik kétségbe vonják a vlahok és a románok azonosságát...”¹⁰ Ezzel új lendületet adott a két ország történészei közötti vitának. Mielőtt elhangzott volna a főtítkárállamelnök felszólítása, Constantin C. Giurescu¹¹ (a 2. bécsi döntés 35. évfordulója ürügyén folytatott nagyszabású sajtóhadjárat idején) dühödt kirohanást intézett a *Revista de Istorie* 6. számában a *Magyarország története* előző évben Párizsban, illetve az év tavaszán Londonban megjelent kötete miatt. (Azzal vádolta a magyar szerzőket, hogy „megismétlik az 1944 előtti történetírás tévedéseit és előítéleteit”.) Erre Makkai László határozottan válaszolt, sorra megcáfolva a nacionalista történész állításait.¹² Giurescu vádaskodásait nyugati nyelveken is megjelentették, ami hozzájárult ahhoz, hogy Budapesten végre elérkezettnek lássák az időt Erdély történetének a megírására.¹³ (Pach Zsigmond Pál, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója 1976 márciusában közölte a nyilvánossággal, hogy hozzákezdnek Erdély történetének megírásához.)

10 MOL, M-KS 288. f., 32. cs., 9. ő. e., a bukaresti nagykövet 1975. december 3-ai jelentése.

11 A harmincas évek elismert történészét a kommunista egyeduralom megszilárdulása után, 1948-ban a Duna-deltába száműzték, csak az ötvenes évek végi nacionalista fordulat után térhetett vissza a fővárosba, majd 1964-től meredeken ívelt fölfelé a karrierje az 1977-ben bekövetkezett haláláig. 1968 nyarán megjelent egy könyvecskéje (*Erdély a román nép történetében*), mely történelemszemléletében Ion Lăncrăjan előfutárának tekinthető.

12 Makkai László: Egy kis szakmai ördögűzés. In: *Történelmi Szemle*, 1975. 4. sz. 751–754.

13 „Az utóbbi években igen sok tanulmány és könyv jelent meg román történetírók tollából Erdély történetére vonatkozóan, melyek [...] egyoldalúan tárgyalják” annak számos elemét. Ráadásul 1980-ban Bukarestben rendezik meg a történész világkongresszust. „Mindez indokolttá teszi, hogy [...] most már a magyar történetírás is összefoglalóan állást foglaljon Erdély történelmével kapcsolatban” – olvasható az MTA Történettudományi Intézete igazgató-helyettese, Ránki György 1975. november 17-i, Kornidesz Mihály-nak, a KB TKKO helyettes vezetőjéhez címzett átiratában. MOL, M-KS 288. f., 36. cs. 22. ő. e., 77.

A román nép múltjának „újrakonstruálására”, a dáko-román-elméletnek a hivatalos ideológiába történő beemelésére 1976-ban került sor. Június elején Ceaușescu a politikai nevelés kongresszusán tartott „nagyívű” beszédében kijelentette, hogy a dákok együttlélése a hódító rómaiakkal a trákok vitézségével és a rómaiak büszkeségével ruházta fel a román népet. Ez a nép „mindig kitűnt igazságszeretetével és igazságosságával, a harcban tanúsított eltökéltségével és rettenthetetlenségével, azzal az elhatározásával, hogy maga rendezi sorsát, teljes szabadságban alakítja jövőjét.”¹⁴ Szeptemberben Bukarestben rendezték meg a II. Nemzetközi Trakológiai Kongresszust. Ceaușescu üzenetet intézett a résztvevőkhöz, amelyben azt hangsúlyozta, hogy milyen nagy szerepet töltöttek be a géta-dákok a román nép kialakulásában.

Constantin Giurescu a következő évben, 1977-ben újabb vádakkal illette a magyarországi történészeket (főleg Makkait) azt állítván, „egyeseknek” az a célja, hogy „elvitassák a románok Erdélyhez való jogát”. Erre a vitára is utalt a budapesti külügyminisztérium egyik román referense az 1977-es Kádár–Ceaușescu-találkozó előtt készített feljegyzésében: „Az utóbbi években kibontakozó történészvita számottevően terheli kapcsolatainkat. A dáko-román kontinuitás már-már faji alapról történő megközelítése, a középkori román vajdaságok »történelmi küldetése«, a fejedelemségek egyesülése, Trianon és a bécsi döntés stb. román megvilágítása sérti a romániai nemzetiségek önértetét, és élénk visszatetszést szül hazánk tudományos és laikus közvéleménye előtt is.”¹⁵

Ami a két pártvezető találkozáját illeti, az évek óta húzódott. A hetvenes évek elején a Ceaușescuval szemben Kádárban korábban is meglévő averzió megerősödött. Világos volt, hogy mind a „különutas” külpolitikája, mind a sovinizta kisebbségpolitikája elfogadhatatlan Budapest számára, részben ezért az évek óta esedékes „magasszintű” találkozóra csak hosszas halogatás után került sor 1972 februárjában, Bukarestben. Ezt követően azonban fél évtized kellett ahhoz, hogy a két pártvezető ismét leüljön tárgyalni. Az 1977. júniusi Debrecen–nagyváradai találkozó magyar részről felemás diplomáciai sikernek tekinthető. Bár néhány régi sérelem (pl. az ún. szállástörvény) felszámolása elől mereven elzárkózott, sikerült néhány konkrétumot elfogadtatni Ceaușescuval, csakhogy ezek végrehajtása vagy késve (a főkonzulátusok megnyitása) vagy felemásan (a kishatárforgalmi sávba nem tartozott bele Arad, Nagyvárad és Szatmárnémeti) vagy egyáltalán nem történt meg (a kultúrházak kölcsönös megnyitása). A közös közle-

14 Ceaușescu, 1978. 34–35.

15 MOL, XIX-J-1-j-1977, 114. d., 128-2. ltsz., 001756/30/1977.

mény szövegébe belekerült ugyan a nemzetiségek „híd” szerepéről szóló tétel,¹⁶ de csak azon az áron, hogy román követelésre mellette szerepelt: a felek a nemzetiségi kérdést belügynek tekintik.

A kezdeti magyarországi és romániai optimizmus hamar semmivé foszlott. Romániai magyar értelmiségi körökben már pár hónappal később az volt az általános vélemény, hogy „a helyzet semmit sem javult, sőt: tovább folytatódik az erőszakos asszimilációs folyamat, a romániai magyar nemzetiségnek Magyarországtól való mesterséges távoltartása.”¹⁷ Ráadásul újra kezdődött a román sajtókampány is.

Az ürügy a sajtóhadjárat felújítására két magyarországi írás megjelenése volt. 1977. december 25-én a kormánylapban, a *Magyar Hírlapban* Bartha Antalnak megjelent egy, a dáko-román kontinuitás elméletét bíráló cikke (*Őstörténeti tévutak*), mely nagy (mű)felháborodást keltett Bukarestben. Február 10-én a *Contemporanulban*¹⁸ estek neki a neves történésznek, „a román nép történelmének elferdítésével, reakciós tézisek felmelegítésével” vádolván őt. (Négy évvel később Lăncrănjan is „ultrareakciós nézetnek nyilvánította a történész kontinuitást tagadó írását – igaz, a cikk megjelenését két évvel későbbre datálta.) Ezt követően számos polemikus, a magyarországi történészek álláspontját, a magyar történelemszemléletet támadó írás látott napvilágot. Ennek következtében Biczó György nagykövet május végén azt jelentette a külügyminisztériumnak, hogy „az utóbbi hetek tapasztalata szerint a román propagandaszervek változatlan intenzitással folytatják a nemzeti kérdés megoldottságának bizonyítását, a dáko-román kontinuitás igazolását, a bel- és külföldi közvélemény megdolgozását. Szinte nincs egyetlen olyan központi vagy vidéki napilap, kiadvány, mely ne cáfolná, verné vissza nap mint nap a külföld e témakörbe tartozó Románia ellenes »rágalmait« és megújuló támadásait. A nemzetiségi kérdés megoldását bizonyító statisztikai adatok mellett folytatódik a Horthy-megszállás idején elkövetett atrocitások leleplezése, és [...] a magyarországi »ellenséges« meg-

16 A jugoszlávok által a szomszédos országok nemzetiségeinek „híd” szerepéről kidolgozott formula már a belgrádi külügyminiszter 1970-es budapesti látogatásáról kiadott közös közleményben is szerepelt. Magyar–román viszonylatban a román partner rendszeresen elzárkózott ennek említésétől. Az 1977-es Kádár–Ceașescu-találkozó közös közleményében úgy szerepel, hogy „a romániai magyar nemzetiség híd a román nép és a magyarországi magyar nép között”.

17 MOL, XIX-J-1-j-1977, 112. d., 128-1. ltsz., 005703/1977. Biczó György november 9-i jelentése.

18 D. Berciu – M. Preda: „A történelmi igazság szellemében”.

nyilatkozások visszautasítása.”¹⁹ A „Horthy-fasizmus” „lelepezése” olykor jó ürügyet nyújtott a dühödt magyarellenesség kinyilvánítására, mint az Ion Spălățelu esetében történt, aki 1978 májusában *Horthysta megszállás Erdély északi részén (1940–1944). Szent Bertalan hosszú éjszakája* címmel jelentette meg egy cikket.²⁰

Bár erre konkrétan nem utal, nyilvánvalóan az amerikai magyar emigráció 1978 áprilisi new yorki Ceaușescu-ellenes tüntetése²¹ miatt ragadott tollat az ismert történész. Azt állította az írásában, hogy „az úgynevezett horthysta emigráció tagjai” szégyentelenül elferdítik „a mai romániai valóságot”, és tüntetéseken bírálták az ország kisebbségpolitikáját. Ez persze csak ürügy ahhoz, hogy a továbbiakban a 2. bécsi döntés utáni észak-erdélyi eseményekkel foglalkozzon, és ezenközben a magyar uralom alá került román-ság „szenvedéseit” szinte apokaliptikus méretűvé növelessze. A magyar megszálló csapatok szerinte „hatalmas kínzási, gyilkolási hullámot” kezdtek el – írja a bukaresti külügyminisztériumban az 1946-os párizsi békeértekezletre összeállított propagandaanyagra hivatkozva. („Hátborzongató vérfürdőt” műveltek, Ippen pedig „borzalmas Szent Bertalan-éjszakát²² rendeztek”). Cikke nem is ezért oly figyelemre méltó, hanem két dolog miatt. Egyfelől ő az első, aki idéz egy, 1939 tavaszán kiadott silány minőségű, vadul románellenes regényből. Dücső Csaba *Nincs kegyelem!* című fércművéről van szó, amely Magyarországon csak Ion Lăncrănján pamfletjének megjelenése után vált ismertté. Másfelől részletesen bemutatja a tájékozatlan román – és magyar – olvasóknak, hogy milyen kegyetlenkedéseket folytattak „a horthysták”, hány románt gyilkoltak le, üldöztek el.

Spălățelu cikke – most már utólag látható – egyfajta „rezüméje” volt annak a „Horthy-fasizmus észak-erdélyi rémtetteit” bemutató munkának,²³ melyet a pártvezetés a Párttörténeti Intézet és a Ștefan Gheorghiu Pártaka-

19 MOL, XIX-J-1-j-1978, 121. d., 128-7. ltsz., 001453/2/1978. Biczó György május 24-i jelentése.

20 A cikk eredetileg az 1978. május 4-i *Contemporanul*-ban jelent meg, majd másnap az *Előrében* is.

21 A tüntetést az Amerikai Magyar Szövetség szervezte, mintegy 5–6000-en tüntettek Ceaușescu és rendszere ellen. (Lásd Száz, 1996. 113. és Pacepa, 266–268.) A román vezetés paranoiáját mutatja, hogy azt feltételezték, a „fasiszta magyar emigráció” akciója mögött a Kádár-vezetés áll...

22 Ez a motívum – ellenkező előjellel – jóval korábban felbukkant: 1936 novemberében a székelyudvarhelyi *Glas Românesc în Regiunea Secuizată* című szennylapban Octavian M. Dobrota a romániai magyarságnak Szent Bertalan-éjszakát helyezett kilátásba...

23 Rajnai Sándor 1979. február 15-i és 1980. június 12-i jelentései. MOL, XIX-J-1-j-1979, 115. d., 128-7. ltsz., 001513/1979., ill. XIX-J-1-j-1981, 131. d., 128-27. ltsz., 004221/1981. (A Poli-

démia (ezek voltak a román történetírás szélsőségesen nacionalista elemeinek gyűjtőhelyei) nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó részlegénél „rendelt meg”. Kiadására azonban – egyelőre – nem került sor, ugyanis a Politikai Könyvkiadónál egyes szerkesztők (többek közt Bitay Ödön²⁴) kifogásolták a tárgyi tévedéseket, a tudománytalan hangvételt. Az ügy a KB ideológiai bizottsága elé került, és bár Virgil Cazacu KB-titkár „negatív szerepet játszott”, vagyis támogatta, 1979-ben levették a kiadást a napirendről, majd 1982-ben ismét felmerült a kiadása, de Barity Miklós az 1982. október 1-én rejtjeltáviratában jelentette, hogy információi szerint megint levették a kiadási listáról.²⁵

Visszatérve a Bartha-cikkre, volt még egy írás, amely kiverte a biztosítékot Bukarestben. Illyés Gyulának az 1977 karácsonyi és 1978. január 1-i *Magyar Nemzet*ben közreadott *Válasz Herdernek és Adynak* című kétrészes esszéről van szó. A téma Gottfried Herder azon jóslata volt, miszerint a magyar nyelv eltűnik a századok múlásával. Illyés Ady Endre magyarságát elemezte, az ő Erdély sorsa miatt érzett aggodalmait idézte, majd Magyarország és a hazai magyarság össznemzeti felelősségét firtatta. Ebből még talán nem is lett volna baj, de – metafórikusan ugyan – azt hangoztatta, hogy mindenképpen szót kell emelni az elnyomott magyar kisebbségek érdekében, vagyis „dörömbölni kell”.²⁶ Az esszé komoly hullámokat vert határon túl és innen egyaránt. Megjelenéséhez „természetesen” szükség volt az MSZMP vezetőinek jóváhagyására. Illyés megnyilatkozása kevesebb volt egy hivatalosnak tekinthető állásfoglalásnál, de több annál, hogy pusztán magánakciónak lehessen tekinteni.

Ceaușescu gyorsan reagált, ugyanis már pár héttel később egy beszédében utalt arra, hogy egyesek „aggodalmaskodnak” amiatt, hogy a modernizáció megkönnyíti az asszimilációt. Nyíltan csak négy hónappal később jött meg a „hivatalos” válasz. Mihnea Gheorghiu KB-tag, a Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiájának vezetője, a *Luceafărul* főszerkesztője, lap-

titkai Könyvkiadó magyar szerkesztőségével lefordították magyarra, de a lefotóztatott fordítást nem találtuk az utóbbi jelentés mellett.)

- 24 Interjú Bitay Ödönnel, Sepsiszentgyörgy, 2006. május 9. (Ő 1982. augusztus 2-án is interviált Petru Enache KB-titkárnál.)
- 25 Barity Miklós nagykövet informátora azt feltételezte, hogy Gere Mihály közbenjárására és Bitay Ödön beadványának hatására álltak el a megjelentetéstől. MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 005615/1/1982.
- 26 Az esszét beválogatták a *Szellem és erőszak* című kötetébe is, mely még 1978-ban meg kellett volna jelenjen a Magvetőnél, de a kinyomtatott példányokat Aczél György zároltatta, és csak tíz év múlva került a boltokba.

ja 1978. május 6-i, 18. számában (*Huni la Paris*) durván nekiment Illyés Gyulának. Egyebek mellett azzal vádolta a Nyugaton is híres költőt, hogy „lidércnyomásosan románellenes”, „származására gögös, és lehet, hogy nosztalgiát érez a Monarchia és Horthy iránt. [...] csökönyös és köpönyegforgató, kicsinyes és mérgezett gondolkozású, gyűlölete más népekkel szemben mély, a más jogához nem tud alkalmazkodni. Szeszélyes és messianisztikus, szubjektív és ripacskodó, megvesztegethetetlen bálvány, és a romániai magyar nemzetiség megváltójának képzele magát. [...] Horizontja a hun sztyeppékig és a párizsi kávéházakig, a new yorki és ausztráliai, egyszóval a nyugati országok emigrációjáig terjed csupán.” Az iromány minősíthetetlen hangvétele, stílusa miatt nyilvánvalóan csak „fölsőbb” jóváhagyással jelenhetett meg. (A kihoanást nem csak az esszé miatt iratták meg. Egy a Reuters hírügynökségnek, és egy brit újságíróknak adott Illyés-interjú is felbőszítette a román pártvezetést, a Ceaușescu-ellenes New York-i tüntetése csak ráadás volt.)

Azon az 1978. május 30-i politikai bizottsági ülésen, melyen megvitaták a Gheorghiu-cikkre írt Illyés-válasz kérdését, azzal ugyan Illyés becsületét valami módon meg kell védeni, de többek között Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke azt hangoztatta, hogy az ügyet a lehető legcsendesebben, a nyilvánosság kizárásával kellene rendezni a román féllel. Végül azt határozták, hogy diplomáciai úton szóvá kell tenni, miszerint az ominózus cikk árt „népeink és államaink” közti „jó viszonynak”, és javasolják egy KB-titkári szintű találkozót a vitás kérdések rendezésére. Illyés válaszcikkét nem lehet leközölni, már csak azért sem, mivel – Kádár álláspontja szerint – a polémia „káros” a romániai magyar kisebbségre nézve.²⁷ A pártvezetés végül Pach Zsigmond Pál történészt, az MTA alelnökét bízta meg egy „langyos válasz” megírásával, ami az *Élet és Irodalom* 1978. július 8-i számában jelent meg (*A Dunánál*).

Még ezen a nyáron levélváltás történt Budapest és Bukarest között, de minden maradt a régiiben. Magyar részről békülékeny hurokat pengettek, míg a román vezetés csak vádaskodott. (Az egyik – burkoltan megfogalmazott vád ezúttal az volt, hogy a magyar diplomácia, illetve közvetve a pártvezetés, közreműködött Király Károly leveleinek és Takács Lajos memoran-

27 Óvári Miklós előterjesztése a *Lucafăru*-cikk nyomán kialakult helyzetről és a PB 1978. május 30-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: Cseh, 2004. 265–267.. Lásd még Murányi, 2001. Illyés letiltott válaszcikke („Fegyelmezetten”) csak az egyik nyugati magyar emigráns kiadványban láthatott napvilágot: *Magyar Füzetek* 5. sz. (Kisebbségben), 13–22.

dumának a Nyugatra történt kijuttatásában.²⁸⁾ Azt is kifogásolták, hogy a magyar párt- és állami vezetés nem határolta el magát a Magyar Nemzetben megjelent írásoktól, emiatt nincs mit csodálkozni azon, ha a román sajtó bírálja ezeket a megnyilvánulásokat.

Ennek ellenére az MSZMP első titkára azt hangoztatta, nem látja célszerűnek, hogy felvegyék a kesztyűt. „Románia megítélésénél abból kell kiindulni – mondta a Bukarestbe történő kiutazása előtt az új nagykövetnek, Rajnai Sándornak²⁹ – hogy szomszédos szocialista ország [...], a mi célunk, hogy ne romoljanak, hanem javuljanak a kapcsolataink.” Éppen ezért Kádár János meg volt győződve arról, hogy bármilyen kampány is folyik ellenünk, „nem az a helyes magatartás, ha megsértődünk. Türelmesen, udvariasan, de szilárdan képviselni kell az igazunkat”, egy hazai ellenkampánnyal egyébként sem lehetne eredményt elérni, nem lehetne javítani a magyar kisebbség helyzetén.³⁰ (Vele szemben Illyésnek az volt a véleménye, hogy a kisebbség védelmében fel kell lépni, „ha ez másként nem megy, a románok ellen is”,³¹ és ebben az értelmiségnek az a része, mely aggódva figyelte az erdélyi magyarság helyzetének romlását, teljes mértékben egyet értett vele.) Kádár álláspontja a „közléspolitikai” terén is érvényesült, ugyanis – részben az Illyés–Gheorghiu-polémia miatt – a szerkesztőségeknek a határon túli magyarok helyzetével foglalkozó írásokat – átmenetileg – előzetesen be kellett mutatni a KB Agitációs és Propaganda Osztályának.

28 Király Károly először 1977. június 2-án írt egy levelet Ilie Verdeți miniszterelnöknek (majd egy másikat 1978 februárjában), szeptember 10-én Vincze Jánosnak, az MNDT egyik alelnökének, 1978. január 20-án pedig Takács Lajosnak. Ezeket, valamint a Takács-memorandumot Csoóri Sándor segítségével juttatták ki Nyugatra. Ezeknek jelentős szerepe volt abban, hogy a nyugati média felfigyeljen a magyar kisebbség fokozatosan romló helyzetére, a román elnyomásra.

29 Rajnai Sándor a Kádár-rezsim egyik „szürke eminenciása” volt. 1956 után a Nagy Imre-csoport bíróság elé állításában játszott szerepet. A belügyből a külügybe helyezték, 1978–82 között bukaresti, utána moszkvai nagykövet volt. Mivel komoly KGB-s kapcsolatai voltak, a román vezetés tartott tőle, nagy megkönnyebbülést keltett, amikor Bukarestből távozott...

30 MOL, XIX-J-1-j-1978, 118. d., 128-1. ltsz., 005059/6/1978. Rajnai Sándor október 12-i feljegyzése a Kádár Jánosnál tett látogatásról.

31 MOL, XIX-J-1-j-1978, 118. d., 128-1. ltsz., 005059/3/1978. Rajnai október 12-i feljegyzése az Illyés Gyulánál tett látogatásról. (A kinevezett nagykövetnek az volt a véleménye, hogy a vezetésnek a hivatalos kétoldalú kapcsolatok „kiegyensúlyozottságára irányuló” törekvéseivel szemben Illyés „türelmetlen”, „értetlen”.)

Fokozódó feszültségek a nyolcvanas évek legelején

A magyar pártvezetés „türelmes magatartását” a hatvanas évek óta az a félelem motiválta, hogyha a hibás román kisebbségpolitikára határozottabban reagálnak, azzal akaratlanul is azt a nyugati politikát segítik, amely igyekszik éket verni a szocialista tábor egyes tagjai közé, ráadásul a Kremel sem akart semmiféle konfliktust látni a Varsói Szerződésen és a KGST-n belül. Emellett Kádár János szinte rögeszmésen félt a hazai „nacionalizmus” újjáéledésétől is egy határozottabb fellépés esetén.

Az MSZMP első titkára által emlegetett türelem azonban nem hozta meg a várt eredményt: a sajtóhadjárat 1981-ben tovább erősödött, amit a februári budapesti „felsőszintű pártközi megbeszéléseken” magyar részről szóvá is tettek. (A „kulturális és oktatási együttműködés, a történelmi múlt közös kérdéseinek kezelése terén jelentkező problémák”, a román sajtóban megjelenő egyes cikkek „bennünket sértő megállapításai és hangvétele” mellett azt is megemlítették, hogy a kisebbségpolitikával összefüggésben véleménykülönbség áll fenn a két ország vezetése között, s egyúttal javaslatokat is tettek „a viszonyunkat zavaró tényezők felszámolására.”³²) A magyar felvetések most sem találtak megértésre az RKP vezetésénél, sőt, a kampány újabb hulláma indult el. Ezt a nagykövetség egyik román értelmiségi informátora azzal magyarázta, hogy „a külső fenyegetettség pszichózisával” igyekeznek „elterelni és lekötni a lakosság figyelmét a rendkívül rossz belső helyzetről”.³³

Április 14-én Ilie Rădulescu KB-titkár az összehívott mintegy száz történelésszel közölte, hogy az utóbbi időben bolgár, magyar és szovjet történészek „koncentrált támadást” intéztek a román történelemszemlélet ellen, „meghamisítva a történelmi igazságot”, cáfolni igyekezvén a kontinuitást,

32 MOL, M-KS, 288. f., 5. cs. 838. ő. e., 24–27. (A PB 1981. október 13-i ülésének jegyzőkönyve.)

33 MOL, XIX-J-1-j-1981, 128. d., 128-27. ltsz., 003144/1/1981. Kalmár György id. ügyvivő 1981. április 28-i jelentése. A két szomszéd ország között nemcsak a sajtókampány fölerősödése miatt volt igen hűvös a viszony, hanem az ún. Bartók Béla-affér miatt is. Születésének centenáriumán a magyar fél közös koszorúzást tervezett március 26-án a nagy zeneszerző szülővárosában, Nagyszentmiklóson, de ezt a szándékot Bukarest – mondva csinált ürügyekre hivatkozva – elhárította, sőt, az indulás előtti este telefonon közölték Rajnai Sándor nagykövettel: „a román vezetésnek változatlanul az az álláspontja, hogy a nagyszentmiklósi koszorúzásra ne jöjjön magyar delegáció. Ha mégis jönne Tóth Dezső vezetésével küldöttség, nem engedik be a határon Romániába.” A magyar–román államközi kapcsolatok történetében páratlan dolog történt: a román hatóságok *megtiltották* a budapesti kormány egy tagjának a beutazását az országba. MOL, XIX-J-1-j-1981, 131. d., 128-764. ltsz., 00430/2/1981. Hodicska Tibor március 27-i feljegyzése.

de „ezeket a támadásokat vissza kell verni”.³⁴ Emellett Ceaușescu május 8-i (az RKP megalapításának 60. évfordulóján elmondott) beszédének – melyben kötelességévé tette a történészeknek a „tudománytalan” külföldi nézetek határozott visszaverését – is meg lett az eredménye: sorra jelentek meg a nacionalista szellemiségű írások, amelyek tárgya megint a „bécsi fasiszta diktátum” és a második világháború alatti észak-erdélyi „románellenes horthysta atrocitások” volt.³⁵ (Ez utóbbi egyébként aktívan foglalkoztatta a román vezetést is. 1981. március közepén – magyar diplomáciai információk szerint – az RKP ideológiai bizottsága tárgyalta egy Ördöggkúton felállítandó emlékműről, amely a „horthysta vérengzések”³⁶ mártírjainak megörökítését célozza”, és a tervet elfogadták.)

A „nyílt polémia fokozódó megnyilvánulását” ugyan kifogásolta május 26-án Rajnai Sándor nagykövet (bár rögtön meg is nyugtatta Constantin Oanceát, nincs sok esély, hogy „a magyar hírközlő szervek válaszcikkbe és polémiaiba bonyolódjanak”), de a külügyminiszter-helyettes támadással védekezett: azt állította, hogy „a magyar tömegtájékoztatóban van a hiba”, mert az utóbbi hónapokban is több, a románok számára sérelmes írás jelent meg.³⁷ (Konkrétumokat azonban nem említett.)³⁸ Június 2-án Roska István

34 Rădulescu személyekre lebontva közölte a megírandó cikkek tematikáját is. MOL, XIX-J-1-j-1981, 128. d., 128-27. ltsz., 004703/1981. Kalmár György id. ügyvivő 1981. április 17-i rejtjeltávirata.

35 Lásd például a március 20-i Vatrát („Megrendítő tanúvallomások. Egy történelmi igazság helyreállítása”) és a május 21-i Flacărăt („Az 1940. augusztusi bécsi fasiszta diktátum és következményei”). Ez utóbbi cikken még az MNDD alelnöke és elnöke is felháborodott, mert a történész szerző, Mihai Fătu bőven idézte azt a Ferenczy Györgyöt, aki a kommunista történetírás addigi álláspontja szerint „közismert Maniu-ügynök” (valójában az erdélyi magyar politikai közösségből kitagadott, „antirevizionista”, nemzetáruló kalandor) volt. Vincze János és Gere Mihály tiltakozására a KB Sajtóosztálya a második részt átdolgoztatta. MOL, XIX-J-1-j-1981, 128. d., 128-27. ltsz., 004220/1981. Rajnai június 11-i jelentése. (Ferenczyt egyébként még 1979-ben „rehabilitálták”, ugyanis a *Magazin Istoric* 8. számában újraközölték egy 1940 szeptember 3-i, a 2. bécsi döntést elítélő cikkét: (*Patria comună, România*). 1986-ban a Kriterionnál meg akartak jelentetni egy válogatott írásait tartalmazó kötetet, amit szerencsére sikerült megakadályozni. Lásd Dávid, 2000.

36 A Szilágy megyei Ippen és Ördöggkúton történt magyar atrocitásokról lásd Illésfalvi, 2004.

37 MOL, XIX-J-1-j-1981, 128. d., 128-27. ltsz., 003144/4/1981. Rajnai május 27-i rejtjeltávirata. (Az egyik, ürügyet szolgáló cikk a *Népszabadságban* jelent meg. Az MSZMP KB központi lapjában Vass Henrik, a Párttörténeti Intézet ny. igazgatója az erdélyi származású Szirmai István volt KB-tag 70. születésnapjára írt cikkében az „Erdély visszacsatolása” kifejezést használta, mire a románok erőlesen tiltakoztak.)

38 Egy összeállításból azonban tudható, hogy többek között a *Népszabadság* január 11-i („Sütő András metafora-igazsága”), és április 12-i („Nemzeti és nemzetközi elkötele-

külgügyminiszter-helyettes fogadta a román nagykövetet, aki külgügyminisztériuma utasítására felolvasott egy szóbeli nyilatkozatot. Victor Bolojan (illetve a bukaresti pártvezetés) egyebek mellett azzal vádolta Budapestet, hogy olyan cikkek jelennek meg a magyar sajtóban, amelyek gyökeresen másként ítélik meg Erdély Romániával való egyesülését, és ezek az írások „soviniszta, irredenta álláspontokat sugallnak...” Roska visszautasította a vádakat, és felhánytorgatta, hogy Romániában számtalan „célzatos cikket” írnak a második bécsi döntésről, ezekkel pedig mintegy büntudatot kívánnak sulykolni a magyarokba, de a nagykövet vitatta ezt mondván, hogy „a román sajtó csak válaszol a magyar cikkekre”.³⁹ Bukarest később is rendszeresen kifogásolta a magyarországi tömegtájékoztatás „románellenességét”, míg a – meglehetősen szórványos és visszafogott – magyar bírálatokat elhárította, vagy egyáltalán nem reagált azokra.⁴⁰

1981. szeptember 21-én az RKP Politikai Végrehajtó Bizottsága üzenetet intézett az MSZMP Politikai Bizottságához. (Ezt Bolojan közvetítésével Óvári Miklós KB-titkár kapta meg, de a biztonság kedvéért Virgil Cazacu KB-titkár is átadta Rajnai nagykövetnek.) Az üzenetben azt állították, hogy Magyarországon tovább folytatódik „a történelmi igazsággal ellentétes, tendenciózus megállapítások és kommentárok megjelenése egészen odáig menve, hogy megkérdőjelezi a román lakosság jelenlétét Erdélyben és más területeken.”⁴¹ A támadó hangvételű levélben kilátásba helyezték a magyar sajtótermékek és kiadványok romániai terjesztésének (ami egyébként akadózva működött) leállítását, és *nyílt sajtóvita* megkezdésével fenyegetőztek.

A román pártvezetés üzenetét, illetve a rá adandó választ a PB október 13-i ülésén vitatták meg. Szokása szerint Kádár János az ülés végén szólalt fel, és őszintén kijelentette: „Hát a román üzenet nem egy kellemes dolog természetesen...” Javasolta, hogy a Berecz János külügyi osztályvezető és

zetségben”) számaikat is kifogásolták. MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 838. ő. e., 33–38. (A PB 1981. október 13-i ülésének jegyzőkönyve.)

39 Erre azzal reagált Roska István, hogy kézzel odaírta a mondat mellé: „Ez kemény választ követel!”. MOL, XIX-J-1-j-1981, 128. d., 128-27. ltsz., 003144/5/1981. Roska június 3-i, 1641/RO számú feljegyzése. (A konzultációt egyébként hónapok óta sürgette a magyar fél.)

40 Egy, a Külgügyminisztérium III. Területi Főosztályán készült, 1982. november 11-i feljegyzés szerint 1979-től addig összesen tizenegy alkalommal interveniált a román fél, míg magyar részről összesen hatszor emeltek kifogást, akkor is „visszafogottabb formában, többnyire magánvéleményként, nagykövetségi szinten”. MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-81. ltsz., 00184/8/1982.

41 MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 838. ő. e., 127., 128. (a PB október 13-i ülésének jegyzőkönyve), és XIX-J-1-j-1981, 128. d., 128-27. ltsz., 003144/12/1981., a III. Területi Főosztály október 2-i feljegyzése.

Puja Frigyes külügyminiszter⁴² által készített választervezet szövegét finomítsák, de arra is figyelmeztetett, hogy a rágalmakat határozottan vissza kell utasítani. Óva intett attól, hogy kiélezzék az ellentéteket, ugyanis a „szocializmus ellenségei” – mondta – „nagyobb örömmel semmit sem üdvözölnének [...], mint egy kibontakozó magyar–román nyilvános polémiát és szembenállást”. Végül leszögezte: „mi a nacionalizmus útjába nem mehetünk be. Mi internacionalisták vagyunk ebben a kérdésben is, és azoknak is kell maradni.” Óva intett attól, hogy kinyissák „a nacionalizmus zsilipjét”,⁴³ mert azt többé nem tudják „megfogni és szabályozni”.⁴⁴ (Tehát egy magyar-ellenes román nacionalizmusra nem szabad egy románellenes magyar nacionalizmussal – mely ekkor nem egy komolyan vehető veszély Magyarországon – válaszolni.⁴⁵) Az is kiderül a továbbiakból, hogy miként is tekint a magyar–román kapcsolatok problémájára, ugyanis dicsérőleg emlegeti Rajnai Sándor nagykövetet, aki egy pár hónappal korábbi jelentésében vagy följegyzésében annak a véleményének adott hangot, hogy a román helyzet megítélését ne kizárólag a magyarságpolitika határozza meg, hanem a maga egészében nézzék azt, mert ha „csak azt nézzük” – tette hozzá Kádár –, „akkor az ember azt mondja, elő a kést, a nagykést, hol a koltom [sic!] és gyerünk löni.”⁴⁶

42 „A Külügyminisztérium közel a rendszerváltás pillanatáig alig több, mint az MSzMP illetékesei által hozott döntések végrehajtó helye, a munka az MSzMP KB külügyi osztálya irányításával zajlik, a minisztériumon belül is nagy súlya van az MSzMP helyi Pártbizottságának, a testület függetlenített párttitkárának.” – írja Pritz Pál egy interneten elérhető tanulmányában. Lásd Pritz, é. n.

43 Az ún. első ellenzék határozatban 1980. december 9-én a KB TKKO jelentése alapján a PB leszögezte, hogy „felerősödtek a nacionalista tendenciák”, melyet mindenekelőtt „a környező országokban élő magyar kisebbségek helyzetének megoldatlansága, illetve romlása (Romániában és részben Szlovákiában) táplálta.” Az külön elemzést érdemelne, mi volt az oka annak, hogy a pártvezetés évtizedeken keresztül félt a nemlétező „hétfejú sárkánytól”, a „magyar nacionalizmustól”.

44 Figyelemre méltó, hogy Kádárt csak a magyarellenés politika kiváltotta „kisebbségvédő nacionalizmus” zavarta, a hatalom által Romániával szemben tudatosan gerjesztett „életforma-nacionalizmus” („nálunk még mindig sokkal jobb a helyzet, jobb az ellátás, mint náluk”) nem. Utóbbiról bővebben lásd Lengyel, 1996, 43–44.

45 „A nacionalizmusra – amit mi tudunk, hogy van – mondjuk Romániában [...], mi nem válaszolhatunk nacionalizmussal.” – mondta Kádár azon az 1982. március 30-i PB-ülésen, melyen a fő téma a TKKO által összeállított „Jelentés a Politikai Bizottság számára az 1980. december 9-i, az ellenséges-ellenzéki, ellenzékiesskedő csoportok tevékenységéről hozott határozat végrehajtásának tapasztalatairól” című anyag megvitatása volt.

46 MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 838. ő. e., 144–150. (A PB október 13-i ülésének jegyzőkönyve.)

A véglegesített válaszlevelet október 21-én adta át Rajnai nagykövet Cazacunak. Ebben a budapesti pártvezetés egyebek mellett leszögezte, hogy „nem tartják kívánatosnak a nyílt vitát”, és nem vitára, hanem a kapcsolatok fejlesztésére, az együttműködés bővítésére törekednek. Csakhogy ez „mind a két fél hozzáállásán múlik”. Azt a meggyőződésüket hangoztatták, hogy a román üzenetben kilátásba helyezett korlátozó intézkedések, a nehezen szabályozható nyilvános vita „elkeseredést okozna népeinknek, a két országban élő nemzetiségeknek, és határainkon túl a szocializmus minden hívének.” Ráadásul „kezére játszana az imperialista köröknek, akik népeink, országaink szembefordításán, a szocialista közösség egységének gyengítésén mesterkednek így is nap, mint nap.”⁴⁷ Magyar részről további kétoldalú tárgyalásokat szorgalmaztak, melyeken tisztázni lehetne a vitás kérdéseket. Erre legközelebb 1982 elején adódott lehetőség.

1982. január 19–21. között Constantin Oancea külügyminiszter-helyettes meghívására Bukarestben tárgyalt a Roska István külügyminiszter-helyettes vezette delegáció. A magyar fél az 1977-es megállapodások vontatott végrehajtására (illetve végre-nem-hajtására)⁴⁸ helyezte a hangsúlyt, de partnerei a tárgyalás során kitértek minden konkrétum elől; az álláspontok nem közeledtek, a vendéglátók egyre ingerültebb lettek, és ezáltal kiéleződött a megbeszélések légköre. Végül a románok a korábban is alkalmazott módszerhez folyamodtak: *ellentámadásba* mentek át, és „nagy nyomatékkal marasztalták el a magyar tömegtájékoztató román ellenes tevékenységét” – írta jelentésében Roska.⁴⁹

Három héttel később, február 15-én a bukaresti vezetés újból megismételte a korábbi vádakat, és egy február 4-i, Romániáról szóló TV-műsor (Benda László: „Munkalátogatás Romániában”) ürügyén beváltotta az októberi levelében hangoztatott fenyegetést: a magyar tömegtájékoztatói és kulturális kapcsolatokat korlátozó intézkedéseket vezettek be.⁵⁰

47 MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 838. ő. e., 46–48.

48 Többek között a két fővárosban megnyitandó kulturális központok kérdésére, a kishatárforgalom bővítésére, a diplomáciai ingatlan-vitára, a sérelmes „szállás-törvényre” utaltak.

49 MOL, XIX-J-1-j-1982, 117. d., 128-144. ltsz., 00764/1982. Rajnai Sándor nagykövet egy 1981. december 18-i, Roska Istvánnak küldött „főnöki levél”-ben megjegyezte, hogy a román fél valójában nem az egyébként sem létező „irredenta propagandától” fél, hanem „mindattól, ami ma Magyarországon megjelenik” (vagyis a vezetést a reform-politika, a románokra is vonzóan ható nyugodt belpolitikai légkör, a relative jó ellátás zavarja). MOL, XIX-J-1-j-1981, 126. d., 128-146. ltsz., 006809/3/1981.

50 A február 11-től bevezetett intézkedés-sorozat eredményeként egyebek mellett megtiltották, hogy az újságírók kapcsolatot tartsanak fenn az MTI tudósítójával, Oltványi Ottóval, felfüggesztették a sajtó- és kulturális jellegű utazásokat, leállították a Magyarországról szóló

Ezt követően ült össze március 2-án az MSZMP Politikai Bizottsága, ahol kénytelenek voltak megállapítani, hogy a kétoldalú kapcsolatok alakulásában egyre több negatívum került előtérbe: „a román hírközlő szervek meg-megújuló, nemzeti múltunkat sértő kampányokat folytatnak a történelmi évfordulókról való megemlékezések során. Minden lehetséges alkalmat felhasználnak a tiltakozásra, és megalapozatlanul (sovinizmussal, irredentizmussal, beavatkozással stb.) vádolják a magyar tömegtájékoztató olyan megnyilvánulásait is, amelyek eltérnek a hivatalos román állásponttól, a román tömegtájékoztatói gyakorlattól.” A felszólaló Kádár János tudta, hogy az 1977-es megállapodásból szinte semmi sem valósult meg, a román vezetés kitartóan folytatja a korábban megkezdett asszimilációs politikáját, és egy magasszintű találkozó csak a román félnek használna.⁵¹ (Akkor is ismert volt ugyanis, hogy a román diplomácia taktikai eszköztárába tartozik az előkészítetlen, magas szintű találkozók erőltetése, amelyekről semmilyen érdemi eredmény nem várható, csupán demonstrálni lehet a külvilág felé a kapcsolatok problémamentességét és Bukarest jószándékát.) Ugyanakkor az volt a véleménye, hogy a főtitkári találkozó létrehozására való törekvés *látszatát* fenn kell tartani. Ezért megbízták Gyenes András külügyi KB-titkárt, hogy írjon egy levelet⁵² Virgil Cazacu külügyi KB-titkárnak, melyben említse meg, bár egyetértenek egy felsőszintű találkozó létrehozásával, de ezt megfelelően elő kell készíteni. „A Politikai Bizottság állásfoglalása a magyar–román kapcsolatok fejlesztésének feladatairól” címet viselő előterjesztést a 22-i PB-ülésein vitatták meg, és többek között megállapították: „A ro-

anyagok közlését, és egyéb korlátozó rendelkezést hoztak (például lemondták Gregor József fellépését, az LGT turnéját). Az ezekről beszámoló Rajnai Sándor nagykövet a március 12-i jelentésében „a helyzet további romlásával” számolt. (Ez be is jött: április 1-vel kezdődően megszüntették a magyarországi sajtótermékek ottani előfizetését.) Oltványi Ottó 1982. július 8-i romániai helyzetjelentése, Száraz György-hagyaték és MOL, XIX-J-1-j-1982, 118. d., 128-15. ltsz., 001527/1/1982. (Az „embargót” a publikálások esetében 1982 nyarától, az érintkezésekben októbertől szüntették meg.)

- 51 Kádár azon morfondírozott, hogy „esedékes egy magyarországi hivatalos román párt- és kormányküldöttség-látogatás, ami Ceaușescu-látogatás... - ezt mi nem akartuk, és én kérem, hogy ezt tartsuk fenn. Elvtársak, itt Budapesten ha mi fogadnánk egy román párt- és kormányküldöttséget a jelenlegi belső és nemzetközi helyzetben, ebből csak rossz jönne ki!” Később még egyszer megismételte: „mi azért nem akarjuk, mert egy ilyen találkozó pusztán tényét a román politika a saját előnyére tudja kihasználni.” MOL, M-KS 288. f., 5., cs. 848. ó. e., 127., 128. (A PB március 2-i ülésének jegyzőkönyve.)
- 52 Kádár azonban nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy „Ennek nagyon jó szövegnek kell ám lennie, nem szabad úgy, hogy valamiben igazat adunk!” (Mármint hogy elfogadjuk a románok korábbi vádaskodásait...)

mán hírközlő szervek meg-megújuló, nemzeti múltunkat sértő kampányokat folytatnak a történelmi évfordulókról való megemlékezések során. Minden lehetséges alkalmat felhasználnak a tiltakozásra, és megalapozatlanul (sovinizmussal, irredentizmussal, beavatkozással stb.) vádolják a magyar tömegtájékoztató olyan megnyilvánulásait is, amelyek eltérnek a hivatalos román állásponttól, a román tömegtájékoztatói gyakorlattól”.⁵³ Egy jó hónappal később, április 7-én a Központi Bizottság tagjait is tájékoztatták a problémákról. Korom Mihály előadói beszédében nem kertelt: azóta, hogy a KB 1981. októberi ülésén áttekintést adtak a magyar–román kapcsolatok problémájáról és azok megoldása érdekében tett erőfeszítésekről, a helyzet nem javult, sőt több területen romlott. Azt is közölte, hogy csak kellően előkészített legfelsőszintű találkozónak van értelme.

Ilyen előzmények után látott napvilágot 1982 áprilisában Ion Lăncrănjan híressé vált könyve.

A *Cuvînt despre Transilvania* megjelenése

A szerző neve csak igen szűk körben volt ismert az erdélyi magyar értelmiség köreiből.⁵⁴ 1928-ban született a Gyulafehérvár melletti Marosváradján, az ötvenes évektől különböző fővárosi irodalmi lapoknál dolgozott (1963-ban állami díjat kapott), a hatvanas évek elején az írószövetség párttitkára volt, innen állítólag „dogmatikus” magatartásáért váltották le – hogy aztán a Ceaușescu-érában átlendüljön a másik oldalra: a hetvenes évektől sorra jelentek meg a nacionalista szellemiségű (olykor burkoltan szovjetellenes) írásai, és az írószövetség jobboldali, soviniszta szárnyához tartozott. Az ő és Eugen Barbu nevével fémjelzett csoport a hetvenes évek végén erősödött meg, amikor Elena Ceaușescu bekerült a legszűkebb pártgrémiumba (tagja lett az RKP Politikai Végrehajtó Bizottság Állandó Irodájának) és befolyása meghatározóvá vált a férjére és a pártvezetésre. Lăncrănjan „megörökölte” az 1980-ban elhunyt író és költő, Marin Preda⁵⁵ parlamenti képviselői helyét, és attól kezdve, amit a politikusoknak még nem volt szabad kimondani, azt vele végeztették el.

53 MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 848. ő. e. 21–27. (A PB március 22-i ülése.)

54 A kortárs román irodalmat bemutató, 1977-es kislexikonba (*Dicționar de literatură română contemporană*) még nem került bele – nyilván azért, mert nem tartozott a jelentősebb írók közé.

55 Marin Preda a *Delirul* című 1975-ös regényével vált hírhedtté, annak antiszemita kicsengése miatt. (Az Antonescu-rezsim rehabilitálása felé tett egyik első lépés volt a könyv kiadása). Lásd Deletant, 1995., 186–187.

Itt jegyezzük meg, hogy a Barbu-Lăncrănján-klikket az írószövetségben, sőt, még a pártapparátuson belül is az erőszakosságuk, nyílt hataloméhségük miatt sokan kimondottan utálták. Lăncrănján ugyanis annyira a háta mögött érezte Elena és a Securitate egyes köreinek a támogatását, hogy mintegy „függetlenítette” magát a pártapparátustól, és fűtyült az esetleges taktikai megfontolásokra. Emellett azért sem kedvelték őket, mert durván támadták az írószövetség liberálisabb vezetőségét. Az ellentéteket jól mutatja, hogy 1981 márciusában a „nyugatosok” kihallgatást kértek Ceaușescutól, és azon mintegy „feljelentették” a csoportot. A „Conducător” ekkor tulajdonképpen megvédte a szellemi szövetségeseit. A személyes ellentétek azonban ezek után csak tovább nőttek, amit mi sem mutat jobban, mint hogy Eugen Jebeleanu az írószövetség 1982. március 5-i vezetőségi ülésén azt vágta Lăncrănján fejéhez (aki – mivel nem volt vezetőségi tag – csak nemzetgyűlési képviselői jogán volt jelen): „az ilyen neandervölgyi típusoknak itt nincs mit keresniük!”

A Barbu-Lăncrănján-klikkhez tartozott Adrian Păunescu⁵⁶ is. Neki 1982 legelején (ugyanott, mint szerzőnknek: az Editura Sport-Turismnál) megjelent egy könyve, mely sok erdélyi magyart felháborított.⁵⁷ Ekkor még nem lehetett sejteni, hogy hamarosan nyomdába kerül egy olyan kézirat, amelynek szerzője jócskán túltesz Păunescu vádaskodásain.

Magyar diplomáciai információk szerint a kötet címét viselő pamflet rendkívül gyorsan, mintegy két hét alatt készült el a „készen kapott alapanyagból”. A nyomdai engedélyt március 15-én kapta meg, és – bár nem szerepelt a kiadó az évi tervében – egyes hírek szerint három héttel később, április 7-én⁵⁸ már kint volt a boltokban a hozzávetőlegesen ötven-hetvenezer példányban kiadott

56 Adrian Păunescu 1973-ban került a Flacăra szerkesztőségébe. Elismert költőként indult, 1982-ig 16 kötete jelent meg. Az általa létrehozott Cenaclul „Flacăra”-val vált hírhedté. 1990 után a szélsőségesen sovinszta körök egyik vezéralakja lett.

57 *A De la Birca la Viena și înapoi (Birca-tól Bécsig és vissza)* című, útiemlékeit tartalmazó könyvében „a sorozatos tendenciózus valótlanságok mellett többek között minősíthetetlen állítások fogalmazódnak meg a magyar útlevel-ellenőrző szervek munkájáról, brutális megnyilvánulásairól, de a könyv egésze sértő módon érinti a magyar társadalmi rendet (egy 1979-es utinapló keretében).” – írják az Erdélyből átelepült Enyedi Sándor történész és Sükösd János pedagógus az Óvári Miklósnak címzett 1982. április 27-i levelükben. MOL, M-KS 288. fond, 51., cs. 17. ő. e., 86/1982.

58 Szepes István kolozsvári főkonzul május 12-i jelentésében azt állítja, hogy a könyv már 7-én forgalomba került, ezzel szemben Rajnai az április 22-i rejtjeltáviratában és május 18-i jelentésében 12-ről ír, de a 10-i Ungheanu-recenzióban már egy *megjelent* könyvről van szó. MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/1/1982, ill. 003212/8., valamint 128-80. ltsz., 003619.

Cuvînt despre Transilvania. (Jelentése szó szerinti fordításban „Beszéd Erdélyről”.⁵⁹) Ismerve a rezsim könyvkiadási politikáját, az állami nyomdák lassúságát, nehézkességét, nyugodtan állíthatjuk: ez a feltűnő gyorsaság nem a véletlen műve volt. Szepes István kolozsvári főkonzul úgy vélte, hogy az illetékesek a kádári Magyarország állami ünnepére, április 4-re időzítették a könyv megjelenését (ha ez igaz, minden igyekezet ellenére némileg megkésve jött ki a nyomdából). Ezzel szemben Hodicska Tibor arra figyelte fel, hogy a könyv és az Ungheanu-recenzió megjelenése szinte egybeesett a Gyenes András külügyi KB-titkár márciusi levelére adott román válasszal – és „a román gyakorlat ismeretében kevés a valószínűsége a véletlen egybeesésnek” – írta a Külügyminisztérium III. Területi Főosztályának román referense egy feljegyzésében.⁶⁰

A kiadás célja (a gazdasági és hatalmi válság iránti figyelem elterelésén, a román közvélemény felkorbácsolásán, a magyar kisebbség elleni uszításon túl) kettős lehetett: 1) megfélemlíteni a vezető magyar értelmiséget („Jó lesz vigyázni, mert még megjárhatjátok!”), nehogy az újabb kisebbségellenes intézkedések esetén tiltakozni merészeljenek. 2) A kapcsolatok rontásával kikényszeríteni a „felső szintű érintkezést” (vagyis a két pártvezető újabb találkozóját), illetve „bebizonyítani”, hogy enélkül nem lehet előrelépni a magyar–román viszony javításában.⁶¹ (Figyelemre méltó, hogy épp a Lăncrănján-kötet megjelenése utáni hetekben jutottak el a kolozsvári főkonzulátushoz olyan hírek, miszerint az újabb határmenti találkozóra Margittán és Nyíregyházán kerülne sor, ugyanakkor Nagyváradon járva Balogh Edgár a megyei néptanács egyik munkatársától azt hallotta, hogy a tanácsházát soron kívül tatarozták és a belügyi szervek már átvették az épület ellenőrzését. „A helyi vélemények szerint – közölte a főkonzullal – a közeljövőben várják Kádár és Ceaușescu elvtársak érkezését”.⁶²)

59 Mivel az írások igen patetikusak (a szerző az április 11-i interjúban azt nyilatkozta, hogy könyve egy *himnusz*), ezért talán helyesebb lenne a „cuvînt”-et *szónoklat*-nak fordítani; 1990-ben az Áramlat Kiadónál *Szónoklat* Erdélyről, Köteles Pál fordításában *Gondolatok* Erdélyről, Száraz Györgynél *Beszéd* Erdélyről, Illyés Eleméernél *Egy szó* Erdélyről, az Ellenpontokban Tóth Károly Antal fordításában a *Vallomás* Erdélyről címen olvasható a pamflet.

60 MOL, XIX-J-1-j-1982, 121. d., 128-81. ltsz., 002958/1/1982.

61 Ara-Kovács Attila – az Ellenpontok egyik szerkesztője – az 1982 áprilisában megjelent 2. számban úgy vélte, az év eleji külügyminiszter-helyettesi tárgyalások kudarcra a románokat újra arra készítette, hogy „régí túszipolitikájukkal taktikázzanak; vagyis, hogy a magyar hatóságok »makacsságát« az erdélyi magyarság elleni fokozódó represszióval próbálják megtörni.” Tóth, 2000. 83.

62 MOL, XIX-J-1-j-1982, 117. d., 128-72. ltsz., 00584/1982. Szepes István főkonzul május 26-i „főnöki levele” Roska István külügyminiszter-helyettesnek.

Visszatérve a Lăncrănjan-kötetre, a kiadását az április 10-i *Lucaefărul*-ban maga Mihai Ungheanu főszerkesztőhelyettes üdvözölte,⁶³ a Nicu Ceaușescu-vezette Kommunista Ifjúsági Szövetség lapjában, a *Scînteia Tineretului* 11-i, irodalmi mellékletében („Supliment literar”) pedig Mariana Brăescu interjúja jelent meg a szerzővel.⁶⁴ A népszerűsítése folyt tovább az elkövetkező napokban-hetekben is: április 15-én, ugyancsak a *Scînteia Tineretului*-ban, 30-án pedig a Săptămînăban recenzálták,⁶⁵ míg a *Flacăra*-ban a Sport és Turisztikai Kiadó tevékenységét ismertette dicsérték a könyvet. Május 7-én a *România Liberă*-ban négyhasábos recenzió jelent meg, egy héttel később, 14-én pedig a *Lucaefărul*-ban méltatták,⁶⁶ majd másnap, 15-én ugyanitt egy, Francisc Păcurariuval készített interjúban a már közismerten magyarellenes, sovinszta író egyebek mellett azt hangoztatta, hogy „igaz és becsületes könyv ez, amely megérdemli, hogy olvassák...”⁶⁷ Mindezek a méltatások bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy a *Cuvînt despre Transilva-*

-
- 63 A recenzióban (melyet magyar fordításban már 13-án fölküldtek a nagykövetségről Budapestre) Ungheanu olykor még Lăncrănjanon is túl tett. („A mai idők minden politikai és társadalmi különbsége ellenére a mostani helyzet hasonlít [...] a harmincas évek utáni helyzetre, [...] amikor szüntelenül ujjal mutogattak Erdély felé...”) Huszár Sándor azt írta április 13-án a naplójába, hogy az írás „végső kicsengése olyan, mintha a magyarok utcai megvertetésére szólítaná fel a román lakosságot.” Lásd Huszár Sándor megszerkesztett, kiadatlan 1982-es naplójegyzeteit. Itt mondunk köszönetet Bányai Évának, a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke tanárának, hogy lehetővé tette a terjedelmes napló-folyam nála lévő fénymásolt példányának kijegyzetelését.
- 64 Ekkor jelentette be Lăncrănjan egy új regényének a közeli megjelenését. Csak annyit árult el róla, hogy a Gyuri nevű hős 1940 szeptemberében Ionra lő, de ő aztán az élete árán is megmenti Gyurit. Ez a munkája eredetileg még 1981-ben jelent volna meg az Editura Albatrosnál, de a külső referensek – sovinszta szellemisége miatt – elmarasztalták, emiatt a kiadó igazgatója a szöveg átdolgozását javasolta, amibe a szerző nem ment bele. (Lásd erről a Securitate egyik, 1982. február 16-i feljegyzését: Cartea Albă, 1996. 234.) 1983 februárjában még mindig olyan információkkal rendelkezett a nagykövetség, hogy várhatóan nem adják ki.
- 65 Titus Vijeu: *Cuvînt despre Transilvania*, Dan Ciachir: *O mărturisire despre credință*. („Valomás a hitről”).
- 66 Ion Dodu Bălan: *Cuvînt despre Transilvania*, illetve Pompiliu Macrea: *Mărturia unei conștiințe* („Egy lelkiismeret vallomása”). Utóbbi szerint Lăncrănjan „csak a hazája iránti kötelezettségét teljesíti és nagyon ügyel arra, hogy könyvével senkit meg ne sértsen”. Huszár-napló, 1982. május 14.
- 67 M. Ungheanu interjúja Francisc Păcurariuval: *Eu sînt profund convins că lecția Transilvaniei este de foarte mare importanță pentru prezent*. („Mélyen megvagyok győződve róla, hogy Erdély leckéje rendkívül nagy jelentőségű a jelenre nézve.”) Fordításban közölte az *Ellenpontok* májusi, ún. Lăncrănjan-száma Tóth, 2000., 113.

nia iránt roppant megnőtt az érdeklődés: Erdély nagyobb városaiban a korábban tapasztaltaknál nagyobb példányszámban fogyott. (Szász Györgyhöz olyan hírek jutottak el, miszerint egyes magyarok igyekeztek felvásárolni a meglévő példányokat, hogy a románok ne tudják elolvasni, Balogh Edgár is ötvenet vett meg Kolozsváron.)

A hatás nem is maradt el: a kolozsvári főkonzulátus információi szerint a román átlagemberekben „korábban meglévő magyarelles hangulat a könyv nyomán kiterelbelyesedett”.⁶⁸ Az illegális *Ellenpontok* 3. számában megjelent könyvismertetés név nélküli szerzője is leszögezte, hogy ez az iromány „gyűlöletet és gyanakvást kelt a románokban, a magyarokban pedig ellenérzéseket és félelmet.”⁶⁹ (Mocsár Gábor író egyik barátja is azzal jött vissza Erdélyből, hogy ott a könyv „pogromhangulatot kelt a magyarság ellen”.⁷⁰ Mindazonáltal meg kell jegyezzük, hogy erdélyi interjú alanyaik ezt erős túlzásnak tartják.) A magyaroktól vidékeken kötelező olvasmányként adták ki a párt propagandistáinak és a szemináriumvezetőknek (ez nyilvánvalóan csak központi utasításra történhetett), Kovászna megyében azonban a könyvterjesztők nem árusították, ezért a Securitate helyi szervei igyekeztek kideríteni, hogy kik azok, akik kerülő úton hozzájutottak a könyvhöz, ki kinek adja tovább, és hogyan kommentálja Lăncrănjan szövegét.

Maga a 188 oldalas könyv négy részre tagolódik: a *Rapsodie transilvană* („Erdélyi rapszódia”) még 1957-ben keletkezett; az 1979-es datálású *Meleguri natale* („Szülőföldi tájak”) című fejezetben a szülőföldről, Fehér megyéről szóló írások kaptak helyet; a *Patriotismul – o necesitate de vitală* („A hazafiság – létszükséglet”) című harmadik részben 1967 és 1980 között készült publicisztikák, lírai vallomások találhatók Erdélyről, „a Haza” és „a Párt” iránti hűségről. A botrány nem is ezek, hanem a címadó, negyedik fejezet miatt tört ki.

Ebben a pamfletben Lăncrănjan a történelemhamisítás addigi mértékén jócskán túlhaladt. A szokásos toposzok itt is fellelhetőek: az őslakos románokat – akik mindig többséget alkottak Erdélyben (ezalatt mint kiderül, az 1918-ban megszerzett egész területet érti) – a betolakodó magyarok minden időben üldözték, meg akarták semmisíteni, be akarták olvasztani vagy elüldözni. Erre nem is érdemes több szót vesztegetni. Az már inkább figyelemreméltó, hogy az etnokratikus fölénytudattal rendelkező Lăncrănjan – az

68 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-80. ltsz., 003619/1982.

69 Tóth, 2000., 118. (A szerző Takács Ferenc, akkor jákóhodosi tanár volt, majd az emigrálása után, a kilencvenes évektől Budapesten kisebbségpolitikai szakértőként tevékenykedett.)

70 MÍSZ, 76. d., a választmány 1982. október 22-i ülése, Mocsár Gábor felszólalása, 62–64.

írásából kitetszően – *üldözési mániában* szenved. Nem egyszerűen Erdélyt félti (nyíltan ugyan nem mondja ki, hogy kiktől, de a szövegből nyilvánvaló: a magyaroktól), hanem az a rögeszméje, hogy a „magyarveszedelem” a nyolcvanas évek elején is létező veszély: „léteztek és léteznek revizionista tendenciák Erdélyt illetően...” – írja egy helyütt,⁷¹ a „külső és belső magyar revizionista igény” hangoztatásával pedig mintegy a vádlottak padjára ülteti a magyar kisebbséget (és névvel vagy név nélkül konkrét magyar értelmiségieket). De megkapja a magáét Magyarország is: közli, hogy a nyolcvanas évek eleji állapot a harmincas évekbelihez hasonlít, amikor pedig a Horthy-Magyarország nyíltan irredenta politikát folytatott – tehát burkoltan ugyanilyen törekvésekkel vádolja a Kádár-Magyarországot is.

Betegesenek tűnő „Erdély-féltésében” – és magyar-gyűlöletében – odáig megy el, hogy bírálja a párt korábbi (Groza-korszakbeli) magyarságpolitikáját, illetve azt, hogy a „folyton követelőző” magyar kisebbség „túlzott igényeit” „mindig túlságosan kielégítették”, ezáltal juttatva „többlet jogokhoz” azt. Emellett burkoltan rehabilitálja a két világháború közötti „burzsoá” Románia kisebbségpolitikáját. Sőt nemcsak Kun Bélát tartja sovínisztának, hanem az 1948-tól az új hatalom megszilárdításában részt vett, és az „új osztályba” bekerült erdélyi magyar kommunistákat is (akik közül még a könyv megjelenésekor jónéhányan élnek). Végül a csúc: burkoltan *irredentizmussal* vádolja Magyarországot és annak politikai vezetését (sőt: magát, Kádár Jánost)!

Mielőtt rátérnénk a gyalázkodó röpirat fogadtatására, egy fontos kérdést érdemes tisztázni a keletkezéséről. Miként arra a magyar nagykövetség felfigyelt,⁷² Lăncrănján pamfletjének két előzménye volt: egy 1980-ban Rómában megjelentetett emigráns kiadvány, a *Transilvania - Ultima prigoană maghiară*⁷³ (értelemszerű fordításban: „Erdély – a magyarok általi utolsó üldözés), valamint az Agerpres egy orosz nyelvű periodikája, a „Romania, sztranyici isztóri” 1981. 2. számában Mircea Mușatnak és Vasile Boboces-

71 Lăncrănján, 1990. 20.

72 MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-74. ltsz., 001092/1983. Barity Miklós február 3-i jelentése.

73 Az első kiadáson még nem volt feltüntetve a szerző neve, csak a másodikon, lásd: Ciolan, 1997. (Ennek a kötetnek a címe hasonló az előzőhöz.) Ciolan ebben az irományában a székelyföldi románok „üldöztetésével”, a harmincas években hatalmi erőszakkal, a székelyek pénzén épített Udvarhely és Háromszék megyei ortodox és görög-katolikus templomok lerombolásával foglalkozik, emellett azonban nagy teret szentel annak a kérdésnek, hogy – szerinte – miként asszimilálták a kommunizmus évtizedeiben (!) a székelyföldi románok jelentős részét, hogyan szorították őket háttérbe a székelyek.

cunak a második bécsi döntéssel foglalkozó írása. Ezekben és a bukaresti író röpiratában ugyanis felfedezhető egy közös momentum: közlik Dücső Csaba már említett irományának fedőlapját, illetve az egyik – ráadásul ugyanazt az – oldalt. A három kiadvány összevetése alapján pedig nyilvánvaló, hogy szerzők a könyv azonos példányát használták – és ugyanabban a fordításban közöltek kiragadott részleteket⁷⁴ belőle – azokat a mondatokat olvashatjuk itt is, mint Ion Spălățelu irományában 1978-ban. Ezenkívül mindegyik szerző összekeverte a regény főhősének a *keresztnevét* (Levente) a levente *szervezetével*. Mindez egy összehangolt akciót sejtet. Ezt a gyanúnkat erősíti meg Keszthelyi Gyula érdekes közlése is: a pamflet megjelenése után Gheorghe I. Bodea, aki a Párttörténeti Intézet munkatársa volt, eldicsekedett vele Keszthelyinek, a Kolozs megyei pártlap, az *Igazság* akkori főszerkesztőjének, hogy két évvel korábban ő „fedezte fel” az OSZK-ban a könyvet, és szerezte meg fénymásolatban!⁷⁵ (Valószínűleg ez akkor történhetett, amikor a történész Budapesten folytatott kutatásokat, melynek eredményeként – miként még szó lesz róla – a Lăncrănjan-pamflet után fél évvel megjelent az *Arhanghelii cruzimii* című sovinsizta kiadvány.)

A római kiadványról egyébként „megbízható kapcsolatának” közlései alapján Kalmár György ideiglenes ügyvivő azt jelentette 1982. november 18-án, hogy ugyan Iosif Constantin Drăgan (a Ceaușescu-rezsimmel és a Securitatével szorosán együttműködő, Olaszországban élő emigráns vasgárdista milliomos) kiadásában jelent meg (a románon kívül olasz nyelven is), de „az RKP KB sajtóosztályának aktív közreműködésével” készült, sőt, a hírek szerint „nincs kizárva, hogy a teljes anyagot ez a szerv állította össze”.⁷⁶ (Amúgy az informátor saját szemével látott Eugen Florescunak, a

74 A Magyar Országos Levéltár akkori főigazgatója példás forráskritikai tanulmányában bemutatta, hogy az idézeteket – manipulációs szándékkal – összefüggéseiből kiragadva tette közzé. Azt is észrevette, hogy valószínűleg csak másodkézből (fénymásolatból) ismerte Lăncrănjan a Dücső-könyvet (illetve a címlapot és a közölt oldalt), ugyanis a kiadó nevét rosszul tüntette fel. Vö.: Varga, 1988. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a Dücső-könyv kiadását a 2. világháború alatt a románok az olasz–német katonai vegyesbizottságnál is felhánytorogták.

75 Interjú Keszthelyi Gyulával, Budapest, 2006. május 18. Egyébként Dücső Csabát már évtizedekkel korábban „felfedezte” – a Lăncrănjanhoz hasonlóan patológiusan magyargyűlölő – Onisifor Ghibu, lásd az 1940-ben Kolozsvárott kiadott förmedvényét: *Politica religioasă și minoritară a României. Fapte și documente cari împun o nouă orientare*.

76 Április 15-én Rajnai Sándor nagykövet azt jelentette, hogy az utolsó fejezetet Lăncrănjan „néhány héttel ezelőtt »hozta össze«, zömében kifejezetten neki »szállított« anyagokból”. MOL, XIX-J-1-j-1986, 127. d., 128-81. ltsz., 003110/1982. Figyelemre méltó, hogy az 1986-ban megjelent munkákat (Mihai Fătu: *Az ország észak-nyugati részének*

KB Sajtó- és Propaganda Osztálya helyettes vezetőjének asztalán egy Drăgan által dedikált példányt. Róla pedig tudott volt, hogy Elena Ceaușescu „vonalának” feltétlen híve.⁷⁷ Ez pedig azt valószínűsíti, hogy Lăncrănjan (és egy évvel korábban Mușat⁷⁸) közvetve vagy közvetlenül a KB Sajtó- és Propaganda Osztályától kapott segítséget⁷⁹ a magyarellenes vita- (illetve inkább vád-)irat megírásához - vagyis tulajdonképpen az egész mögött a pártközpont, sőt feltehetőleg maga Elena Ceaușescu állt. (Az ominózus fejezet végén a kézirat elkészítésének dátumaként 1980-1982. olvasható. Lehet, hogy az első évszám arra utal, hogy az „alapanyagot” egy időben kapta meg Ciolan és Lăncrănjan?) Egyébiránt - anélkül, hogy az olaszországi kiadványt ismerte volna - hasonló következtetésekre jutott Rajnai Sándor nagykövet is: úgy vélte, hogy „Ungheanu és Lăncrănjan mögött nyilvánvalóan hivatalos ösztönzés és támogatás húzódik meg az Eugen Florescu, Nicu és Elena Ceaușescu által fémjelzett vonal részéről.”⁸⁰ A „first lady”-nek és kisebbik fiának a szerepe más szempontból is figyelemreméltó: „Jól értesült kapcsolataink szerint hosszabb idő óta a vezetés egy bizonyos körében (többek szerint Elena Ceaușescu, Nicu Ceaușescu, Iosif Banc és mások) kialakult az »ellenálló« alkotó értelmiséggel, valamint a magyar nemzetiség fontosabb vezetőivel való »leszámolás« terve.” - jelentette egy hónappal később a nagykövet.⁸¹ Ebbe a tervbe pedig könnyen beleillik egy olyan röpirat megjelentetése, amely megfélemlíti a magyar értelmiségi elitet.

román egyháza a horthysta megszállás alatt 1940-1944 és Nicolae Ceaușescu: A román egyház az ország észak-nyugati részén a horthysta üldöztetés idején), melyek témája részben megegyezik a Ciolanéval, Hodicska Tibor követségi tanácsos információi szerint ugyancsak a KB Sajtó- és Propaganda Osztálya „gondozta”.) MOL, XIX-J-1-j-1986, 127. d., 128-79. ltsz., 00124/14.

- 77 Lásd Rajnai Sándor 1981. április 11-i rejtjeltáviratát. MOL, XIX-J-1-j-1981, 127. d., 128-27. ltsz., 002972/1981. (Florescu rendkívül befolyásos személy és „az ellenünk irányuló vádaskodások egyik fő kezdeményezője” - írja róla Rajnai egy másik, 1981 végi rejtjeltáviratában. MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-80. ltsz., 0089/1982.)
- 78 Mírcea Mușat, a Párttörténeti Intézet igazgató-helyettese (Ion Ardeleanu, a Párttörténeti Múzeum helyettes vezetője mellett) Elena Ceaușescu egyik „kedvence”, akinek meghatározó része volt a magyarellenes kampányban.
- 79 Tóth Sándor kolozsvári filozófiaprofesszor, a magyar kisebbségi helyzetet feltáró, híres jelentésében azt írja, hogy a pártközpont dokumentációs osztálya anyagait is felhasználta a szerző. (Tóth, 1989. 97.)
- 80 MOL, XIX-J-1-j-1982, 121. d., 128-81. ltsz., 003110/1982., Rajnai Sándor április 15-i jelentése.
- 81 MOL, XIX-J-1-j-1982, 118. d., 128-15. ltsz., 001073/2/1982. Rajnai május 13-i jelentése.

Egyes magyar értelmiségiek tiltakozása

Ami a fogadtatást illeti, a pamflet magyarellenes hangvétele, nyílt uszítása a magyar közvéleményt mélységesen felháborította, megdöbbenette.⁸² Azokat, akiket a szerző konkrétan megvádolt, aggódni kezdtek a következmények miatt; nem is csoda, hiszen még a neves író, Méliusz József, (1944 előtt az illegális KRP tagja, a hetvenes években az írószövetség egyik alelnöke) is arról panaszkodott, hogy a háza elé a Securitate lehallgató kocsit helyezett. A nagykövetség úgy értesült, hogy többen – köztük Huszár Sándor és Domokos Géza,⁸³ a Kriterion Könyvkiadó igazgatója (és az RKP KB-póttagja, az írószövetség egyik korábbi alelnöke) – azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy elköltöznék Bukarestből és valami kisebb, vidéki helységben keresnek maguknak jelentéktelen munkakört.

Méliusz április 20-án egy négyoldalas beadvánnyal fordult Nicolae Ceaușescuhoz, Petru Enache KB-titkárhoz (aki a sajtót felügyelte) és Gere Mihályhoz, az MNDT elnökéhez, a KB Politikai Végrehajtó Bizottsága tagjához (valamint a *Luceafărul* szerkesztőségéhez), melyben visszautasította az őt ért rágalmakat, vizsgálatot követelt, s ennek elmaradása esetén – az 1974/3. sz. sajtótörvényre hivatkozva – sajtópert helyezett kilátásba.⁸⁴ Enache két nappal később fogadta őt, és közölte, hogy beszélt Ceaușescuval, aki „nem ért egyet a Lăncrănjan-szöveggel,⁸⁵ de az a kérése, hogy ne indítson pert, mert ez kellemetlen lenne a pártnak”, ehelyett azt javasolta,

82 Kalmár György ideiglenes ügyvivő informátorai szerint a könyv megjelenése után a magyar kisebbségnek „a még meglévő lojalitása is megszűnt, teljesen levált politikailag a jelenlegi román rezsimtől és ellenségesen áll vele szemben.” Ezek után az ügyvivő attól tartott, hogy „a megbotránkozással vegyes félelem mögött felerősödik a kisebbségi nacionalizmus”... MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/10/1982.

83 Domokos, illetve a kiadó ellen ekkor már hónapok óta folyt a hajsza. Vö.: Domokos, 2000. 67–76.

84 Bukaresti Állami Levéltár, az RKP KB Titkárságának iratanyaga (CC. al PCR, Cancellarie, dos. 78/1982., Nr. 2399.) Közli Olti Ágoston: *Adalékok a magyar-román kapcsolatok történetéhez*. Kézirat.

85 Rajnai újabb, április 29-i rejtjeltáviratában közli azt is, hogy olyan („mesterségesen sugallt”) híresztelések vannak forgalomban, miszerint Ceaușescu a távolkeleti útja miatt nem is tudott a könyv kiadásáról, és az akció mögött a hírhedetten magyargyűlölő Iosif Banc (korábbi Maros megyei elsőtitkár) és Hajdú Győző áll. Ez feltehetően nem igaz, ám az tény, hogy a Scinteia április 18-i számában közölt beszélgetésben az Igaz Szó közismerten talpnyaló főszerkesztője óvatosan dicsérte a könyvet. MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/2/1982. (Az Ellenpontok 7. száma arról számolt

írjon egy válaszcikket, amit a *Luceafărul* majd közöl. Méliusz megírta ugyan a cikkét és május 4-én személyesen adta át a főszerkesztőnek, ő azonban – nyilván felettesei utasítására – júniusig hitegette, majd közölte, hogy a do-log „aktualitását veszítette”. (Még azt sem engedték meg, hogy *A Hét* „Könyv-barát” mellékletében megjelenjen vele az az interjú, melyben röviden visszautasítja Lăncrănjan vele kapcsolatos vádaskodását.)⁸⁶ Méliusz tiltakozásul bejelentette, hogy kilép az írószövetségből,⁸⁷ de egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett.

A Hét szerkesztősége három tiltakozó levelet kapott: Szabó Gyula író Szatmárnémetiből egy tizenhét oldalas levélben mondott véleményt (néhány napra rá szívinfarktust kapott),⁸⁸ Beke György író, publicista Kolozsvárról egy hosszabb írásában (*Egy hiteles és egy torz tükör*) hasonlította össze Lăncrănjan vádjait és Nicolae Balotă irodalomkritikus romániai magyar írók portréit tartalmazó, januárban a Kriterionnál megjelent könyvének (*Scritori maghiari din România 1920-1980*) több megállapítását. Gyöngyösy János székelyudvarhelyi tanár április 21-i olvasói levelében azt a Lăncrănjan-állítást vitatta, miszerint a nemzetiségeknek „aránytalanul több” kiadvány, könyv áll rendelkezésére, mint a többségi románoknak. Ezek az írások persze nem jelenhettek meg – az „illetékes elvtársak” (mint például Koppándi Sándor⁸⁹) minden kísérletet visszautasítottak.

Egyébként a Méliuszéhoz hasonlóan a többi egyéni tiltakozás (amely abban az időben bátor tettnek számított) ugyancsak eredménytelen volt. Gál-falvi Zsolt Gere Mihályon keresztül intézett levelet a pártvezetéshez; Szász János bukaresti publicista az írószövetség elnökének, Dumitru Radu Popes-

be, miszerint Hajdú megtiltotta beosztottjainak, hogy aláírják a Sütő-féle memorandumot, ennek ellenére a szerkesztőség nagy része megtette ezt.)

86 Huszár Sándor május 7-i, és 13-i naplójegyzetei.

87 Egy április 15-i levelében Méliusz Gáll Ernővel közli ezt a szándékát. Gáll, 2003. 415. Domokos Géza az írószövetség vezetőségi ülésén jelentette be, hogy lemond a tagságáról, ha nem lesz mód nyilvános állásfoglalásra a könyv ellen. MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/10/1982. (Domokos személyes közlése szerint erről szó sem volt...)

88 *Az Egy jámbor erdélyi turista futó kérdései Ion Lăncrănjanhoz* című dolgozat megírásának körülményeit lásd Szabó, 2004, 51-62., 136. A beadványt Huszár lefordította románra és elküldte a KB-nak – válasz persze nem érkezett rá.

89 Koppándi Sándor, a Központi Bizottság Sajtóosztályának főelőadója, aki a nemzetiségi területet „felügyelte”, ugyancsak érintett volt, hiszen az ő neve alatt jelent meg 1981/82 fordulóján *A romániai magyar nemzetiség* című tanulmánykötet, melyet Lăncrănjan ugyancsak megírta.

cunak írt,⁹⁰ Bitay Ödön, a Politikai Könyvkiadó magyar szerkesztőségének,⁹¹ és Demény Lajos, a N. Iorga Történeti Intézet nemzetiségi részlegének vezetői Enache-nak küldtek egy-egy tiltakozó beadványt; Bodor Pál, az RTV nemzetiségi szerkesztőségének korábbi vezetője pedig interpellációt fogalmazott meg.⁹² Kolozsvárról Gáll Ernő, a *Korunk* főszerkesztője Aurel Duca Kolozs megyei első titkárnak írott levelében azt hangsúlyozta, hogy „a könyv nagy nyugtalanságot keltett mind a román, mind a magyar értelmiség egyes köreiből...”, egyébként pedig ellenkezik (!) a Ceaușescu által „következetelesen képviselt nemzetiségi politikával”.⁹³ Kántor Lajos, a *Korunk* szerkesztője ugyancsak D. R. Popescunak küldött május 6-án egy levelet.⁹⁴

Tóth Sándor Gere Mihálynak írt május 9-én,⁹⁵ és egyebek mellett azt állította, hogy „a sajátos rabulisztikával operáló írás elejétől a végig egyértelműen azt sugalmazza olvasójának, hogy a román népnek, nemzetnek ezer év óta ellensége a magyar.” Hét oldalas beadványa végén a filozófiaprofesszor reményét fejezte ki, hogy „akad majd nem kevés román demokrata, jó román hazafi”, akik „nemzetük iránti felelősségtudatból fognak majd nyilvánosan is szembefordulni a konkolyhintőkkel.” Tóthnak ebbéli reménye azonban nem vált valóra. Eddigi ismereteink szerint a román értelmiség közül csupán ketten protestáltak a pamflet kiadása miatt: Marius Tabacu zenetanár, aki a Szöcs Géza-féle tiltakozó-akció egyik szervezője volt,

90 Lăncrănján áttételesen D. R. Popescut is bírálta, mert ő fordította románra Száraz György *Ítéletidő* c. drámáját, melyet a pamfletben kritizált. (A Kolozsvárról Bukarestbe került Popescura, akinek a felesége magyar volt, a magyar írók sokáig magyarbarát íróként tekintettek, akiben meg lehet bízni.)

91 Bitay közlése szerint a beadványa eljutott a címzetthez, de választ nem kapott rá. (Igaz, erre nem is nagyon számított...) Interjú Bitay Ödönnel, Sepsiszentgyörgy, 2006. május 9.

92 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/11/1982. A jelentéshez mellékeltek Beke, Demény, Bodor és Bitay szövegét magyar fordításban, valamint a román eredeti másolatát.

93 Gáll, 2003. 414.

94 Mivel választ nem kapott (ami nem lepte meg Kántort), némi átfogalmazással nyílt levélként akarta a *Korunkban* közölni – de természetesen nem lehetett. Ezt követően a novemberi *Mozgó Világ* szerette volna lehozni, de a Tájékoztatási Hivatal kivetette a lapból, ami miatt a szerkesztőség november 15-én tiltakozó levelet küldött Kádár Jánosnak: MOL, M-KS 288. f., 47. cs., 768. ó. e., 105–106. Kántor levele végül csak 1993-ban látott napvilágot. Lásd Kántor, 1993. 206–210.

95 Tóth Sándor ezt a beadványt másolatban megküldte Száraz Györgynek is, mely utóbbi hagyatékában található. Ezúton mondunk köszönetet Kőrösi P. Józsefnek és Száraz Miklós Györgynek, hogy áttekinthettük Köteles Pál és Száraz György hagyatékát.

valamint Ion Aluș kolozsvári szociológia-professzor, aki egy tizenkét oldalas beadványban ítélte el a szerzőt és művét. Az, hogy nem voltak többen, minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a csoportos tiltakozó akciók szervezői a román értelmiség bár néhány képviselőjének a bevonására még csak nem is gondoltak, mert úgy látták, „ennek nincs realitása.”⁹⁶ Ugyan az írók közül – négyszemközt – többen kifejezték a felháborodásukat vagy legalább ellenérzésüket,⁹⁷ ám nyilvános tiltakozásra nem vállalkoztak – egyébként erre lehetőségük sem lett volna. (Egy évvel később – mint arra még bővebben kitérünk – az írószövetségben többen elítélték Lăncrănjant.)

Végezetül meg kell említenünk, úgy tűnik, a nomenklatúra magyar tagjai közül egyedül Fazekas János miniszterelnök-helyettes merete kritizálni határozottan a pamflet kiadását.⁹⁸ (Állítólag Gere Mihály KB-titkár személyesen tiltakozott Ceaușescunál a pamflet kiadása miatt⁹⁹ – de mint majd szó lesz róla, a „harminchatok” tiltakozó beadványát nem volt hajlandó átadni a „Conducătornak.”) Amikor Fazekas beszélt Ilie Verdeț miniszterelnökkel, valamint Gogu Rădulescu államelnök-helyettessel és Enache KB-titkárral, a párt nemzetiségi politikája elleni támadásnak minősítette a könyvet, követelve annak nyilvános megbélyegzését. Erre bizonytalan, kitérő válaszokat kapott, ám ezt nem hagyta annyiban. Az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottsága május 20-i ülésén – azt követően, hogy Iosif Banc és Constantin Dăscălescu azzal vádolták, miszerint „magatartásában nacionalista elemek vannak” – felszólalásában visszautasította a vádakot, majd azt hangoztatta, hogy a pamflet „kártékony nacionalizmusa” aláaknázza a magyar–román barátságot, és szembehelyezkedik a párt nemzetiségpolitikájával. Erre Ceaușescu igen hevesen reagált, kijelentve, hogy „nem a párt adta ki a könyvet, a romániai nemzetiségpolitikát pedig nem Lăncrănjan irányítja, hanem

96 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/10/1982., Rajnai Sándor június 3-i jelentése. (Száráz György – bukaresti értesülésre hivatkozva – közölte az írószövetség október 22-i választmányi ülésén, hogy a Sport és Turizmus Kiadónál akadt valaki, aki „ellene mondott a könyvnek” – ám emiatt gyorsan eltávolították. V. ö.: MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, Száráz György felszólalása, 113.)

97 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/11/1982. és Huszár-napló, 1982. szeptember 14., 15. és interjú Kántor Lajossal, 2006. május 12. (Az adott körülmények között már az is némi optimizmusra adhatott okot, hogy az írószövetség választmányi tagjai közül a július 27-i ülésen senki sem védte meg az ominózus pamfletet.)

98 Fazekas egy hatvan oldalas tanulmányban elemezte a pamflet magyarellenességét, amiről a politikus régi nagyváradi elvtársán, Robotos Imrén keresztül szerzett tudomást Almási Kálmán diplomata. Vö.: Almási, 1998. 51.

99 Gere ezt a sógorának csak később árulta el, Bodor Pál meg is lepődött ezen. Lásd Bányai, 2006. 53.

a párt”. A vitának az lett a vége, hogy Fazekas kérte, „rossz egészségi állapota” miatt helyezték betegnyugdíjba. (A magyar nagykövetség értesülése szerint eltávolítását a legkeményebben Elena Ceaușescu szorgalmazta.)¹⁰⁰ Fazekas régóta emlegetett¹⁰¹ felmentése, melyről a szamizdat *Ellenpontok* 7. száma és a Szabad Európa Rádió is beszámolt, azokat igazolta, akik úgy vélték, hogy a könyv megjelentetése a pártvezetés sovíniszta szárnyának előretörését jelenti, és a magyarságpolitikában újabb negatív fordulatra lehet számítani.

Ezt az is előre jelezte, hogy a PVB-ülést követő napon, május 21-én kormányváltásra került sor: a veterán Ilie Verdeți helyett Ceaușescu abszolút bizalmasa, Constantin Dăscălescu alakított kormányt, amelynek összetétele sok jóval nem kecsegtetett: a kormányba bekerült a főtitkár-államelnök felesége, Elena, a rokona, Gheorghe Petrescu (július végén a „Conducător” testvére, Ion is), és olyan gátlástalan törtető és szélsőséges sovíniszták, mint Suzana Gâdea, vagy Lina Ciobanu.

Május elején¹⁰² – amikor nyilvánvalóvá vált, hogy egyéni akciókkal nem lehet eredményt elérni – Kolozsváron Szöcs Géza költő és barátja, Marius Tabacu összeállított egy tiltakozó beadványt, melyet rajtuk kívül még tízen írtak alá¹⁰³ és a román zenetanár személyesen vitte Bukarestbe, a KB titkárságára, ahol iktatták azt. Néhány nappal később Marosvásárhelyen Sütő András író (és KB-póttag) is megfogalmazott egy – terjedelmesebb, hét oldalas – beadványt, amit Gálfalvi György és Markó Béla öntött végső formá-

100 „A főtitkárt hatalom-mániás, hallatlanul korlátolt és betegesen gyanakvó felesége azért is gyűlölte Fazekast, mert ő – Paul Nicolescu-Mizillel együtt – az asszony PVB-tagsága ellen szavazott” – jelentette Kalmár György id. ügyvivő augusztus 10-én. (Ezeket az információit a szovjet nagykövet is megerősítette.) MOL, XIX-J-1-j-1982, 118. d., 128-20. ltsz., 001073/5/1982.

101 Rajnai az 1981. december 17-i, Roska István külügyminiszter-helyettesnek küldött „főnöki levelében” arról számolt be, hogy „továbbra is tartják magukat azok az értesülések, amelyek szerint készítik elő Fazekas János vezetésből való eltávolítását.” Menesztését Ilie Ceaușescu szorgalmazta, aki egy beadványában „az RKP nemzetiségi politikájával való szembehelyezkedéssel” vádolta őt. MOL, XIX-J-1-j-1981, 127. d., 128-200. ltsz., 001279/9/1981.

102 Rajnait az egyik informátor még április közepén úgy tájékoztatta, hogy „a kisebbségi írók tiltakozásra készülnek a cikk, illetve a könyv miatt”, nyilvánvaló tehát, hogy a beadványok elkészítése nem „hirtelen felindulásból” történt, hanem bizalmas megbeszélések előzhettek meg. MOL, XIX-J-1-j-1982, 121. d., 128-81. ltsz., 003010/1982.

103 Adonyi Nagy Mária, Fodor Sándor, Kántor Lajos, Koós Enikő, Lászlóffy Aladár, Simon Gábor, Szegő Katalin, Szilágyi István, Szilágyi Júlia, Szöcs István. A névsort közli Szöcs, 1986, 150.

ba, majd összesen *harminchatan* láttak el a kézjegyükkel.¹⁰⁴ Az Ellenpontokban erről – név nélkül – beszámoló Szőcs Géza szerint az aláírók száma „alkalmasint nagyobb lehetett volna, de a szervezők, alighanem konspiratív megfontolásokból időben gyors akciót határoztak el, hogy a belügyi dolgozók érdeklődését megelőzve fejezhessék azt be.”¹⁰⁵ A nagykövetség információi szerint összesen mintegy *hatvan magyar értelmiségi tiltakozott* – csoportosan vagy egyénileg – a könyv miatt.

A hatoldalas marosvásárhelyi szöveget Domokos Géza úgy jellemezte, hogy „vidéki stílusú, behízelt hangvételű. Kifejezi hódolatát Ceaușescunak, az RKP nemzetiségi politikáját dicséri, és arra hivatkozva említi a Lăncrănjan-könyvet, amit ellentétesnek minősít ezzel a politikával.”¹⁰⁶) Tulajdonképpen két fő követelés fogalmazódott meg mindkét memorandumban: nyilvánosan lehessen cáfolni a pamfletben megfogalmazott rágalmat, ezenkívül pedig a pártvezetés a nyilvánosság előtt határolja el magát egy nyilatkozatban a szerzőtől és művétől.

A marosvásárhelyi kezdeményezők eleinte azzal próbálkoztak, hogy az MNDT vezetőin keresztül próbálják meg eljuttatni a tiltakozó ívet a Központi Bizottsághoz, illetve a főtitkárhoz. Amikor megkeresték Fejes Gyulát, a tanács titkárát (aki emellett a KB egyik osztályvezetője is volt), hogy tegyen ez ügyben lépéseket, ő kitérő választ adott. Az alelnök, Vincze János szintén elutasította, hogy közvetítsen a pártközpont felé. (A veterán apparátcsik elítélte ugyan azt, amit Lăncrănjan a „felszabadulás” utáni időszak magyar kommunista vezetőiről írt – elvégre ő is érintett volt¹⁰⁷ – de ezt az-

104 Sütő András, Kovács György, Katona Szabó István, Gagy László, Gálfalvi György, Farkas Árpád, Marosi Barna, Oláh Tibor, Markó Béla, Nagy Pál, Jánosházy György, Szépréti Lilla, Györffy Kálmán, Káli István, Fodor Sándor, Kádár János, Bálint Tibor, Jánky Béla, Kányádi Sándor, Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár, Mózes Attila, Láng Gusztáv, Gáll Ernő, Kenéz Ferenc, Király László, Szilágyi István, Balogh Edgár, Oltián László, Nemess László, Gálfalvi Zsolt, Bodor Pál, Szász János, Kovács János, Domokos Géza, Huszár Sándor. Bukaresti Állami Levéltár, az RKP KB Titkárságának iratanyaga (CC. al PCR, Cancelarie, dos. 78/1982., Nr. 3221.) Közli Olti Ágoston: *Adalékok a magyar-román kapcsolatok történetéhez*. Kézirat.

105 Tóth, 2000, 112.

106 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003012/10/1982.

107 Vincze János (Ion Vințe) 1944-ben, mint az RKP Brassó tartományi titkára, részt vett a MADOSZ/MNSZ megalakításában. 1947–48-ban budapesti követ, 1952–53-ban belügyminiszter-helyettes, majd vezérőrnagyi rangban szekuritátés csapatok parancsnoka volt, ezt követően a Központi Pártkollégium tagja. 1971 és 1989 között az MNDT egyik alelnöke. Magyar ügyekben sohasem exponálta magát, a rezsimekhez annak bukásáig hűséges volt.

zal magyarázta, hogy néhány magyarországi publicista, író „irredenta ízű megfogalmazásai” óhatatlanul kiváltanak „forrófejű reagálásokat”...) Az elnök, Gere Mihály május 28-án ugyancsak visszautasította, hogy közvetítőként lépjen fel a tiltakozó értelmiségi csoport és a legfelső pártvezetés között.¹⁰⁸ („Nem akarják magukat kompromittálni.” – írta Huszár Sándor Szabó Gyulának egy 31-i levelében.¹⁰⁹)

Végül a „harminchatok” beadványa nem Geréék közvetítésével, hanem Domokos Géza felesége révén – június első napjaiban – jutott el a KB titkárságára, ahonnan továbbították az „illetékesekhez”. (Gálfalvi Zsolt úgy tudta, hogy ez Ceaușescuhoz is elkerült, akinek „első reagálása megértő volt a Lăncrănjan-könyv ellen tiltakozó írók lépése iránt”.¹¹⁰) A beadvány következményeként Enache agitprop-titkár fogadta a magyar értelmiség néhány képviselőjét, és „elhatárolta” a párt álláspontját a Lăncrănjan-könyvben foglaltaktól. A nyilvános elítélés azonban nem történt meg, sőt még ezután is jelentek meg a román lapokban magasztaló recenziók,¹¹¹ ugyanakkor a magyar nyelvűeknek megtiltották „egyéni véleményt tükröző kritika” megjelentetését.

A kezdeményezés – bár konkrét eredménye nem volt – mégis fontosnak mondható. Korábban előfordult ugyan, hogy „az öregek” generációjából néhány tekintélyes magyar értelmiségi vagy politikus (Balogh Edgár, Demeter János, Takács Lajos és mások) kisebb-nagyobb jelentőségű helyi ügyekben (főleg iskolaügyi sérelmek esetén) különböző fórumoknál „lobbizott”. Azonban a kommunista hatalomátvétel óta először került sor a magyar értelmiség egy nagyobb csoportja részéről kollektív protestálásra. Ilyen vagy ehhez hasonló, viszonylag széles körű megmozdulás 1989-ig többé nem fordult elő.

Itt kell kitérni arra, hogy amíg az egyénileg vagy csoportosan tiltakozók a pártvezetéshez fordultak (attól remélvén a sérelem orvoslását), velük elmentésben egy maroknyi ellenzéki: a nagyváradi *Ellenpontok* szerkesztői (Tóth Károly Antal és felesége, Tóth Ilona, valamint Ara-Kovács Attila és Szöcs Géza) a tiltakozásnak egy más formáját választották: illegális folyóiratuk harmadik számát a Lăncrănjan-könyv megjelenésének szentelték. Ara-Kovács (név nélkül, mint a többiek) *Bevezetés a fasizmusba* címmel írt

108 Interjú Gálfalvi Zsolttal, és MOL, XIX-J-1-j-1982, 118. d., 128-20. ltsz., 001073/5/1982.

109 Szabó, 2004. 90.

110 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/12/1982., Kalmár György június 14-i rejtjeltávirata.

111 Június elején a KB Propaganda Osztálya felügyelete alatt álló *Anale de Istorie* 3. számában Ion Bulei méltatta Lăncrănjant, illetve könyvét, augusztusban pedig a nagyszebeni *Transylvaniában* jelent meg egy felmagasztaló írás.

egy kommentárt, melyben végül leszögezte: „Lăncrănjan leleplezte Ceaușescu; tettenérhetővé tette számunkra a valóságot: Romániában fasisztának lenni állampolgári kötelesség. S a magyargyűlölet [...] e kötelesség elmaradhatatlan velejárója.” Mint említettük, Tóth Károly Antal egy terjedelmes részt lefordított a pamfletből, Takács Ferenc pedig ismertette a könyvet, végül Keszthelyi András egyetemi hallgató *A hagyományos és a hagyományait kereső román nacionalizmus* címmel írt elemzést. (Ezenkívül hírt adtak a tiltakozó akcióról is.)¹¹²

Bár a csoportos tiltakozás hallatán mindenféle hírek terjedtek el Magyarországon és Erdélyben, a beadványok aláíróit semmiféle *direkt* megtorlás nem érte. Még Huszár Sándor, Gáll Ernő és Bitay Ödön esetében (melyekről még lesz szó) sem lehet állítani, hogy kizárólag a Lăncrănjan-ügyben tanúsított szerepük miatt menesztették volna őket.

Az akció eredeti célját (vagyis Lăncrănjan nyílt elítélését a román pártvezetés részéről) ugyan nem érte el, annyi következménye azért persze lett, hogy a pártvezetés megértette: a magyar értelmiség soraiban igen nagy feszültség keletkezett, ezért (háromnegyedév késéssel) ismét összehívták a kezdettől fogva „politikai szelepnek” szánt MNDT büroját (végrehajtó irodáját). A július 14-i ülésen a tizennégy tagon kívül jelen volt Petru Enache KB-titkár, Eugen Florescu osztályvezető-helyettes, valamint néhány pártaktivista. Napirenden a magyar tömegtájékoztatási eszközök helyzete, feladatai szerepeltek. A közel három órás megbeszélést alapvetően a szokásos formalizmus jellemezte, de Bodor Pál és Gálfalvi Zsolt az adott keretek között igyekezett a nemzetiségi sajtó, ill. az általános politikai helyzet legégetőbb gondjairól beszélni. A légkör akkor forrósodott fel, amikor a bukaresti írók a Lăncrănjan-röpiratot hozták szóba (azzal kapcsolatban, hogy a szerző szerint a nemzetiségeknek „aránytalanul több” sajtókiadvány, könyv áll rendelkezésére mint a románoknak). Ekkor Enache izgatottan félbeszakította a hozzászólásokat és igyekezett elvágni azok folytatását. Lényegében azt közölte, hogy a reggeli órákban Constantin Dăscălescu miniszterelnöktől tájékoztatást kapott a magyar kormányfővel előző nap folytatott megbeszélésekről. Ezen Lázár György is kitért a sajtóban időnként fellelhető „nemkívánatos jelenségekre”, és nem helyeselte a viták kiélezését. Enache azzal folytatta, hogy a könyv „nem a párt álláspontját tükrözi, azzal a vezetés, személyesen Ceaușescu elvtárs nem ért egyet”, majd azt fejtegette, hogy „nem a belső vitákra, hanem a szaporodó és egyre erősebb külső, Romániát

112 Tóth, 2000, 97–121. A folyóiratnak pont ez a száma volt az első, amelyik kijutott Nyugatra: a *Bécsi Napló* és a müncheni *Nemzetőr* július-augusztusi számaikban, valamint az augusztus 23-i *Der Spiegel* ismertették a szamizdatot, kitérve a Lăncrănjan-ügyre.

érő támadásokra kell összpontosítani, azokat kell visszaverni – a nemzetiségi sajtónak is.” Elmondta, hogy számos külföldi (magyar, bolgár és szovjet) írás „sérti a román nép nemzeti érzékenységét, történelmét, vitatja a kontinuitását”. (Ez a fajta bekerítettség-komplexus a későbbiekben még csak tovább erősödött a pártvezetésben.) Végül megjegyezte, hogy összfel a magyar és a román párt illetékes KB-titkárai találkoznak, s megbeszéléseiken „feltájják és rendezik a vitás kérdéseket”.¹¹³

Ezután nyilvánvaló volt, már csak abban lehet reménykedni, hogy legalább a budapesti vezetés határozottan tiltakozni fog a magyarellenes íromány kiadása miatt, és nyilvánosan el fogják ítélni Lăncrănjant és művét. Az előbbi elvárás nem teljesült – az utóbbi azonban két írónak (Köteles Pálnak és Száraz Györgynek) köszönhetően igen.

A budapesti párt- és állami vezetés reakciója

A kötet megjelenéséről a külügyminisztériumot és a pártközpontot április 15-én¹¹⁴ értesítette a bukaresti nagykövetség, majd április második felében elkészítették az ominózus negyedik fejezet fordítását,¹¹⁵ melyet felküldtek Budapestre.

A magyarellenes propaganda-hadjárat folytatása nem érte váratlanul Budapestet, hiszen a bukaresti és kolozsvári külképviseltek és a külügyminisztérium szakértői hónapok óta jelezték, hogy nem lehet a helyzet javulására számítani. A már említett Hodicska Tibor román referens az április 28-i (tehát már a könyv megjelenése után készített) feljegyzésében arra hívta fel a

113 MOL, XIX-J-1-j-1982, 118. d., 128-37. ltsz., 004815/1/1982. Kalmár György július 27-i jelentése.

114 MOL, XIX-J-1-j-1982, 121. d., 128-81. ltsz., 003010/1982.

115 Kiss Ferenc irodalomtörténész Köteles Pálnak írott levelében azt ajánlotta, hogy legjobb lenne kiadni magyarul, „hadd lássa mindenki, mi lehetséges odaát”. Száraz György először ellenezte ezt, mert attól tartott, hogy „az indulat ellenindulatot csiholna”, de miután az 1983-ban megjelent újabb könyvében Lăncrănjannal azzal vádolta őt, hogy önkényesen kiragadott idézeteket a pamfletjéből, ugyancsak azt javasolta, hogy a Valóságban magyarul le kellene közölni a magyarellenes pamfletet, csak hogy a román szerzői jogvédő hivatal ehhez nem járult hozzá. (Egyébként az 1990-es kiadás is csak engedély nélkül jelenhetett meg.) Erről természetesen Tóth Sándor nem tudhatott, amikor a már említett, 1987-ben készített jelentésében ugyancsak azt javasolta, hogy magyarra fordítva közzé kell tenni a pamfletet, „ítéljen a magyar olvasó a vitapartner szellemi-erkölcsi színvonaláról, meggyőző erejéről”. Azt is megjegyezte azonban, hogy erre állítólag azért nem került sor, hogy „ne táplálják vele a magyar olvasók románellenes indulatait”. Száraz, 1983. 118. és Tóth, 1989. 98.

figyelmet, hogy „a mostani mintegy egy éves időszak eszkalációja nemcsak [...] a magyarellenes tartalmú, hangvételi íráskor mennyiségi állandósulásában, hanem a nyílt polémia fokozódó megnyilvánulásában, továbbá a mai magyar politika és vezetés egyre nyíltabb bírálatában jut kifejezésre.”¹¹⁶ Éppen ez volt a legszembeötlőbb: Lăncrănjan ugyanis magát Kádár Jánost, a „testvérpárt” vezetőjét is burkoltan *irredentizmussal* vádolta, amikor egy helyen azt írta, hogy „1966-ban, Budapesten, egy fontos fórumon” (a név szerint meg nem nevezett) az MSZMP első titkára kijelentette, hogy a „trianoni szerződés imperialista diktátum volt, mely Magyarországot szétszakította, Erdélyt Romániának ítélte”, majd pedig az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1975-ös helsinki zárókonferenciáján „a szónok” beszédében megemlítette, hogy az első világháború után Magyarország elveszítette területének kétharmadát. (A nagykövetségen hamarosan kiderítették, később pedig Száraz György is megírta, hogy az első esetben pontatlan volt a szerző, és az MSZMP IX. kongresszusán elhangzott Kádár-beszédet „írta át” a maga szájze szerint, a második esetben pedig valóban az hangzott el – csak éppen a szöveggörnyezetéből kiragadva idézte az elsőtitkár.)

Ami a román pártvezetés szerepét, felelősségét illeti, az kezdettől fogva nyilvánvaló volt Budapest számára, hogy „legfelsőbb” jóváhagyás nélkül nem jelenhetett volna meg egy olyan könyv, mely a szomszédos ország első emberét is támadja. A botrány kitörése után azonban hamarosan kiderült, hogy Bukarestben igyekeznek *elhatárolódni* a szerzőtől, illetve *bagatellizálni* a „skandalumot” (lásd Enache közléseit).

Hodicska az idézett, április 28-i feljegyzésében azt javasolta, hogy a két külügyi titkár sorra kerülő konzultációján vessék fel a román médiában jelentkező magyarellenes támadásokat, és kérjenek magyarázatot a magyar vezetést ért támadás miatt, és azt a román reagálástól függően tűzzék a soron következő pártközi megbeszélés vagy kormányfői találkozó napirendjére. A nagykövet azt vetette fel, hogy még a tárgyalássorozat megkezdése előtt reagálni kellene valamilyen módon a rágalmakra.¹¹⁷ A kolozsvári főkonzul is azt jelentette a könyv megjelenése után egy hónappal, hogy „kapcsolataink [...] valamennyien úgy ítélték meg, hogy a könyvben szereplő nyílt rágalmak, otromba sértések, belemagyarázások, hangulatkeltő célzatos eszme-futtatások, történelemhamisítások *nem maradhatnak válasz nélkül.*”¹¹⁸

116 MOL, XIX-J-1-j-1982, 121. d., 128-81. ltsz., 002958/1/1982.

117 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/2/1982., Rajnai április 29-i rejtjeltávírata.

118 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-80. ltsz., 003619/1982., Szepes István május 12-i jelentése.

Nem is maradt: a Központi Bizottság Titkársága május 3-án foglalkozott a Lăncrănjan-üggyel. Ekkor döntés született arról, hogy Óvári Miklós hívassa be a budapesti román nagykövetet, Victor Bolojant, és a titkárság nevében tiltakozzon az ellen, hogy a szerző könyvében „kiforgatta, meghamisította pártunk első titkárának a legfelsőbb pártfórumunkon, a pártkongresszuson elhangzott szavait”.¹¹⁹ (Erről utólag, 11-én értesítették a PB-t.) A kulturális KB-titkár május 7-én valóban bekérte a nagykövetet, és egyebek mellett közölte: a megdöbbenését fejezi ki Lăncrănjan hamisításai miatt, majd annak a reményének adott hangot, miszerint az RKP vezetése „megtalálja a módját, hogy nyilvánosan is elhatárolja magát a hamisító és rágalmazó írástól.”¹²⁰ Mivel pedig nem lehetett abban bízni, hogy Bolojan útján elég komolyan veszik, a nyomatékát fokozandó, a bukaresti nagykövet utasítást kapott a szóbeli üzenet megismétlésére.

A román pártvezetés részéről érdemleges pozitív reagálás nem történt (sőt, tovább folytatódott Erdély történelmének Lăncrănjan-féle „átírása”¹²¹), ráadásul Rajnai Sándort – mivel sejtették, hogy át akarja adni Óvári üzenetét – hetekig nem voltak hajlandók fogadni. Amikor aztán végre június 21-én Virgil Cazacu mégis fogadta, az üzenet felolvasására azzal reagált, hogy közölte: „Ion Lăncrănjan könyve egy író műve. Nem kívánunk fölötte polémiát nyitni, ami azután csak szélesedne. Magyarországon szinte napon-ta jelenik meg a tömegtájékoztatóban olyasmi, ami torzított képet ad Romániáról. [...] Véget kellene vetni az ilyen helyzetnek, be kellene fejezni ezeket a polémiákat, a román kontinuitás erdélyi [*sic!*] vitatását, ennek az ősi román földnek a megkérdőjelezését.” Rajnai erre megismételte, hogy a magát Kádárt ért burkolt vádak háborították fel a budapesti pártvezetést, ettől várnak elhatárolódást, mire a KB-titkár azt mondta, hogy majd a soron következő KB-titkári találkozón beszélnek erről. Amikor ismételtén rákérdezett a nagykövet, hogy számíthatnak-e az ügyben az RKP részéről válaszra, Cazacu azt válaszolta: a könyv úgy tekinthető, mint egy reakció, amit „óhatatlanul kiváltottak a magyarországi publikációk.”¹²²

Ezek után úgy tűnt, semmi értelme a további hallgatásnak és a hazai nyilvánosság elé kell tárnai a konfliktust. Hogy ezzel kapcsolatban voltake

119 MOL, M-KS 288. f., 7. cs., 650 ő. e., 11.

120 MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 853/1. ő. e. 8. (A PB május 11-i ülésének jegyzőkönyve.)

121 Többek között lásd Vasile Netea: Un adevăr pe care dușmanii și răuvoitorii îl contestă. Transilvania a fost, este și va rămâne în totdeauna românească. In: *Scinteia Tineretului*, 1982. június 12. Diplomáciai információk szerint Neteáról közismert volt a vasgárdista múltja.

122 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/14/1982.

viták a pártvezetésen belül, egyelőre nem lehet tudni. (A Magyar Országos Levéltárban kutatható, idevonatkozó pártiratok nagyon hiányosak.) Mindenesetre július legelején Puja Frigyes külügyminiszter azt javasolta Várkonyi Péter külügyi KB-titkárnak és Szűrös Mátyásnak, a KB újonnan kinevezett külügyi osztályvezetőjének, hogy *nyilvánosan reagáljanak* a Lăncrănjan-könyvre, a Magyar Hírlap szombati számában vagy az Új Tükörben. Erre nem került sor,¹²³ – bizonyára azért, mert a két héttel későbbi miniszterelnöki találkozó előtt nem akarták rontani a tárgyalási légkört. Nagyjából ugyanebben az időben ez a kérdés Aczél Györgyöt is foglalkoztatta – de Száraz György dolgozatát (miként még lesz róla szó) csak ősszel jelentette meg.

Lázár György, a minisztertanács elnöke július 13–14-én tárgyalt Bukarestben. (Fogadta a Fekete-tenger parti Neptunon Ceaușescu is.) A Constantin Dăscălescu miniszterelnökkel folytatott tárgyalásai végén vetette fel, hogy „módot kellene találni a történelmi kérdések olyan kezelésére, amely nem zavarja kapcsolatainkat.” Később pedig – mint ahogy Enache is említette az MNDT bíró ülésén – azt hangoztatta, hogy „el akarjuk kerülni a nyilvános polémiát, eddig nem reagáltunk a Lăncrănjan-könyvre sem, amely pedig nyíltan támadja az MSZMP politikáját, és meghamisítja a párt első titkárnak beszédeit. Továbbra is arra számítunk, hogy a román párt vezetése megtalálja a módját annak, hogy elhatárolja magát a könyv állításaitól.”¹²⁴ Dăscălescu erre nem reagált, és a magyar fél hiába várta a bukaresti elhatárolódást, az csak nem történt meg.

Lázár eredménytelen tárgyalásai után pár nappal, július 16-án Rajnai Sándor nagykövet – az évközi összefoglaló jelentésében tekintette át az előző hónapok fejleményeit: „Úgy tűnik, hogy az ún. nacionalista szélsőséges szárny szabad kezet kapott, s a hivatalos vezetés ezt hallgatólagosan támogatja, esetenként inspirálja, de azért óvakodik, hogy a legszélsőségesben felvetett hangvételekkel az egyetértést nyíltan kifejezze. Feltűnő új elem, hogy ez évben a belső (magyar nemzetiségű) és külső (magyarországi) »ir-

123 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/13/1982. 22-én valaki feljegyzi az aktán belül, hogy Lázár látogatása után aktualitását veszítette a javaslat... Révész Sándor azt állítja az Aczél-életrajzában, hogy „a pártközpont gondosan előkészítette a könyvre adandó taktikus de határozott választ, amely nem hozza előtérbe az iromány sovinszta szemléletének hivatalos jellegét és támogatottságát.” (Révész, 1997.,304.) Hogy mire gondolt, az számunkra nem világos (talán a Száraz-kritikára?), mindenesetre az eddig megismert levéltári forrásokban semmiféle „határozott válasz” meglétére utaló adatra nem bukkantunk.

124 MOL, M-KS 288. f., 11., cs. 4407. ó. e., 96–105. 00160/2/PF/1982. (Jelentés a PB-nek a miniszterelnök romániai látogatásáról.)

redentizmus« egyaránt, s együttesen került »elítélésre«. (Lăncrănján-könyv, s a körülötte keltett bőséges sajtóanyag.)¹²⁵

A várt „elhatárolódás” Szűrös Mátyás szeptember 7–9. között folytatott tárgyalásain sem hangzott el. A KB Külügyi Osztályának vezetője a Politikai Bizottság számára készített jelentésében¹²⁶ többek között megjegyezte, hogy a román partnerek „ez alkalommal sem határolták el magukat a Ion Lăncrănján könyvében foglaltaktól, Dobrescu elvtárs csupán a szerző és az ügy jelentőségét igyekezett csökkenteni. (Például »Lăncrănján nem tartozik a jobb írók közé«.) Ugyanakkor ellensúlyként a magyar sajtó Romániát bántó »több száz« írását hozta szóba – konkrétumok megjelölését ezúttal is kerülve.”¹²⁷ Nem tudni, Miu Dobrescu, a KB külügyi osztályvezetője milyen írásokra gondolhatott, mert nem valószínű, hogy tudomása volt arról: elkészült a Lăncrănján-pamfletre két¹²⁸ vitairat, melyek aztán igen nagy visszhangot váltottak ki Magyarországon és külföldön is.

A két kritika és következményük

Az egyik dolgozat szerzője a nagyváradi származású Köteles Pál (akit 1950-ben egyetemi hallgatóként letartóztattak és másfél évig vizsgálati fogságban tartottak, majd a kiszabadulása után „a termelésbe” száműztek, a kulturális területre csak 1970-ben kerülhetett vissza); korábban számos lap-

125 MOL, XIX-J-1-j-1982, 117. d., 128-142. ltsz., 004869/1982.

126 MOL, M-KS 288. f., 11., cs., 4408. ő. e., 17–22. Inf/781/1982. Indulása előtt egyébként Szűrös bekerete az elkészült Száraz-dolgozatot a KB Külügyi Osztályára és áttanulmányozta, hogy „képben legyen”. Annyira megtetszett neki a szöveg, hogy a külügyminisztérium jó előre 300 példányt megrendelt a Valóságból a diplomáciai képviselők számára.

127 1982. szeptember 20-án újabb pártüzenetben fejtették ki kifogásaikat a magyar sajtóval szemben, de erre november 1-én elutasító választ küldtek Budapestről. MOL, XIX-J-1-j-1983, 106. d., 128-14. ltsz., 001617/1/1983. (A III. Területi Főosztály június 16-i feljegyzése.)

128 Úgy tűnik, mintha Illyés Gyula is készült volna egy válaszra, ugyanis az *Új Horizont* 2004. 3. számában közölt írásában (*Két történet Illyés Gyulával*) Szász István Tas azt írja, hogy őt is felkérték, fordítaná le a könyvet (illetve a negyedik fejezetet), mert Illyést „igen érdekelné”. Amikor azonban elkészült a munkával, ő már kórházban volt, és a következő év tavaszán meghalt. Illyés szándékán nem lehet csodálkozni, elvégre régóta szívén viselte az erdélyi magyarság sorsát, ráadásul Lăncrănján a pamfletjében az egyik régi könyvére (*Puszták népe*) is hivatkozik. Itt kell még megemlítenünk, közvetett válasznak tekinthető, hogy a júliusi *Mozgó Világban* több, a romániai magyarság múltjával, jelenével foglalkozó tanulmány jelent meg.

nál (*Korunk, Új Élet, Művelődés* stb.) jelentek meg riportjai, és napvilágot látott egy regénye és egy novellás-kötete is. Informátoraink szerint odahaza kevésbé volt ismert, úgy tűnik, épp a Lăncrănjan-kritikájával szerzett magának szélesebb körben hírnevet. 1977 februárjában telepedett át Nagyváradról Debrecenbe, ahol az *Alföld* munkatársa lett. Hogy mikor, kitől jutott a könyvhöz, az az általunk megismert forrásokból nem derül ki, de mivel *ki volt tiltva* Romániából, valószínűleg egyik erdélyi barátja hozta meg neki. Úgy látszik, őt is megdöbbenetette a magyarok elleni gyűlöletkeltés ilyen mélysége, pedig korábban volt alkalma megismerni a román sovinizmus magyarellenességét. („Amíg nem olvastam, én is kételkedve fogadtam, hogy ilyen förmedvény megjelenhet »barátainknál«. Ez fölszólítás pogromra, népiirtásra.” – írta egyik ismerősének szeptember 16-án.)

Valamikor június második felében, a hó vége felé készülhetett el a munkájával.¹²⁹ Eredeti szándéka szerint a *Mozgó Világ*ban közölte volna a dolgozatot, de a szerkesztőségtől túl későn érkezett meg az igenlő válasz, emiatt inkább a *Tiszatáj*nak küldte azt el. Annak a szegedi folyóiratnak, mely akkor már rég a népi írói tábor egyik fórumának számított és híres volt arról, hogy a szomszéd országokban élő magyarság problémái iránt igen érzékeny a szerkesztőség.

A dolgozat nagyon tetszett Vörös László főszerkesztőnek, és helyettesének, Annus Józsefnek is, de ő az eredeti címet (*Töprengés egy görbetükör előtt*) – a szerző jóváhagyásával – *Töprengés egy torzkép előtt*-re változtatta.¹³⁰ Ezenkívül még néhány apróbb módosítást eszközöltek a szövegen, például kihúzták azt a részt, ahol Köteles Ceaușescu propagandagépezetét „Goebbelsével vette egy kalap alá”.¹³¹

Július elején Köteles tájékoztatás céljából egy példányt elküldött Száraz Györgynek, aki egy hónappal korábban, május végén, június elején fejezte be a saját dolgozatát. Ő nagyon jó írásnak tartotta, sőt azt is közölte, hogy „nem konkurrál” egyik a másikkal: maga „erősebben a politikumra” tette a hangsúlyt, míg író társa többet foglalkozik a történetiséggel.¹³² Ez valóban így van, hiszen Köteles jórészt a magyarfóbiás szerző történeti jellegű állításait kritizálta. (Érdekes módon a Dűcső Csaba-könyvön átsiklott, talán nem

129 Vörös László azt írja, ő a kéziratot június végén vagy július legelején kapta meg, mielőtt 5-től szabadságra ment volna. Vörös, 2004. 60.

130 „A címváltozással kapcsolatban nincs észrevételem: Belátom, jelentésstanilag pontosabb, még ha döcögösebb is. De én is úgy ítélem meg, hogy ez a jobbik variáció.” – írta a főszerkesztőnek 1982. augusztus 19-én Köteles.

131 Vörös, 2004. 60.

132 Száraz György-hagyaték, Száraz 1982. augusztus 2-i levele Köteles Pálnak.

is hitte, hogy ez egyáltalán létező mű.) Nem fukarkodott a jelzőkkel sem (a szerző „finoman fogalmazva beteges valóságtorzító”, „kedvenc időtöltése a tudatos ferdtítés” stb.), pedig feltehetően még vissza is fogta magát. („Nem akartam túlfeszíteni a húrt. Óvakodtam attól is, hogy a személyes benyomások túl mélyre véssem a válaszban. [...] Nem éreztem volna magamat tisztességes magyar írónak, ha a választ nem írom meg” – írta a már idézett, szeptember 16-i levelében.)

Szárazon kívül volt a kéziratnak egy erdélyi „lektora” is: július közepén Vörösnél járt Gálfalvi György, a marosvásárhelyi *Igaz Szó* munkatársa, aki elolvastván, „elragadtatással nyilatkozott a dolgozatról. Külön dicsérte a »megőrzött hidegvérrel« sorakoztatott ellenérveket.” – írta Annus 1982. augusztus 6-án Kötelesnek.¹³³ (Gálfalvi pár nappal korábban Budapesten megismerkedett Száraz Györggyel, aki részletesen kifaggatta a pamfletről, s a körülötte Romániában kibontakozó botrányról.)

Július közepén a főszerkesztő felhívta a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának előadóját, Csapody Miklóst (aki egyebek mellett a szegedi folyóirat felelőse is volt), és megkérdezte, van-e *elvi* tiltás a Lăncrănján-könyv ismertetését illetően, de ő megnyugtató választ adott. (Amikor azonban kitört a botrány, kiderült, hogy Csapody nem jelentette feletteseinek a szegedi „összeesküvést” – ami az utolsó csepp volt a pohárban, ugyanis a *Tiszatáj* miatt már az előző évben kapott egy fegyelmet.¹³⁴) Azért ennek ellenére sem lehettek teljesen nyugodtak a szegediek, erre utal Annusnak a folyóirat megjelenése után írt levele is: „félelem bennem is volt, hogy netán az utolsó pillanatban mégis beüt az istennyila”.¹³⁵ Ez azonban majd csak pár héttel később következett be.

A kilences szám, benne az elhíresült kritikával, augusztus elején ment a nyomdába és valamikor szeptember¹³⁶ 7. körül került ki az utcára, majd napok alatt szétkapkodták. Akkoriban elterjedt a városban, hogy a még megmaradt példányokat pár nap múlva „begyűjtették” az „illetékesek”, de úgy tűnik, ennek a híresztelésnek semmi alapja sem volt: a szerkesztőség utána nézett a dolognak, és megállapították, hogy semmiféle összeszedés

133 Köteles-hagyaték, Annus József augusztus 6-i levele Köteles Pálnak. Gálfalvi véleményéről Vörös László is említést tesz. Lásd Vörös, 2004. 60.

134 Csapody, 2006. 101., 287–288.

135 Köteles-hagyaték, Annus József szeptember 13-i levele Köteles Pálnak.

136 Vörös szerint a válasziratot azért a szeptemberi számban hozták, mert korábban is gyakorlat volt, hogy a „rázósabb” kéziratokat ekkor közölték, ugyanis a cenzor július-augusztusban szabadságon volt. Vörös, 2004. 60.

nem történt, a három és félezer példány egyszerűen két nap alatt elfogyott¹³⁷ – nyilván pont a Köteles-írás miatt. (Jól mutatja a felajzott érdeklődést, hogy a közkönyvtárak egy részéből kilopták ezt a számot.)

A dolgozat „elcsúszott” az „éber cenzor” figyelő tekintete előtt, és eleinte úgy tűnt, nem lesz semmi baj. Szeptember 22-én megkereste a főszerkesztőt Sebe János, a megyei pártbizottság kulturális ügyekért felelős munkatársa és „jól elvitatkoztunk – írja Vörös – arról az unásig megbeszélte témáról, hogy mások nacionalizmusa elleni tiltakozás nacionalizmus-e stb., de a helyzet egyáltalán nem tűnt vészesnek.”¹³⁸

Három hét alatt azonban gyökeresen megváltozott a megyei pártvezetés álláspontja. (A részleteket nem ismerjük: sajnos a pártbizottság fennmaradt, és a Csongrád Megyei Levéltárba bekerült anyagai között ez ügyben semmi sem lelhető fel.) Október 14-én Koncz János¹³⁹ berendelte a főszerkesztőt, és közölte, hogy *megvonták tőle a bizalmat* és „valószínűleg meg kell válniuk egymástól” – jelentette a „Csanádi” fedőnevű „titkos megbízott”, vagyis besúgó,¹⁴⁰ aki Kiszely Gábor szerint maga Annus József volt.¹⁴¹ Csak hogy a megyei ideológiai titkár a fentiekhez még hozzátette, hogy a felmentés csupán akkor lép érvénybe, ha írásban megkapja a határozatot. (Bár egy megyei kulturális folyóirat főszerkesztője a helyi párt végrehajtó bizottság „káderhatáskörébe” tartozott, de a kinevezése, ill. leváltása végső fokon a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának, míg az alkalmazása a megyei lapkiadó vállalat jogköre volt.)

Vörös visszaemlékezésében nem részletezte, hogy mi történt az ominózus találkozón, pedig jó lenne tudni: tulajdonképpen mire hivatkozott Koncz. Tóth Dezső helyettes művelődési miniszter az október 22-i írószövetségi választmányi ülésen – nyilván a szegedi pártbizottságtól származó információk alapján – arról tájékoztatta a jelenlévőket, hogy nem kimondottan a Köteles-

137 Köteles-hagyaték, Annus József szeptember 30-i levele. (Raffay Ernő rákérdezett erre az egyik eladónál, de ő is azt állította, hogy „nem szedették össze, hanem valóban elkapták”. Lásd Raffay Ernő szeptember 20-i levelét.)

138 Vörös, 2004. 60.

139 Ugyanő volt az, aki 1974 karácsonya előtt kiszedette a következő számból Balogh Edgárnak a vegyes házasságok ellen írott esszéjét – minek következtében Ilia Mihály, aki 1972 tavaszától volt főszerkesztő, azonnal beadta a lemondását.

140 A Csongrád megyei Rendőrkapitányság III/III. Osztály 1982. október 21-i szolgálati jegyét idézi: Csapody, 2006. 288–289. Csizmadia Ervin azt sejteti, hogy a szigorú fellépést vállaló megyei pártvezetésre a belügyminiszter, Horváth István október 8-i parlamenti beszéde volt hatással. (Csizmadia, 1995. 1. k., 243.) Hogy ez valóban így volt-e, azt egyelőre nem lehet eldönteni.

141 Kiszely, 2007. 80.

kritikát kérték számon, hanem a minisztérium által is észlelt, évek óta elkövetett „közléspolitikai” hibákat, ám a főszerkesztő kijelentette, hogy a pártvezetés igényeinek, kívánalmainak „nem tud megfelelni, nemigen tudja a főszerkesztői munkát tovább vállalni.”¹⁴² A főszerkesztői értekezletről¹⁴³ a szamizdat Beszélőben közzétett beszámoló¹⁴⁴ Tóth Dezső állítását igazolja: a szegediek tényleg nem csak a Köteles-írás miatt vonták meg Vöröstől a bizalmat, inkább ez volt az utolsó csepp a pohárban.¹⁴⁵ (Valójában ez inkább az utolsó előtti csepp lehetett, hiszen még az októberi számmal is akadt „probléma”: Koncz János utasítására két oldalt ki kellett cserélni, nehogy a kifogásolt rész „megterhelje az államközi kapcsolatokat.”¹⁴⁶)

Ami a Csongrád megyei pártvezetést illeti, a kortársak egybehangzó állítása szerint (az elsőtítkárnak, Komócsin Mihálynak köszönhetően) ez volt az egyik legbalosabb az országban. Ebből következően a kultúr- és tájékoztatás-politikában is merevebbek voltak, mint a pártközpont, és nem is nézték túl jó szemmel az általuk túl „liberálisnak” tartott Aczél tevékenységét, aki sokkal komplexebben szemlélte a szerkesztőségek (és egyéb értelmiségi műhelyek) tevékenységét, mint a hozzá képest provinciális szemléletű megyei vezetés. Volt egy folytonos egymásra mutogatás; ha a Tiszatájjal „gondok” voltak, „főntről” a megyére mutogattak: oldjátok meg ti a problémát. Ezzel szemben a szegedi pártvezetés bizonytalan volt, és igyekezett a fővá-

142 MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, Tóth Dezső felszólalása, 101.

143 Az MSZMP KB-n belül minden, a sajtóval kapcsolatos ügygel az Agitációs és Propaganda Osztály foglalkozott, ez hívta össze havonta egyszer a főszerkesztői értekezletet. „...mindig van egy-két konkrét ügy, meghívott előadókat is hoz az agit-prop osztály; aki lehet például egy miniszterhelyettes, ezután jönnek az »egyebek«: először, hogy milyen események várhatók, majd általános elemzés következik az elmúlt periódus munkájáról, amelyben X újság megdicsértetik, hogy jól foglalkozott valamivel, míg Y újság elmarasztaltatik, hogy rosszul, szerencsétlenül, nem az irányelveknek megfelelően nyúlt egy problémához – ezek a bírálatok mindig jó fogódzók: más káran tanul az okos” – mesélte egy főszerkesztő. Lásd, Hegedűs, 2001.

144 Itt kell megjegyezzük, hogy a Beszélő 3. számában közölt beszámoló tévesen azt állítja, hogy Vörös Lászlót *ténylegesen* fölmentették. Ezt azután több szerző kritika nélkül átvette. Lásd: Csizmadia, 1995. 1. k., 243. és Révész, 1997. 305.; a Bajomi-Lázár Péter szerkesztette kötet kronológiájában az szerepel, hogy az október 15-i főszerkesztői értekezleten mentették fel Vöröst és Annust. (Bajomi-Lázár, 2005. 292.) A beszámólót újraközli Vörös, 2004. 61–62.

145 Kőrösi József, a Valóság főszerkesztője utólag úgy vélte, hogy a vitairat utolsó, „harcra felhívó sora” („ez a könyv éppen annak bizonyossága, hogy semmilyen aggodalom sem lehet túlzó, sem fölösleges”) vágta ki a biztosítékot. Lásd Kőrösi, 1998. 153.

146 Gyuris, 1997. 131.

rosi – vélt vagy valós – elvárásoknak megfelelni.¹⁴⁷ Vörös szóbeli fölmentése tehát ebbe a kontextusba illeszthető bele.

Október 15-én az ún. főszerkesztői és rovatvezetői értekezleten¹⁴⁸ (melyen a jugoszláviai útja miatt Vörös helyettese, Annus József vett részt¹⁴⁹), a *Mozgó Világgal* együtt a Tiszatáj ügye is terítékre került, és mindkét lapot elmarasztalták. Köteles kritikáját élesen kifogásolták, de *konkrét szankciókról* nem esett szó a folyóirattal kapcsolatban. (Garai Gábor költő és Jovánovics Miklós, az Írószövetség főtitkára, jelen voltak a főszerkesztői értekezleten, és a 22-i írószövetségi választmányi ülésen egybehangzóan azt állították, hogy ott semmiféle „adminisztratív vagy egyéb intézkedésről”, „személyi változásokról” nem volt szó.¹⁵⁰) Az utólagos „rendteremtés” – legalábbis egyelőre – elmaradt.

Fölmerül a kérdés: „a budapestiek” miért nem hagyták jóvá utólag „a szegediek” intézkedését? Agárdi Péter (abban az időben a KB TKKO munkatársa) szerint a főnöke, Kornidesz Mihály előzőleg beszélt a szegedi pártvezetéssel, de nem adott teljes körű fölhatalmazást arra, hogy menesszék a főszerkesztőt, ehelyett „további konzultációt” kért. Mint később még lesz róla szó, már régóta a levegőben lógott ugyan Vörös „lecserélése”, ám azzal Budapesten tisztában voltak, nem engedhető meg, hogy az a *látszat* alakuljon ki: éppen akkor, amikor „egy otromba román nacionalista támadás” folyik az ország ellen, pont a Köteles-válasz közzlése miatt meneszti a főszerkesztőt. („Ilyen blamát nem engedhet meg a kádári politika, hogy leváltsák a román sovinizmussal szemben – ugyan hibásan, de – föllépő főszerkesztőséget” – mondja Agárdi.)

A másik kritika szerzője, Száraz György a nyolcvanas évek elején már egy igen neves, drámaíró, esszéista volt. Nem erdélyi származású, ám régó-

147 Nem zárható ki, hogy a megyei pártvezetés fellépése visszavezethető a KB TKKO előterjesztésére (melyben – mint említettük – elmarasztalták a Tiszatájat is), valamint a PB március 30-i határozatára. Ez utóbbiban egyebek mellett leszögezték, hogy „senkinek sem engedhető meg [...] a nacionalista uszítás.” Közli: Csizmadia, 2. köt., 1995., 161–163.

148 Mindezideig a főszerkesztői értekezlet jegyzőkönyvére – vagy az ott elhangzottakról készített utólagos feljegyzésre – nem sikerült a MOL-ban lévő pártanyagok között rábukkanni. Agárdi Péter emlékezete szerint jegyzőkönyvet nem is vezettek, ezt erősíti meg Bozóki András is egyik tanulmányában: az értekezleten elhangzott utasításokat írásban nem rögzítették. Lásd Bozóki, 1996. 64.

149 A Beszélő szerint Annust épp aznap mentette fel a megyei pártbizottság, az ok pedig a Köteles-dolgozat közzlése volt, más forrásunk azonban erről nem tesz említést.

150 MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, Garai Gábor és Jovánovics Miklós felszólalása, 153., 182.

ta foglalkoztatta egyebek mellett a kisebbségi kérdés, és Erdély története; baráti köréhez számos erdélyi író, költő tartozott (az akkor már Budapesten élő Páskándi Gézától a kolozsvári Kányádi Sándorig). A könyvet erdélyi barátai közül küldte meg valaki áprilisban vagy májusban. Túl az erdélyi magyarság sorsa miatt érzett aggodalmon, gyanúnk szerint az is a vitairat megírására készítette, hogy személyében lett megtámadva, ugyanis Lăncrănjani az *Ítéletidő* című drámája miatt őt is kritizálta.¹⁵¹ (Ez az 1979-ben bemutatott színdarab 1849 májusában játszódik Erdélyben. Középpontjában a román–magyar viszony áll. Bemutatja, miként hiúsul meg a két nép összefogása, egyesek tisztánlátása és jóakarata ellenére.)

Nem volt könnyű a mocskolódo pamfletre megírni a választ. Azon a bizonyos október 22-i választmányi ülésen nyers őszinteséggel vallott erről: „amíg a választ írtam, úgy éreztem, mintha nem is szarban, fosban pancsoltam volna. Valami keserves dolog volt.”¹⁵²

Két változatot készített el május végére: egy hatvan oldalas és egy rövidebb, tizennyolc flekkes verziót (a Kötelesé hozzávetőlegesen tizenhárom flekk volt), amit eredetileg az *Élet és Irodalom*nak szánt, de „házi lapja” hosszas ígéretés után – úgy tűnik, terjedelmi okokból – elállt a közléstől.¹⁵³ Július elején kézírata elkerült Agárdi Péterhez, aki Kornidesz Mihálynak írott július 5-i feljegyzésében¹⁵⁴ „okos, igényes s tulajdonképpen »még« szelíd írásnak” tartotta. Néhány apróbb kiegészítést javasolt (például szerinte érdemes lenne Lenin Trianonnal kapcsolatos megfogalmazásait és a nemzetiségi jogok „akár némileg »túlzó«” biztosításáról szóló, ismert kijelentését idézni), végezetül kijelentette: meg kellene említeni, hogy „van persze magyar nacionalizmus, s bizonyosan az Erdélyben s Magyarországon élők egy töredéke sem mentes ettől.”

151 Lăncrănjani azt írta Száraz drámájáról, hogy a történelmi háttére „rendkívül szegényes”, s hogy „igazából hamisítvánnyal van dolgunk, összecsapott fércművel, amely minden dokumentáltságot nélkülöz.”

152 MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, Száraz György felszólalása, 113.

153 A hetilap két volt munkatársa, Faragó Vilmos és Zöldi László szóbeli közlése szerint egyszerűen arról van szó, hogy Száraz György, a lap főmunkatársa – valószínűleg gesztusból – felajánlotta ugyan a szerkesztőségnek a kéziratot, de *terjedelmi okok* miatt nem közölték azt. Faragó azt feltételezi, hogy mivel a téma „rázós” volt, Aczél György is jobbnak látta, ha nem a hatvanezres hetilapban, hanem a harmadannyi példányban kiadott folyóiratban lát napvilágot a kritika. Ezt megerősítette Agárdi Péter is a vele készült interjúban, hozzátéve, hogy a Valóság tekintélyesebb folyóirat volt, mint az ÉS. Ráadásul Aczél egyik kedvencéről van szó, ugyanis ő több írását itt közölte.

154 Száraz György-hagyaték, iktatószámmal ellátott gépirat. (A TKKO-anyagban ezt a feljegyzést nem találtuk.)

Kornidesznek a lap szélén található megjegyzése szerint Agárdi feljegyzését (nyilván Száraz dolgozatával együtt) bemutatták Aczél Györgynek is. A „kultúrpa” miután elolvasta, közölte a szerzővel, hogy „politikussabb” változatot akar, tekintettel a bukaresti Lázár-látogatásra. Száraz erre felajánlotta, hogy még berakja Ceaușescunak a KB PVB június 22-i ülésén elhangzott beszédének egy részletét¹⁵⁵ és ezzel mintegy szembeállítja Lăncrănjant a főtítkárral. Aczél kapva kapott az ajánlaton, de egy hónappal később, úgy látszik, meggondolta magát, mert azt javasolta, hogy a *Valóságban* jöjjön le a dolgozat – és a Ceaușescu-idézet nélkül. Amikor azonban közölte, hogy a hosszabb verziót szeretné közölni, Aczél ezt azzal ellenezte, hogy „jobb lenne mellőzni, ősszel újabb tárgyalások indulnak, ne rontsuk az esélyeinket”.¹⁵⁶ Így tehát végül a rövidebb változatot hozta le a *Valóság*, annyi változtatással, hogy az eredeti tizennyolc-tizenkilenc flekket Száraz „fölkerekítette” mintegy huszonháromra és kihagyta a Ceaușescu-idézetet (ámbátor az utólag valamiért mégiscsak belekerült). (A hosszabb verziót a Magvető Kiadó Gyorsuló Idő-sorozatában akarták kiadni, és ugyan már októberben nyomdába került, csak a következő év áprilisában jelent meg.¹⁵⁷)

Nemcsak a fenti pártkorifeusok ismerték meg a könyvkritikát, ugyanis augusztusban Száraz kijuttatta mindkét variánsát Kolozsvárra Tóth Sándor filozófia-professzornak, aki „nagy elégtétellel” olvasta azokat. Augusztus 24-i válaszleveléből kiderül, hogy ő továbbadta a szövegeket a *Korunk* szerkesztősege néhány tagjának, többek között Gáll Ernő főszerkesztőnek és Szilágyi Júliának, valamint Beke Györgynek. Tóth azt hiányolta a kritikából, hogy nem teszi nyilvánvalóvá: Lăncrănján szövege tulajdonképpen „egy immár évtizedek óta folyó etnocídium igazolása és sürgetése.”¹⁵⁸

155 „Megbecsüljük és tiszteljük a munkával és harccal teli dicsőséges múltat, mindazt, ami jó volt és jó népünk sok százados fejlődésében. Ugyanakkor határozottan tudjuk tisztázni azokat az akciókat és állapotokat, amelyek nem feleltek meg népünk szellemének, s főleg, amikor a nemzeti büszkeségről és a szocialista hazafiságról beszélünk, semmiképpen sem szabad ezt úgy értelmezni, hogy ezt más nemzetekkel vagy valamely nemzetiséggel szembe kell helyeznünk.” – idézi Száraz a pártfőtítkárt.

156 Száraz György augusztus 2-i naplójegyzete. Aczél a korábban említett szeptember 7–9-i Szűrös-látogatásra célzott.

157 Száraz a Köteles Pálnak írott, 1983. január 20-i levelében azt közli, hogy a hosszabb változat kiadásra készen áll a kiadónál, csak hiányzik a „KF-pecsét” (a Kiadói Főigazgatóság engedélye).

158 Tóth Sándor 1982. augusztus 24-i levele Száraz Györgynek. (Száraz a naplójegyzetében tesz említést arról, hogy kéziratát a Budapesten tartózkodó Kántor Lajos, a *Korunk* szerkesztője és Semlyén István kolozsvári demográfus-szociológus is elolvasta szeptemberben.) Egyébként Tóth hiányérzete ugyan jogosnak tűnhet, ám ezt a fenti

Augusztus közepén még szóba került, hogy be kéne „suszterolni” a szeptemberi számba, de a nyomda lassúsága miatt nem próbálkoztak ezzel. Pedig szerencsésebb lett volna a két dolgozat egyazon hónapban történő megjelenése, mert akkor bizonyítanál a két szerző között átmeneti nézeteltérés, feszültség. Száraz ugyanis „nagyon nagy taktikai hibának” tartotta, hogy nem egy időben jelent meg a két kritika, mert az szerinte egymást erősítette volna.¹⁵⁹ Köteles a Ceaușescu-idézetet nehezményezte, amit abból a megfontolásból tett be Száraz, hogy ezzel a diplomáciai tiltakozás lehetőségét kizárja, és megnehezítse az ellentámadást. Más kérdés, hogy – miként az újabb Lăncrănján-könyv mutatja – ez utóbbit az idézettel sem kerülhette el.

Szeptember 9-én (amikor a Köteles-féle Tiszatáj-szám már kapható volt), felhívta Kiss Kálmán, a rádió elnök-helyettese Száraz Györgyöt, és elnökségi döntésre hivatkozva közölte, hogy egy interjút szeretnének vele készíteni, melyet fő műsoridőben adnak majd le, az egyik hétfőn, amikor nincs magyar TV-adás, és az esti órában, amikor már a román TV-adásnak vége. Két héttel később eldőlt, hogy október 25-én este sugározzák az interjút, melyet másnap reggel megismételnek, előtte pedig többször előzetes fognak közölni belőle. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy a pártvezetés (személyesen Aczél?) úgy döntött: a Száraz-féle kritikát (mely tulajdonképpen – mivel egyeztetett szöveg –, *félhivatalos válasznak* tekinthető) az erdélyi magyarság számára is megismerhetővé teszik, ugyanis az interjúban tulajdonképpen a megjelent szöveget „mondta fel” az író.

evidenciát az akkori cenzurális viszonyok között nem lehetett volna nyilvánosságra hozni. Tóth ezt megtette a hivatkozott, 1989-es „Jelentés”-ében – ami Nyugaton jelent meg.

159 Száraz az október 22-i választmányi ülésen azt állította, megírta Kötelesnek, hogy szerencsésebb lenne, ha egy időben jönne ki a két válasz, de ő erről nem tájékoztatta a szerkesztőket, ezért „nem tudták, hogy mibe ugranak bele”. (Az előtte felszólaló Tóth Dezső szerint azonban igenis tudták Vörösek, hogy egy másik vitairat is elkészült, és azt is, hogy az „illetékesek” szerint jobb lenne a Valóság után közölni a Kötelesét!) Csoóri Sándornak ezzel kapcsolatban az volt a véleménye, hogy ez „olyan taktikázó gondolkodás, hogy jobb lett volna, ha...” Szerinte jobb, hogy a Kötelesé jött ki hamarabb, mert „utána nem jelenhetett volna meg”. Lehet, hogy ha egy időben jelennek meg, „az lett volna a maximálisan legjobb megoldás”, de ha már így történt, „ne legyünk olyan kicsinyesek!” Száraz érvelése szerint, így Bukarestből nézve olyan színezete van a dolognak, hogy „Köteles bátor volt, utána pedig visszakoztunk és diplomatikusan megpróbáltuk elvenni az élet Köteles bátor támadásának.” MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, Tóth Dezső, Száraz György és Csoóri Sándor felszólalásai, 93–100, 123, 174–180.

Már ami most a Köteles-kritika hatását illeti, Budapesten azért kezdtek aggódni, hogy esetleg „betesz” a *Valóság*ban megjelenő dolgozatnak.¹⁶⁰ (Agárdi Péter szeptember közepén rátelefonált Kőrösi József főszerkesztőre, hogy siettesse meg a nyomdát.) A szerkesztőségben attól félték, hogy esetleg a románok erőteljes tiltakozásának¹⁶¹ hatására leállítatják a szám megjelenését. Ez azonban fel sem merült.

Az említett október 15-i főszerkesztői értekezlet után három nappal Köteles Pál levelet írt a Magyar Írók Szövetségének,¹⁶² melyben felháborodásának adott hangot a szegedi főszerkesztő felmentése miatt. Arra hivatkozott, hogy egyfelől a *Tiszatáj* az elmúlt években elkötelezettje volt a szomszéd országokban élő magyar kisebbség védelmének, „erkölcsi bátorításának”. A büntetéssel pedig azt üzeni a pártvezetés, hogy aki szövá meri tenni a magyar kisebbséget ért sérelmeket, azt szinte felforgatóként, „a magyar állam ellenségeként” kezelik. Másfelől pedig menesztésük „a román politika számára egyértelműen azt jelenti, hogy a magyar vezetés megbünteti azokat, akik a román asszimilációs gyakorlatot Magyarországról bírálják, tehát a magyar kormány – minden pártközi tárgyalások és erőfeszítések ellenére – mit sem tesz, vagy tehet, lényegében bevallatlanul ugyan, de beletörődött az erdélyi magyarság beolvasztásának menetrendjébe. [...] Megismétlendő: a Vörös Lászlóval szemben alkalmazott büntetésben saját asszimilációs politikájuk győzelmi lehetőségét látják, s bátorítást, hogy a jövőben még kevésbé kell félniök a magyarországi rosszallásoktól...” Végezetül arról tájékoztatta a szövetséget, hogy az erdélyi magyar íróársadalom megpróbált nyilvánosan tiltakozni a Lánchránjan-könyv kiadása miatt, de ezt a cenzúra nem tette lehetővé, az RKP KB-nak küldött beadványok aláírói pedig „a politikai rendőrség zaklatásainak vannak kitéve”.

Az írószövetség vezető testületének ülése (melyen meghívottként részt vett Kulin Ferenc, a *Mozgó Világ* főszerkesztője és Annus József, de ő nem

160 A külügyminisztérium román referatúrája egy szeptember 15-i, a nagykövetségnek küldött átiratában azt írja, hogy Köteles kritikája „feltétlenül keresztezi Száraz György megjelentetni szándékozott írásában foglaltakat”. (Ezt a mondatot azonban utólag kihúzták!) MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/17/1982.

161 Az előbbi átiratban a referens azt javasolta, hogyha a Köteles-kritika „néhány megfogalmazása” irritálni fogja a román illetékeseket („amit valószínű, hogy a nagykövetség diplomatái előtt valamilyen formában kifejezésre is juttatnak”), a cikkben foglaltaktól „ne határolják el magukat, de ne is bocsátkozzanak vitába.”

162 Köteles Pál-hagyaték, a Magyar Írók Szövetségének címzett, október 18-i keltezésű, öt gépelt oldalnyi terjedelmű levél. (Erre Kornidesz Mihály is utal az október 26-i tájékoztatójában.

szólalt fel) eredetileg az elnökség beszámolóját, a közgyűlési határozatokból adódó teendők megvitatását, illetve a tagfelvételek kérdését tűzte napirendjére. Hubay Miklós elnöki beszámolója után azonban az eredeti napirend megtárgyalása helyett az „aktuális irodalompolitikai kérdések szenvedélyes tárgyalására” került sor.¹⁶³ (Abban, hogy az eredeti napirendtől eltért a választmány, bizonyára volt némi szerepe Köteles Pálnak, illetve az ismertetett levelének is, bár a felszólalók nem tettek utalást rá, egyelőre nem lehet tudni, tulajdonképpen hányan ismerték.) A felszólaló írókat az izgatta, hogy mi van Vörös Lászlóval, valóban leváltották-e a tisztségéből?¹⁶⁴ (És emellett: mi a helyzet a Mozgó Világgal?) A választmány jelenlévő tagjai úgy tudták, hogy a felmentés megtörtént, bár például Mocsár Gábor, aki tagja volt a *Tiszatáj* szerkesztőségének, bizonytalan volt: „Valóban én sem tudom, hogyan állok főnökömmel, Vörös Lacival. Mindenféle híreket hallottam, hogy a megyei tanács leváltotta.”¹⁶⁵ Ugyanakkor azt is egyértelművé tette, hogy „a Lăncrănján könyvére adott válasz robbantotta ki ezt a válságot.” (Mármint a *Tiszatáj*-ügyet.)

Egyesek a Lăncrănján-ügy kapcsán azzal vádolták a párt- és állami vezetést, hogy Bukarest magyarságpolitikája kapcsán túl óvatoskodóak. Mocsár Gábor már-már cinkosságot gyanított a háttérben, Csoóri Sándor pedig azt kifogásolta, hogy a nyilvánosság előtt hallgattak az illetékesek. A hatalom képviselői: Tóth Dezső helyettes művelődési miniszter, Knopp András, a TKKO helyettes vezetője, és munkatársa, Agárdi Péter ezt persze határozottan visszautasították. Kornidesz Mihály osztályvezető október 26-i, a PB-tagok számára készített tájékoztatójában azt írta, hogy az irodalmi közvélemény Vörös László szegedi felmentését Köteles cikkével kapcsolta össze, és emiatt a folyóirat ügye „az erdélyi magyarság helyzetével való szolidaritás, sőt, a nemzeti önbecsülés kérdésével került hangulati összefüggésbe”, amit azzal magyarázott, hogy a felszólalók tájékozatlanok voltak a külpolitikai kezdeményezésekről, a diplomáciai lépésekről, emiatt pedig az a *látzat* alakult ki, hogy „semmit sem teszünk”.¹⁶⁶

163 MOL, M-KS 288. f., 11. cs., 4409. ő. e., Inf/826/1982. 29–33. Kornidesz Mihály 1982. október 26-i tájékoztatója a PB részére az írószövetség október 22-i választmányának tanácskozásáról.

164 Czine Mihály irodalomtörténész nyíltan föltekerte a kérdést: „Kérdezem, hogy igaz-e például, hogy Vörös László már nem a *Tiszatáj* főszerkesztője.” MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, 61.

165 MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, 62.

166 MOL, M-KS 288. f., 11. cs., 4409. ő. e., Inf/826/1982. 29–33.

Tóth Dezső azzal is igyekezett csillapítani a kedélyeket, hogy közölte: ugyan az írói közvélemény tetemes része úgy fogja fel ezt az ügyet, hogy „ha valaki ennek a felháborodásnak egy cikkben nyilvános kifejezést ad, akkor nálunk erre retorzió következik be”, de szó sincs erről, ugyanis „a Vörös Lászlóval történtek [...] semmiféle junktimban nincsenek” a Köteles-kritikával. Arra hivatkozott, hogy tudomása szerint „a minisztériummal és más szervekkel való konzultatív kapcsolat alapján” a *Valóságban* is meg fog jelenni („vagy már meg is jelent”) ¹⁶⁷ egy, a Köteles cikkének „irányával, hordásával” megegyező cikk. Végül többszöri rákérdezésre leszögezte: „Az én ismereteim szerint Vörös László nincs felmentve. Lehet, hogy ő lemondott, de erről nincs értesülésem.” ¹⁶⁸ Hogy mennyire nem volt egyértelmű a helyzet, azt az is jelezte, hogy Tóth Dezső tudomása szerint a szegedi pártbizottságnak „az intenciója az, hogy ott csere következzen be...”, csakhogy onnan ezidáig semmiféle feljegyzést, írásos anyagot nem kapott, márpedig a főszerkesztők felmentése, illetve kinevezése tekintetében a művelődési minisztériumnak döntő szava van.

A miniszter-helyettes után felszólalók továbbra is a *Tiszatáj* (illetve Kulín lapja, a *Mozgó Világ*) ügyével foglalkozott. Például Boldizsár Iván, a veterán „társutas értelmiségi” azzal érvelt, hogyha követett is el Vörös „közléspolitikai hibákat”, a mostani felmentése *taktikai hiba* lenne. ¹⁶⁹ Garai Gábor és Kis Pintér Imre ugyancsak baklövésnek tartotta a két folyóirat főszerkesztőinek felmentését.

Csoóri Sándor felszólalásában egy, a jelenlévők nagy része által ismeretlen dologgal hozakodott elő: a főszerkesztő felváltásának gondolata már korábban fölvetődött, ugyanis értesülései szerint „némelyek” azt találták ki, hogy Ilia Mihályt kellene a *Tiszatáj* élére visszatenni, és „ezzel megoldódna az ő ügye is, meg a Vörös László ügye is, és mindenki ki lenne elégítve.” Hogy az 1974 decemberében a főszerkesztői székéből „felállított” ¹⁷⁰ Ilia

167 MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, 83. (Eszerint ekkor tudta meg, hogy aznap kijött a nyomdából a *Valóság* októberi száma.)

168 Uo., 102.

169 Uo., 151. (Szár az október 22-én a naplójában megjegyezte, hogy Boldizsár kijelentette: Vörös leváltásából „a közvélemény csak azt szűrni ki”, hogy „a románok leváltattak két magyar szerkesztőt”, vagyis Kulint és Vöröst. Ez a mondat a jegyzőkönyvben nem található meg.)

170 Ilia Mihály 1974 december végén mondott le. „Kiszorítását elősegítette, hogy az állambiztonsági szervek a birtokunkba került információkról rendszeresen tájékoztatták az illetékes pártszerveket” – írta a Csongrád Megyei Rendőrkapitányság III/III. Osztályán készült, 1976. január 24-i összefoglaló jelentés. Közli: *Szeged*, 2006. január, 14. A

valóban „benne volt a pakliban”, hogy hónapokkal korábban tényleg fölvetődött a neve, mint lehetséges főszerkesztő, azt Agárdi is elismerte,¹⁷¹ ugyanis elárulta: főnökével, Knopp-pal aznap reggel felkeresték, de a korábbi szegedi főszerkesztő „nem mondott sem igent, sem nemet”. Erre azonban Ilia kénytelen volt helyesbiteni: Agárdi rosszul emlékszik, mert ő határozottan nemet mondott. „Azt hiszem, azt a magam ellen irányult érvet is felhasználtam: egy etikai egérfogó.” – tette hozzá (mire megtapsolták.)¹⁷² Meg kell azonban jegyezzük, nehezen képzelhető el, hogy a helyi párt- és rendőri vezetés ne tiltakozott volna Ilia ismételt „pozícióba kerülése” ellen, ugyanis egy jó évvel korábban Kelemen Miklós megyei rendőrkapitány egy már-már feljelenés számba menő tájékoztatójában arra hívta fel Komócsin Mihály elsőtítkárra figyelmét, hogy „Dr. Ilia Mihály ellenséges tevékenységének társadalmi veszélyessége jelentős. Egyetemi pozícióját a hallgatók és fiatalok nacionalista politikai befolyásolására használja fel, orientálja őket a Nyugaton kiadott ellenséges tartalmú művek tanulmányozására, megvitatására. A párttagság alapvető normáit sértő elvtelen kapcsolatokat tart fenn különböző emigráns szervezetekkel, hírszerző tevékenységet folytató szervezetekkel, személyekkel.”¹⁷³

Kornidesz az idézett feljegyzésében arról tájékoztatta a PB-t, hogy „szinte mindegyik írófelszólaló »baktörvénységnek«, politikai hibának minősítette Vörös László főszerkesztő felmentésének mostani kezdeményezését, s egyesek javasolták, mások követelték”, hogy az „irányító szervek gondolják újra [...] az elszórt döntések korrekcióját”.¹⁷⁴ A *határozott kiállítás a Tiszatáj* (és a *Mozgó Világ*) mellett, azt eredményezte, hogy a szegedi pártvezetés szóbeli felmentése nem „effektuálódott”. A november 26-i, újabb főszerkesztői érte-

„rendszeres tájékoztatásról” Kiszely Gábor ír bővebben (Kiszely, 2001. 169–191.). Ilia-t a lemondása után együttérzéséről biztosította egyebek mellett Csoóri Sándor és Száraz György is.

171 A vele készült interjúban Agárdi Péter azt is megemlíttette, hogy még Grezsa Ferenczel és Csatári Dániellel (aki az egyetem nagytekintélyű professzoraként épp a 20. századi román történelem és a magyar–román kapcsolatok történetének kiváló ismerőjének számított) is tárgyalt ez ügyben. Utóbbi kinevezésével ráadásul egy komoly „pofont” adhatnak volna a román sovíniszta vezetésnek.

172 MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, 224–230., valamint Száraz György október 11-i naplójegyzete és november 16-i levele Köteles Pálnak, és Gyuris, 1997, 130.

173 A dokumentumot közli Ilia Mihály: „...társadalmi veszélye jelentős” című írásában. http://www.barkaonline.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=183&Itemid=2

174 MOL, M-KS 288. f., 11. cs., 4409. ó. e., Inf/826/1982. 31.

kezleten Tóth Dezső – akárcsak az október 22-i választmányi ülésen¹⁷⁵ – csupán azt rótta fel a szerkesztőségnek, hogy a Köteles-dolgozat nem egyeztetett szöveg (ellentétben a másikkal), és Romániában majd azt fogják hinni, hogy az előbbi hivatalos álláspontot tükröz. Utoljára 1983. január 17-én foglalkoztak a *Tiszatáj*jal, amikor az írószövetség választmánya és kritikai szakosztálya megvitatta a szerkesztőség munkáját.¹⁷⁶

Egyébként a Száraz-kritikát (*Egy különös könyvről*) közlő októberi *Valóság* a választmányi ülésének napján, 22-én jelent meg,¹⁷⁷ és ugyanúgy szétkapkodták, mint korábban a *Tiszatáj*at. Három nappal később, 25-én hétfőn este a Kossuth Rádióban elhangzott a beszélgetés,¹⁷⁸ és igen nagy visszhangot váltott ki Magyarországon és Erdélyben egyaránt. (És ami figyelemre méltó: gratulált Kádár és Illyés is.)

Az interjúval kapcsolatban november 2-ig mintegy kétszázhusz telefonhívás futott be a műsor szerkesztőjéhez és 10-ig több, mint száz levelet kaptott.¹⁷⁹ Zeley László¹⁸⁰ a jelentéseiben, illetve az összefoglalójában hangsúlyozta, hogy a telefonálók néhány kivétellel egyetértettek a műsor szükségességével, „a tartalmával szemben komoly érveléssel alátámasztott kifogás nem merült fel,” ezzel szemben mind többen kérték a műsor megismétlését. Az egyik aradi illetőségű telefonáló arról számolt be, hogy az adás napján „szájról szájra járt a hír, s hogy »izzott a levegő« a következő reggel. Az em-

175 „A baj az volt, hogy az egyeztetés egy ilyen többek között politikailag-külpolitikailag exponált kérdésben akár csak a rossz kifejezések kiiktatása érdekében nem történt meg” – mondta Tóth Dezső. MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, 101.

176 A Lăncrănján/Tiszatáj-ügyet az MSZMP Csongrád megyei végrehajtó bizottsága csak 1983 novemberében zárta le.

177 A *Valóság*ban megjelent szöveg minimális változtatással lejött a *New Hungarian Quarterly*-ben is (An Odd Short of Book on Transsylvania) ezáltal a Nyugat felé történő terjesztése is lehetővé vált.

178 21²⁵–22^h között: Eszmék faggatása. (A „szellemidézés” veszélyei a Kárpát-medencében). Zeley László szerkesztő-riporter beszélgetése Száraz Györggyel. Az ismétlés másnap reggel 8²⁷–9⁰² között volt.

179 Kissé furcsa, hogy ezekről a szerkesztő felettese nem tudott. A Politikai Adások Főszerkesztőségének Szolgáltató-levelező rovata helyettes vezetője, Nagy László a november 15-i és december 20-i bizalmas tájékoztatóiban azt közölte, hogy az október és november folyamán beérkezett mintegy kétezerkétszázból csupán egy-egy (névtelen) olvasói levél foglalkozott a műsorral, illetve az erdélyi magyarok sorsával. Az egyikben azt kérték, hogy „*foglalkozzanak többet* az Erdélyben élő magyarok szomorú sorsával... Ne hagyják sokáig a jelenlegi állapotot...”, a másikban pedig azt, hogy „az *erdélyi magyarokért* álljon ki a magyar Kormány.” MOL, M-KS 288. f., 22. cs., 29. ó. e., 34., 36.

180 Kiszely Gábor kutatásai szerint Zeley László „hálózati személyként” Zombori fedőnéven jelentett többek között Csoóri Sándorról. Lásd Kiszely, 2007. 66.

berek csak annyit kérdeztek, hogy hallottad?”. Két magyarországi személy éppen Kolozsváron, illetve Marosvásárhelyen tartózkodott az interjú elhangzásakor, és azt tapasztalta, hogy este, az adás előtt „kiürült az utca, a mozik, [...] rengetegen rögzítették magnóra a műsort.”¹⁸¹ (Hodicska Tibor román referens is azt közölte a külügyből Szárazzal, hogy „az adásnapon egész Kolozsvár lázban volt, a mozik kiürültek, a háztetőkön új antennákat szereltek az emberek...”¹⁸²) Ugyanerről számoltak be a kolozsvári és a bukaresti magyar külképviseletek is. Az adás időpontjának és témájának híre futótűzként terjedt magyarlakta vidékein mindenütt. Az interjútól – melyet aki csak tudott, magnószalagra rögzített és csoportosan újrahallgattak, megbeszéltek – a Lăncrănján-könyv „lényegretörő, kiegyensúlyozott megválaszolását várták”, és ami elhangzott, az – a kolozsvári főkonzulátus „kapcsolatainak” nagy többségétől származó értesülések szerint – eleget tett az előzetes várakozásnak.¹⁸³

Az adás iránti nagy érdeklődést csak fokozta a Köteles-dolgozattal, valamint annak megjelentetésével (illetve a szerkesztőséggel) kapcsolatosan eljutott magyarországi hírek. Amitől Köteles és mások tartottak, bekövetkezett: elterjedt ugyanis, hogy *román nyomásra* felmentették Vörös Lászlót.¹⁸⁴ A választmányi ülésen azt közölte Száraz, hogy az Erdélyből jött barátai szerint „a sovín románok boldogok, ezt kiáltják: Győztünk! Ők már tudták, hogy a Tiszatáj szerkesztősége le van váltva.” Csurka István, aki egy héttel korábban Nagyváradon volt, ugyancsak azt mondta: „Odaát már tudták, hogy a Tiszatáj szerkesztősége repül.”

A két kritika fogadtatása mindazonáltal nem volt egyforma. (Egy szempontból azonban mégis: mindkét írás fölkelte a Securitate „érdeklődését”: az *Ellenpontok*kal kapcsolatos tömeges házkutatások alkalmával mindenhol keresték azokat.) Bár a Kötelesét csak kevesen ismerhették meg (vagy a barátok, rokonok révén, vagy a főkonzulátuson, illetve a nagykövetségen keresztül juthattak hozzá), Barity Miklós nagykövet tapasztalata sze-

181 Száraz György-hagyaték, Zeley aláírásával ellátott, október 27-i, november 2-i, és 10-i gépelt kéziratok. (Az egyik betelefonáló kifogásolta, hogy ilyen széles nyilvánosságot kapott az egész dolog, mert szerinte „rontja a magyarok helyzetét Erdélyben, összekovácsolja ellenünk a Kis-Antantot”.)

182 Vö.: Száraz György november 2-i naplójegyzetét.

183 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/24/1982., Szepes István november 16-i jelentése.

184 MÍSZ, a választmány 1982. október 22-i ülése, Száraz György és Csurka István felszólalása, 131., 231. (Keszthelyi Gyulához, a kolozsvári pártlap, az Igazság akkori főszerkesztőjéhez is így jutott el a hír – mondta a vele készített interjúban.)

rint azok részéről, akik mindkettőt ismerték, az volt a vélemény, hogy a Száraz-szöveg a „célravezetőbb”, míg „a – beállítottságuknál, ill. személyi okoknál fogva – türelmetlenebbek, a »radikálisabbnak« tűnő Köteles-szöveget” tartották jobbnak.¹⁸⁵ Az Erdélyből áttelepült szerkesztő, Gellért György is arról számolt be Száraznak, hogy Kolozsváron a másik dolgozatot tartják bátrabbnak, Köteles „az igazi hős, a Valóságot »hivatalos« reakciónak tekintik, úgy is értékeli.”¹⁸⁶ A Száraz-választ határozott, körültekintő, mértéktartó szövegnek tartották, amivel kínos és ügyetlen dolog lenne polemizálni. Felerősödtek azok a vélekedések is, hogy a magyarországi nyilvános reagálás nem káros, éppen ellenkezőleg: a román vezetést arra készítheti, hogy „fékezze a szélsőséges nacionalista hangok megjelenését”.¹⁸⁷

Volt azonban, aki egészen másként vélekedett. Még a félhivatalos válasz megszületése előtt, májusban Balogh Edgár azt közölte Szepes István főkonzullal, hogy „ebben a kényes helyzetben” a magyar vezetésnek *ésszerű kompromisszumok* útján „meg kellene kísérelni a folyamat további romlásának megakadályozását.” Ami pedig a kétoldalú kapcsolatok és a magyar kisebbség helyzetét illeti, kijelentette: „ne lőjünk arra a repülőgépre, amely tűszokat szállít”.¹⁸⁸ Egyébiránt ugyanígy gondolkodott a magyar pártvezetés egy része – többek között Aczél György – és például az írószövetség elnöke, Hubay Miklós is. Mindnyájan képtelenek voltak megérteni, hogy a kolozsvári közíró metaforája alapvetően hamis: a repülőgép akkoris zuhan lefelé, ha nem „lőnek rá” – tehát akkor is romlik a magyarság helyzete, ha semmit sem tesz a budapesti vezetés.

A Lánchránjan-könyvre adott magyarországi reagálásnak nemcsak Erdélyben támadt visszhangja, hanem Nyugaton is: olyan mérvadó hírügynökségek, mint a Reuter és az AFP,¹⁸⁹ és olyan hírlapok, mint például az

185 MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/22/1982. Barity Miklós november 8-i rejtjeltávirata. Száraz november 9-én feljegyezi, hogy a bölcsész-hallgatók szerint Köteles „az igazi hős”, az ő írását bátrabbnak, „szájuk ize szerint valónak tartják”.

186 Száraz György november 16-i naplójegyzete.

187 MOL, XIX-J-1-j-1982, 118. d., 128-27. ltsz., 003799/3/1982., Kalmár György november 18-i jelentése.

188 MOL, XIX-J-1-j-1982, 117. d., 128-72. ltsz., 00584/1982. Szepes István május 26-i „főnöki levele”.

189 A Reuter 26-i jelentésében a Száraz-interjú, illetve Lánchránjan támadása mellett arról is említést tett, hogy „a kétmillió erdélyi magyar hagyományosan súrlódások forrása a két szomszédos kommunista szövetséges között.” A másnapi AFP szerint pedig a magyar kisebbség kérdése „szüntelen vita forrása volt, és mérgezte a két ország kapcsolatait.” Száraz-hagyaték, az MTI „Szigorúan bizalmas! A címzett tájékoztatására!”-jelzéssel ellátott gépirata.

október 27-i *Neue Züricher Zeitung*, a 29-i *Le Monde*, a november 2-i *Liberation*,¹⁹⁰ a 20-i *Economist*, valamint december első napjaiban több alkalommal a BBC foglalkozott a kérdéssel. (A SZER november 25-én a Köteles-dolgozatot „ellenzékinek”, a másikat „kormánypártinak” tartotta.) A következő év elején a magyar emigráció egyik legtekintélyesebb folyóiratában, az Irodalmi Újságban is megjelent egy könyvkritika, a szintén erdélyi származású Illyés Elemértől. Az erdélyi magyarság helyzetét és Bukarest kisebbségpolitikáját jól ismerő emigráns történész-publicista a pamflet kiadását nem egyszeri esetnek, hanem egy *folyamat* részének tekintette, és felhívta arra a figyelmet, amiről Kötelesék nyíltan nem írhattak: „félelmetes hasonlóságot” lehet látni „Lăncrănjan gondolatmenete és a román nemzeti-ségi politika céljai és módszerei között”.¹⁹¹

Bukarest taktikázása és az *Arhangeliu cruzimii* megjelenése

A román pártvezetés a két kritikára – egy kis ideig – mondhatni látványos hallgatással válaszolt. (Ez talán Barity Miklós feltételezésével függ össze: az új nagykövet úgy vélte, hogy a Köteles-cikk megjelenése miatti „szerkesztőségi rendszabályok” a román vezetésben „pozitív benyomást keltettek”.¹⁹²) Egyelőre tartózkodtak a polémiától, és az írott médiában is „békülenebb” írások jelentek meg.¹⁹³ Első ránézésre úgy tűnhet, mintha átmeneti, *taktikai visszavonulás* történt volna a magyarelles sajtóhadjárat terén.

190 A *Liberation* újságírója – tévesen – azt írta, hogy a magyar sajtó az eredménytelen miniszterelnöki találkozó miatt „tüzet zúdított” egy áprilisban megjelent román könyvre. „Be kell vallani, hogy az erdélyi magyarok kérdését nem lehet békésen megoldani” – olvasható a tekintélyes francia lapban.

191 Illyés, 1983.

192 A nagykövet azt is közölte, hogy Ion Traian Ștefănescu, az SZMNT, vagyis a Szocialista Művelődés és Nevelés Tanácsának (az ottani művelődési minisztériumnak) alelnöke a november eleji budapesti tárgyalásain Tóth Dezső miniszter-helyettes egy megjegyzését úgy értelmezte, hogy Vörös elbocsátására „éppen a Köteles-tanulmány megjelentetése miatt került sor”! MOL, XIX-J-1-j-1982, 120. d., 128-75. ltsz., 003212/22/1982., Barity Miklós november 8-i rejtjeltávirata.

193 Október második felében több cikk foglalkozott Magyarországgal, a magyarlakta erdélyi megyék fejlődésével. Az ellentmondásos helyzetet azonban jól mutatja, hogy miközben a *Săptămîna* október 15-i számában (*Anul 1848*) a magyar történetírást hamisítással, románellenességgel vádolták meg, az egyébként vad sovinizta történész, Florin Constantiniu három héttel később azt fejtegette a központi pártlapban, a november 5-i *Scinteia*-ban, hogy „a román írástudó számára a szomszédok ismerete szervesen beleilleszkedik történelmi koncepciójába...”

Ezt a hipotézist támaszthatná alá a magyar nagykövetség azon értesülése, miszerint a Lăncrănján-kampány megszervezéséért Ceaușescu felelősségre vonta Florescut, – mire a KB Sajtó- és Propaganda Osztályának helyettes vezetője a feleségére, Elenára hivatkozott... (Nem csoda, hogy Florescu őt emlegette, ugyanis azok a lapok – *Flacăra*, *Săptămîna*, *Luceafărul* –, melyek a kampányból kivették részüket, az ő közvetett támogatását élvezték. Ez is azt a korábban hangoztatott gyanúkat erősíti, miszerint Elena Ceaușescu állt a pamflet kiadásának hátterében, róla pedig sokan tudták, hogy szinte zsigeri magyargyűlölő.) Csakhogy az *Arhangeliu cruzimii* („A kegyetlenség arkangyalai”) kiadása és az azt követő újabb polemizáló cikkek áradata nem az előbbi feltételezést támasztja alá.

A két éve kiadásra váró munka novemberi¹⁹⁴ megjelenését néhány „hangulatformáló” írás készítette elő: október 19-én a *Flacăra* képriportban számolt be az 1944-es mózesfalvi „horthysta kegyetlenkedésekről”, majd egy héttel később ismét ezzel a témával foglalkozott. A témát az *Arhangeliu cruzimii* részletezte tovább. (Az a marosvásárhelyi irodalmi folyóirat, a *Vatra* adta ki, mely az íróársadalmon belül kialakult sovíniszta csoport, a „húszak” egyik orgánumának számított, és már az előző évben, 1981-ben is kivette részét a magyarelles hangulatkeltésből.) A könyv a máramarosi Mózesfalva (Moisei) határában 1944 őszén történt mintegy harminc román katonaszökevény kivégzésének körülményeit dolgozta fel, de ennek ürügyén a lehető legaprólékosabb részletességgel mutatta be a „horthy-fasiszták” észak-erdélyi kegyetlenkedéseit, és igen alkalmas volt a magyar kisebbség elleni gyűlölet szítására. A szerzőpáros (Gheorghe I. Bodea¹⁹⁵ és Vasile T. Suciú) ugyanis a tények egyoldalú vizsgálatával, ill. beállításával olyan korrajzot igyekezett felvázolni az 1940–44. közötti időszakról, amely az olvasóinak „a magyarságot a barbár, a kegyetlen, a szadista, féktelen nacionalista és sovíniszta képében mutatja be. Szándékosan teret engednek ezzel a már

194 Almási Kálmán diplomata felesége november 4-én írt a megjelenésről a naplójában, de már arról is értesült, hogy Marosvásárhelyen összeszedették a megmaradt példányokat. (Vö. Almási, 1998. 55.) Ezzel szemben Kalmár György id. ügyvivő csak november 18-án jelentett a megjelenéséről. (MOL, XIX-J-1-j-1982, 121. d., 128-81. ltsz., 006474/1982.) Száraz György december elején az *Arhangeliu cruzimii*-t – egy érdi közvetítón keresztül – megkapta egy ismeretlen erdélyitől.

195 Az őt ismerők közül többen azt állítják, Bodea félmagyar származású, gyerekkorában még *Bogya Gyuri*-ként ismerték. Ez lehet az (egyik) magyarázata, hogy miért lett „románabb a románál”. Egyébként 1989 után is ott folytatta, ahol a rezsím bukásakor abbahagyta. Lásd a 2001-ben a kolozsvári Hiparion kiadónál megjelentetett: *Tragedia evreilor din Nordul Transilvaniei* („Az észak-erdélyi zsidók tragédiája”) című irományát.

huzamosabb ideje mesterségesen szított veszélyeztetettségi érzés táplálásának, a magyarellenes hangulat felélesztésének, a mai Magyarország megítélésének kedvezőtlen befolyásolására.” – írta róla Szepes István főkonzul az 1983. január 26-i jelentésében.¹⁹⁶ (Mindezek figyelembevételével annál inkább megdöbbenő, hogy Bodea ennek a magyarellenes fércműnek az összeállításához olyan budapesti levéltári forrásokat is felhasznált, melyekhez magyarországi történészek sem igen férhettek hozzá! Emiatt még Szepes is jogosan háborgott.¹⁹⁷)

A könyvet egy-két napi árusítás után visszavonták a boltokból. Hírek szerint ennek az volt az oka, hogy a címben szereplő „arkangyal” kifejezés legionárius-vasgárdista reminiszcenciákat idézett fel, emiatt az ötvenezer példányt zúzdába küldték, és „folyik a vizsgálat, hogy ki hagyta jóvá az SZMNT-ben a kiadást” – jelentette Kalmár György ideiglenes ügyvivő november 18-án Puja Frigyesnek.¹⁹⁸ Szepes István főkonzul 1983 január 26-i jelentésből azonban kiderül, hogy szó sem volt bezúzásról, egyszerűen csak „átkeresztelték” a kiadványt: *Moisei* címen még a télen ismét kiadták. Ez a cinikus játék jól mutatja, hogyha esetleg átmenetileg gyengült is a magyarellenes kampány, ám szó sem volt arról, hogy véget vessenek annak. (A könyv ismételt kiadásában talán az is közrejátszott, hogy november közepén már tudhattak arról Bukarestben: a magyar pártvezetés még sem „csinált rendet”, és Vörös László a helyén maradt.) A *Moisei* megjelenése után ugyanaz történt, mint a Lăncrănján-pamflet kiadása után: kizárólag „pozitív, lelken-dező kritikák, recenziók” láttak napvilágot – jelentette Hodicska Tibor kö-

196 MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-74. ltsz., 00918/1983.

197 Fenti jelentése végén megrökönyödve írja: „Megmagyarázhatatlannak tűnik számunkra, hogyan juthatott román kutató az előszóban is jelzett olyan anyagok elmélyült tanulmányozásához, amelyeket a budapesti Országos Levéltár, a Párttörténeti Intézet Archivuma, az MTA Széchényi Könyvtára, a Hadtörténelmi Levéltár őriz. Nem is beszélve a Honvédelmi Minisztérium Elnöki osztályának anyagairól.” Illyés Elemér információi szerint „pártkapcsolatai révén” tudott olyan zárt anyaghoz hozzájutni, amelybe magyar kutatók nem nyerhettek betekintést. (Vö.: Illyés, 1984.) A hivatkozásokat vizsgálva kiderül, hogy az emigráns történész állításában lehet valami, ugyanis Bodea többek között a VKF 1. osztályának a budapesti Hadtörténeti Levéltárban lévő 1940-es anyagai közt lévő, az erdélyi bevonulással kapcsolatos iratokat is felhasználta.

198 MOL, XIX-J-1-j-1982, 121. d., 128-81. ltsz., 006474/1982. Kántor Lajos, aki december végén megfogalmazta azt az írószövegnek címzett levelet, melyet huszonhat erdélyi magyar író, publicista írt alá, ugyancsak úgy vélte, hogy ennek az újabb sovíniszta munkának a címe „a Vasgárda szóhasználatára emlékeztet; valószínűleg azért vonták be a könyvet egy napi árusítás után.” A levelet közli Kántor, 1993. 218-220.

vetségi tanácsos.¹⁹⁹ (Az augusztus 23-i ünnep után ismét a mózesfalvi „vérengzés” volt a „slágertéma”...)

Nagyjából egy időben az *Arhangeliu cruzimii* megjelenésével vette kezdetét az a heteken keresztül tartó folyamat, melynek során a Securitate emberei őrizetbe vették, és kihallgatták mindazokat, akikről sejtették, vagy tudták, hogy valami köztük van az *Ellenpontok* című szamizdathoz.²⁰⁰ Mindez történetünk szempontjából azért (is) érdekes, mert a kihallgatások során az állambiztonság emberei a magyarországi kapcsolatokat firtatták, arra gyanakodva, hogy az illegális folyóiratot Magyarországon készítik – ráadásul a terjesztésben a kolozsvári főkonzulátus is részt vett. (A vallatás során az egyik szerkesztőt, Ara-Kovács Attilát arra próbálták rávenni, hogy vallja be: a kolozsvári alkonzul, Rudas Ernő volt az „összekötője”.²⁰¹) Úgy tűnik, eleinte volt egy olyan szándék, hogy belekeverjék a szomszéd országot is az „Ellenpontos ügybe”, vagyis megpróbálták bizonyítani, hogy a magyar kisebbség körében mutatkozó nyugtalanságot és az államellenes fellépéseket Magyarországról irányítják. Ha erre vonatkozóan sikerült volna valakiből kicsikarni egy vallomást – nos, ez valószínűleg egy még vadabb magyarellen-es támadást alapozhatott volna meg.

Miközben Erdély-szerte folytak a kihallgatások, újabb magasszintű kapcsolatfelvételre került sor Bukarestben: Aczél György és Várkonyi Péter KB-titkárok november 29-én és 30-án Bukarestben megbeszéléseket folytattak Petru Enache és Miu Dobrescu KB-titkárokkal, a Politikai Végrehajtó Bizottság póttagjaival. A tárgyalások azzal kezdődtek, hogy a románok az ország belső politikai és gazdasági helyzetének ismertetése után rátértek a kétoldalú kapcsolatokban tapasztalható „vitás és problematikus” kérdésekre, és – a korábbi gyakorlathoz hasonlóan – támadásba mentek át: egy órán

199 MOL, XIX-J-1-j-1985, 130. d., 128-80. ltsz., 00379/3/1985. (Lásd például Ion Coja recenzióját: „Vai, coconii mei!...” *Flacăra*, 1985. április 19.)

200 Az „ellenpontosok” őrizetbe vételéről és a széles körű házkutatásról Barity Miklós nagykövet november 25-i rejtjeltáviratában tájékoztatta a külügyminisztériumot. Az őrizetbe vétel miatt hetvenegy magyar értelmiségi emelte fel a szavát. (Többek között: Benda Kálmán és Vigh Károly történészek, Cseres Tibor, Santa Ferenc írók, Kocsis Zoltán zongoraművész és Sinkovits Imre színművész, Lányi András és Makk Károly filmrendezők, Krassó György közgazdász, Tordai Zádor és Vajda Mihály filozófusok, Pomogáts Béla és Szörényi László irodalomtörténészek, Vargha János biológus.) MOL, XIX-J-1-j-1982, 118. d., 128-27. ltsz., 00576/1982. A Lázár György miniszterelnöknek megküldött tiltakozó nyilatkozatot és az aláírók névsorát közli: Szócs, 1986. 184-185. (Ehhez a felhíváshoz még ötvenhat nyugati magyar értelmiségi is csatlakozott.)

201 MOL, XIX-J-1-j-1983, 107. d., 128-27. ltsz., 001382/1/1983., Szepes István június 3-i jelentése, valamint Molnár, 1993. 167-168., 210. és Vincze, 2003. 380.

keresztül sorolták a „bűnlajstromot”. Közölték, hogy Magyarországon „román-ellenes és irredenta indíttatású publikációk” jelennek meg, egyes írások „vitatják és meghamisítják a román nemzetiségi politikát”, mások „torz képet” festenek „Románia mai valóságáról” és azt szorgalmazták, hogy magyar részről vállaljanak kötelezettséget az ilyen jellegű „nyilvános publikációk megakadályozására”.²⁰² Aczél és Várkonyit fogadta Ceaușescu is, aki néhány kérdésben (egyebek mellett abban, hogy a nemzetiségi kérdés az adott ország belügye) egyetértett velük, de a megbeszélések alatt számos esetben nyilvánvalóvá vált a két fél gyökeresen eltérő álláspontja. A főtitkár kijelentette, hogy az 1977-es kétoldalú találkozáson magyar részről elfogadtatott „híd szerep” nem túl szerencsés, egyébként pedig a magyar kisebbségért „ők vállalnak felelősséget”. Végül leszögezte: szerintük „egy országon belül egy nép van, amelyik magában foglalja a különböző nemzetiségű állampolgárokat”. Nem tudni, hogy a budapesti küldöttek felmérték-e ennek a kijelentésnek a jelentőségét: bár csak szűk körben, de ekkor hangzott el először, a *román politikai nemzet* megfogalmazása! Két évvel később, 1984 novemberében az RKP XIII. kongresszusán, már ennek a váltásnak a jegyében ismerkedhetett meg a nyilvánosság a „magyar nemzetiségű román” terminológiával.

A tárgyalások eredményét illetően feltűnő, hogy Aczél és Várkonyi egyszer sem hozakodott elő a Lăncrănján-üggyel.²⁰³ Ennek egyik oka Knopp Andrásnak, a delegáció tagjának a beszámolójából derül ki. A TKKO helyettes vezetője azt közölte az írószövetség választmányával, hogy „a tárgyalások nem jártak különösebb eredménnyel, semmi látványos eredménnyel. [...] Sőt, azt lehet mondani, hogy a felek fenntartották egyet nem értésüket – körülbelül így lehetne összegezni. Ez kifejezésre jutott abban is, hogy nem került sor közös közleményre.”²⁰⁴ Tehát nyugodtan ki lehet jelenteni: a KB-szintű találkozón a süketek párbeszéde folyt. (A tárgyalásról utólag négy szemközt elmondta Aczél Csoóri Sándornak, hogy Ceaușescu szemrehányást tett neki, amiért „románellenes” írások jelennek meg Magyarországon. Erre ő azzal vágott vissza, hogy „nálam is az Akadémián, bőrdöket töltöttek meg az anyaggal az indulásom előtt, amivel bizonyíthatnánk, hogy mit csinálnak a románok. Viszont én ezeket nem hoztam el, gondoltam, egyet tudunk érteni.”²⁰⁵ Kérdés, hogy valóban így gondolta, vagy csupán udvariaskodott...) A másik magyarázat talán Kádár János személyiségében rejlik. Az MSZMP ve-

202 MOL, M-KS 288. f., 11. cs., 4410. ö. e., 73–87. Inf/869/1982.

203 Pedig egy héttel korábban, a november 21-i *Scinteia Tineretului*-ban Lăncrănján megismételte a korábbi vádjait, és visszautasította a „félremagyarzásokat”.

204 MÍSZ, az 1982. december 15-i választmányi ülés jegyzőkönyve, 22.

205 Molnár, 1993. 293.

zetője ugyanis nem csinált hiúsági kérdést abból, hogy egy hungarofób román író alaptalanul megvádolta. (1986-ban, amikor a PB-ben a „harmadik Tiszatáj-ügy” tárgyalása során ő is felszólalt – utalva a Nagy Gáspár-verssel kapcsolatos érintettségére –, kijelentette: „Az, hogy rólam mit mondanak, engem nem érdekel”, azzal sem törődik, hogy „ezután kik, mit fognak rólam mondani...”, ő csak „a szocializmus ügyében” nagyon érzékeny.²⁰⁶)

Visszatérve Aczél eredménytelen tárgyalására, az „örök optimista” Balogh Edgár január elején úgy tudta, hogy Aczél „határozottan felvetette” a magyar kisebbség ügyét is, aminek – szerinte – érzékelhetőek a pozitív következményei: „már most mutatkoznak olyan jelek”, amelyek „engedékenyebb román magatartásra utalnak.”²⁰⁷ Talán azért volt ilyen derűlátó, mert a központi lapokban december első napjaiban sorozatosan szólaltattak meg magyar értelmiségieket, és nagy cikkekben foglalkoztak a magyarlakta megyék fejlődésével. Csakhogy ugyanekkor a Soros-főszerkesztői értekezleten az illetékesek felhívták arra a figyelmet, hogy ismét fölerősödtek az „imperialista támadások” Románia ellen. December 7-én Florescu osztályvezető-helyettes sorra magához hívatta a központi lapok főszerkesztőit, köztük Huszár Sándort. Vele azt közölte, hogy az „imperialista támadásokhoz” Magyarország is csatlakozott (ezt a vádat a korábban már említett new york-i tüntetés óta mind sűrűbben hangzottatta Bukarest), és „ez ellen a romániai magyar sajtó nem lép fel kellő határozottsággal” – majd a Köteles- és Száraz-dolgozatok fordításaival az asztalt csapkodva azzal vádolta *A Hét* főszerkesztőjét, hogy „lapja ezeknek a szövetségese”, végül alig burkoltan megfenyegette, amit Huszár visszautasított.²⁰⁸ (Ekkor már tudta, hogy a lap élén a (hó)napjai meg vannak számlálva: május 11-én azt jegyezte be a naplójába, hogy Illés József, a KB sajtóosztályának aktivistája közölte: „vigyázzak magamra, mert vadásznak rám.”)²⁰⁹

A Méliusz- és a Lăncrănjan-ügy „lezárása”

1983. január 6-án saját kérésére Petru Enache fogadta Méliusz Józsefet, aki közölte, mivel nem válaszolhatott Lăncrănjan hazugságaira, „írói tekintélye a sárba tipródott” [sic!], ezért december 30-án táviratilag mégis csak

206 Idézi Huszár, 2003. 300.

207 MOL, XIX-J-1-j-1983, 106. d., 128-145. ltsz., 00343/1983. A főkonzul január 11-i jelentése.

208 Huszár-napló, 1982. december 8.

209 Huszár Sándort – mondvacsinált ürüggyel – 1983. október 22-én valóban fölmentették. Lásd Barity Miklós október 24-i rejtjeltáviratát és november 3-i jelentését. MOL, XIX-J-1-j-1983, 107. d., 128-27. ltsz., 005678/1/ és /2/1983., valamint Bányai, 2006. 14-15.

lemondott írószövetségi tagságáról.²¹⁰ Enache megpróbálta lebeszélni erről, és arra hivatkozott, amire korábban is: „a könyv csupán írójának nézeteit fejezi ki, nem tükrözi a párt álláspontját”. Méliusz ugyanakkor felhívta a figyelmét arra, hogy „a könyv fokozta a gyanakvás légkörét a magyar írókkal, s általában a magyar nemzetiséggel szemben: valóságos hadjárat folyik a magyar sajtóorgánumok és kulturális szervek megfélemlítésére.” (*A Hét* című bukaresti lapot is felhozta példának.) Végül ismételt kérelemre – már hazulról – telefonált Enachénak, hogy visszavonja a kilépési szándékát, ha a Lăncrănján által megtámadott könyve, a *Sors és jelkép* megjelenik románul. A KB-titkár „azonnali intézkedést” ígért.²¹¹ Aztán pár héten belül kiderült, hogy ez is csak olyan üres ígért volt, akár a korábbiak. Annak ellenére, hogy egy február 9-i, D. R. Popescunak, az írószövetség elnökének írott levelében Sütő András felhívta a figyelmet arra, hogy Méliusz kilépése (mely ténylegesen ugyebár nem történt meg, csak fenyegetőzött vele²¹²) a nyugati médiát is foglalkoztatja – ez pedig már árt az ország „jó” hírnevének. Szeptemberben kapott ugyan egy levelet D. R. Popescutól Méliusz, de ebben szó sem volt elnézésekérésről. Ebben az írószövetség elnöke továbbra is azt bizonygatta, hogy a tavalyi Lăncrănján-könyv „nem fejezi ki a hivatalos román álláspontot”, valamint ismételten kilátásba helyezte könyvének a kiadását. Méliusz ezt elfogadhatatlannak minősítette, egyúttal táviratozott Petru Enachénak, és közölte, hogy fenntartja korábbi álláspontját és ígé-

210 Ezt már két héttel korábban, 15-én bejelentette Méliusz Domokos Gézának, aki az Írószövetség Nemzetiségi Bizottságának elnöke, a szövetség egyik alelnöke is volt. Levelében azt követelte, hogy az írószövetség becsületbírósa vizsgálja ki az ügyét, és az eredmény jelenjen meg a lapjában, a *România Literară*-ban. Azt is közölte, hogyha követelését nem teljesítik, kilép a szövetségből, melynek alapító tagja volt. A levelet magyar fordításban lásd Barity Miklós április 28-i jelentésénél. MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-75. ltsz., 001194/1/1983.

211 Barity Miklós nagykövet jelentése végén még azt is megjegyezte, hogy megfigyelők összefüggést látnak Enache békítő magatartása és a washingtoni kongresszusi küldöttség látogatása, ill. a legnagyobb kedvezmény elvének várható megadása között. (MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-74. ltsz., 00292/1983.) (A Tom Lantos vezette delegáció az „ellenpontosok” letartóztatása felől érdeklődött, akárcsak a pár nappal később Bukarestbe látogató Lawrence S. Eagleburger helyettes külügyminiszter.)

212 Méliusz még március 12-én levelet írt Gere Mihálynak, az MNDDT elnökének, melyben tudomására hozta, hogy bár betegsége ellenére részt vesz a plenáris ülésen, de semmiképpen sem adja fel igényét az őt ért sérelem kielégítő rendezésére. Egy nappal későbbi levelében közölte, hogy továbbra is fenntartja szándékát, hogy kilép az írószövetségből. (A leveleket magyar fordításban lásd Barity Miklós április 28-i jelentésénél. MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-75. ltsz., 001194/1/1983.)

nyét.²¹³ Végül – bár egy követelését sem teljesítették (a *Sors és jelkép* sem jelent meg újra románul), még sem lépett ki az írószövetségből. Talán azért, mert gyáva volt? Nem tudjuk. Gálfalvi Zsolt mindenestre ezzel kapcsolatban megjegyezte: „öt ígéretekkel nagyon könnyen lehetett befolyásolni, és ígértek neki füt-fát, ezeket pedig ténynek vette”.²¹⁴

Ceaușescu kezdeményezésére, több módosítás után, március 30–31-re összehívták a rendszer kisebbségi kirakatszervezete, a magyar, valamint a német „nemzetiségi dolgozók” országos tanácsait. Az előzetes szervezőmunkát Enache KB-titkárra bízták, akinek a feladata a felszólalások, a tanácskozás egész menetének zavartalan, „jó hangulatú” megszervezése volt. A felszólaló személyek kiválasztása általában rutinmunka volt, ám most váratlan dolog történt: Domokos Géza és Gálfalvi Zsolt (akik az MNDT korábbi plenárisán felszólaltak²¹⁵) elutasították a „felkérést”. Ez azért figyelemreméltó, mert a hetvenes években – számos más, magas pozícióba került magyar értelmiségihez hasonlóan – mindketten azzal áltatták önmagukat, hogy a különböző fórumok előtt megfogalmazott lojális kéréseknek utólag lehet pozitív következménye. Csakhogy ekkorra – többek között a Lăncrănjan-ügy előző évi fejleményei, a tiltakozó memorandummal kapcsolatos kudarcok hatására – kiábrándulttá váltak. Az „alapos szervezettség, a rutin jegyében” megszervezett tanácskozás másnapján röviden felszólalt Ceaușescu is: igyekezett összefoglalni a magyar nemzetiségi „vívmányokat” (a munkához, tanuláshoz, művelődéshez való egyenlő alkotmányos jogok címszavakban történő felsorolásával), emellett nem mulasztotta el annak hangsúlyozását, hogy „a munka, a politika és az ideológia egy nyelven folyik”, erre többször visszatért. Határozottságra hívott fel „a reakciós, újfasiszta rágalomhadjárat” visszaverésében, ami szerint nem kíméli Romániát.²¹⁶

Bár az MNDT plenárisán nem lehetett felvetni, a hatalom kirakatszervezetéhez képest némi autonómiával (még) rendelkező írószövetség április 21-i választmányi ülésén mégis csak téma lett Méliusz sérelme, illetve a Lăncrănjan-pamflet. Kezdetben a megszokott, üres frázispuffogatás jellemezte az ülést, de Szász János keményen kritizálni kezdte a sajtó és a könyvkiadás egy részében eluralkodó „dákomániás nacionalizmust”. Ennek hatására Mircea Iorgulescu neves kritikus bírálta a *Săptămînat* és a *Scînteia Tî-*

213 Erről a Securitate egy 1983. október 19-i feljegyzése számol be. Lásd: Cartea Albă, 1996. 291.

214 Interjú Gálfalvi Zsolttal. Marosvásárhely, 2006. május 10.

215 Az MNDT országos plenárisát csak akkor hívták össze, amikor a pártfőtitkár pillanatnyi politikai-hatalmi megfontolásból azt jónak látta. Utoljára 1979. július 19-én ülésezett, ekkor Domokos és Gálfalvi meglehetősen kritikus felszólalásaikkal keltettek feltűnést.

216 MOL, XIX-J-1-j-1983, 107. d., 128-75. ltsz., 002096/1/1983., Barity Miklós április 7-i jelentése.

neretului. Alexandru Paleologu irodalomtörténész az előző felszólalóhoz hasonlóan szóvá tette Méliusz sérelmét. Hozzájuk hasonlóan George Ivașcu, a szövetség lapjának főszerkesztője, Octavian Paler esszéíró és Dan Deșliu költő ugyancsak megvédték Méliuszt, és elítélték Lăncrănjant.²¹⁷ Ezt követően Mircea Dinescu felolvasta Méliusz két nappal korábbi táviratát, aki ismételten bejelentette a kilépését a szövetségből. A román íróársadalom „fenegyereke” (a nyolcvanas évek második felének ismert ellenzéki alakja) kijelentette, hogy teljesen egyetért a magyar íróársával. Amikor végül Eugen Jebeleanu maró gúnnyal és megvetéssel kezdett beszélni Lăncrănjánról, ő erre az „üldöztetéséről” panaszkodott,²¹⁸ és állításait fenntartotta bejelentve, hogy „még sok terhelő adata” van Méliuszról, és a könyvből vett idézet hiteles, de Szász János közbevágott: „és a Kádár-idézetek”? Ekkor azonban Petru Enache is kénytelen volt megszólalni, mondván: „Lăncrănján elvtárs, nem erről volt szó”, majd némileg később kijelentette: „káros államközi bonyodalmakat okozni”.²¹⁹ (Ez ismét csak azt mutatja, hogy a „két vonal” taktikai szembenállásáról van szó: a pamflet megjelentetését Florescu, illetve a mögötte álló Elena Ceaușescu erőltette, míg az óvatosabb, egyelőre kevésbé konfrontatív Enache, illetve a főtítkárnem helyeselte, hogy Lăncrănján „belerúgott” Kádárba, akkor még ugyanis nem állt szándékában látványos, nyílt ellentétet provokálni a szomszéd országgal.)

Mindezt azért tartottuk érdemesnek részletesebben ismertetni, mert első látásra úgy tűnhet: a neves román irodalmárok Lăncrănján-ellenes fellépése a magyar kisebbséggel való szolidaritást jegyében történt, a kisebbs-

217 A magyarok melletti kiállásban része lehetett annak a december végi – már korábban említett –, Kántor Lajos által megfogalmazott, és az írószövetségnek címzett levélnek is, melyet huszonhat ismert erdélyi magyar értelmiségi írt alá (részben azok, akik a májusi tiltakozó beadványokat is). Ebben szükségét érezték megosztani problémáikat román íróársaikkal, felhíván a figyelmüket bizonyos „nyugtalanító jelenségekre” (vagyis a Lăncrănján-pamflet, valamint az *Arhanghelii cruzimii* kiadására). Ha azonban Barity Miklós nagykövet értesülése – miszerint D. R. Popescu a levelet „elsüllyesztette”, arról senkit sem tájékoztatott –, helyes volt, annak a hatása igencsak kicsi lehetett. Mindazonáltal az ülés előtt egy héttel már azt jelentette a nagykövet, hogy „több román író (Geo Bogza, Eugen Jebeleanu, Ana Blandiana, Mircea Dinescu) készül a Lăncrănján-könyvet élesen elítélő felszólalásra.” MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-75. ltsz., 001194/1983. és 002765/1983. A „huszonhatok” levélét közli Kántor, 1993. 218–220.

218 Lăncrănján már december közepén is erre panaszkodott az őt fogadó Ceaușescunak, és – a nagykövetség értesülése szerint – „védelmet», elsősorban anyagi támogatást, publikálási lehetőséget” kért. MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-75. ltsz., 001194/1983., Barity Miklós február 26-i jelentése.

219 MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-75. ltsz., 001194/1/1983., Barity április 28-i jelentése.

ségellenes sovinizmus elítélését jelentette. Csakhogy a rendelkezésünkre álló diplomáciai forrásokból úgy tűnik, ez csak részben igaz, ugyanis a „liberális” írócsoport évek óta szembenállt a Lăncrănjan-fémjelezte agresszív, sovinizta klikk-kel és az ellene történt fellépés az írószövetségen belüli küzdelmek egy felvonásának tekinthető. Bár az is igaz, hogy abban az időben ennek a kiállításnak meg volt a maga szimbólikus értéke...

Ennyi kitérő után kanyarodjunk vissza a vérig sértett Méliuszra. Április 23-ára magához kérte Enache, és egy „baráti beszélgetés” keretében ismét megbélyegezte Lăncrănjan írószövetségi felszólalását. Azt is közölte, utasította D. R. Popescut, hogy a *Sors és jelkép* soron kívül jelenjen meg románul, majd bejelentette, hogy várja őket Ceaușescu. A „Conducător” szívélyesen fogadta a megsértett író, és hangsúlyozta, hogy „a Lăncrănjan-ügy lezárására adott utasítást.” Megjegyezte, hogy „sajnálatos volt a könyv megjelenése”, – majd álszenten hozzátette – „de hát évekkel ezelőtt megszűnt a cenzúra és talán Méliusz is egyetért azzal, hogy nem volna helyes azt visszaállítani”. Az író utólag úgy ítélte meg, hogy a választmányi ülésen tanúsított egységes fellépés Lăncrănjannal szemben meglepte a vezetést, amely „most taktikailag visszavonult”.²²⁰

Ez a „taktikai visszavonulás” – már ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről – nem tartott sokáig. Május elején kijött a nyomdából Ștefan Pascu *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românește* („Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében”) című munkája, a kolozsvári Dacia kiadó gondozásában. (Már ekkor híre ment, hogy a következő évben magyarul is meg kell jelentetni a Kriterion Kiadónál, ami be is következett.) Ezt az újabb történeti szakmunkának álcázott írományt nem más „reklámozta”, mint a hírhedetten sovinizta, antiszemita Corneliu Vadim Tudor, a *Săptămîna* május 6-i számában (*Gînduri despre Transilvania*). A recenzió nagy felháborodást keltett a magyar kisebbség körében,²²¹ de ez mit sem számított: sorra jelentek meg a történelmi szakmunkáknak álcázott nacionalista propaganda-kiadványok. Közéjük tartozott Cosma Neagu és Dumitru Marinescu összeállítása, a *Fapte din umbră* („Tények az árnyékból”) negyedik kötete is, mely a két világháború közti magyar kémtevékenység romániai vonatkozásaival – fantáziadús előadásban – foglalkozott, de az alapvető szándék a történelmi bűnbak göröcsös ke-

220 MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-74. ltsz., 00292/2/1983., Barity április 26-i rejtjeltávirata.

221 Szász János írt egy válaszcikket, de ezt a szerkesztőség nem volt hajlandó lehozni, mire a bukaresti publicista a sajtótörvény megsértése miatt feljelentette a lapot, és perrel fenyegetőzött. Ennek az lett a következménye, hogy vizsgálatot indítottak a szerkesztőség ellen, és megrovásban részesítették Tudort.

resése volt.²²² Két hónappal később kikerült a boltokba a leginkább hivatalosnak számító történetírás tipikus képviselői, Mircea Mușat és Ion Ardeleanu összefoglaló munkájának (*De la statul geto-dac la statul român unitar*) az első kötete is, mely 1918-ig taglalta a románok történelmét. A kötet hetek alatt elfogyott, és a nacionalista sajtó melegen üdvözölte a megjelenését. Még ugyanebben az évben kiadták a folytatást is: a *România după Mare Unire* című munka első kötete az 1918 és 1933 közti időszakkal foglalkozott.

1983. augusztus 2-án és 3-án a tengerparti Mangălia üdülőben Ceaușescu vezetésével ideológiai tanácskozást tartottak, melyen jelen voltak magas rangú párt- és állami vezetők (PB- és KB-tagok, megyei elsőtítkárok, szervezési és propagandatítkárok), valamint az oktatásügyi és a művelődési minisztériumok, a pártakadémia, a hadsereg és a belügyminisztérium vezető káderei, a központi sajtó főszerkesztői. Az „ideológiai nadrágszj-megszorításon” túl, témánk szempontjából a tanácskozás legfontosabb következménye az volt, hogy számítani lehetett a nacionalista propaganda-offenzíva folytatására, illetve ahogy a nagykövetség informátorai fogalmaztak: az elfogadott határozatok „a nacionalista irányvonal” ismételt előtérbe kerülését jelenthetik, „ezúttal a propagandán túl a tömegtájékoztatási eszközök és általában a kultúra területén is”.²²³ Ezeket a negatív várakozásokat az újabb Lăncrănjan-pamflet kiadása csak megerősítette.

Lăncrănjan válasza – a polémia folytatódása

Az újabb esszé-gyűjtemény, a *Vocația constructivă*, („Építő elhivatottság”) augusztus közepén jött ki a nyomdából.²²⁴ (Megjelenését a România Liberă augusztus 8-i száma harangozta be.) Az előző könyvtől eltérően ezt az írószövetség kiadója, az Editura Cartea Românească adta ki. A könyv megjelentetésének szándékáról az írószövetség egyáltalán nem tudott, sőt,

222 A könyvet a Săptămîna május 20-án, a Flacăra pedig július 29-én méltatta, de – természetesen ellenkező előjellel – Illyés Elemér is említést tett róla. Vö.: Illyés, 1984. 7. (Száráz György is tudomást szerzett a kötet megjelenéséről, erről tájékoztatta 1983. április 19-i levelében Köteles Pált is.)

223 MOL, XIX-J-1-j-1983, 107. d., 128-25. ltsz., 004622/1983., Hodicska Tibor augusztus 11-i jelentése.

224 Hodicska Tibor ideiglenes ügyvivő a 19-i, pénteki rejtjeltáviratában értesítette a külügyminisztériumot a könyv megjelenéséről (az előző nap kapott két példányt belőle), és azt is közölte, hogy a hét elejétől árulják a kiadó boltjában. MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-74. ltsz., 00292/3/1983.

még a KB sajtóosztályának apparátusát sem avatták be előzetesen. A kiadó igazgatója közvetlenül az ideológiai titkártól, Enachétól kapta az utasítást a kötet megjelentetésére. (A nyomdai átfutás ebben az esetben is meglehetősen gyors volt: a nyomdai engedélyt július 7-én kapta meg a kézirat és hozzávetőlegesen hat hét múlva látott napvilágot a könyv.) Bizonyos magyar értelmiségiek érdeklődésére a KB sajtóosztályának „illetékesei” azzal magyarázták az újabb pamflet kiadását, hogy tavasszal Budapesten megjelent könyv alakban Száraz György kritikája.²²⁵

Figyelemre méltó, hogy ez az újabb mű csak azután kapott zöld utat, hogy az írószövetség áprilisi választmányi ülésén kibontakozott, és Lăncrănjantól egyértelmű elhatárolódást mutató vita nyomán Enache leszögezte: a pártvezetés lezártnak tekinti az előző évi magyar-román vitát. Nagy valószínűséggel ismét csak a hatalom *figyelemelterelő taktikázásáról* volt szó.

A román visszhang csekélyebb volt, mint az előző évben: az augusztus 12-i *Contemporanulban* Henri Zalis ismertette (*Franchetea polemică - act civic*), a 20-i *Luceafărulban* pedig ismét Mihai Ungheanu recenzálta (*I. Lăncrănjan: Vocația constructivă*), majd a *Scînteia Tineretului* irodalmi melléklete 28-án kerekasztal-beszélgetést közölt Lăncrănjan munkásságáról.

A magyar értelmiség reagálása ezúttal más volt, mint egy évvel korábban. Egyfelől számítottak egy újabb Lăncrănjan-kötet megjelenésére²²⁶ – amit az író saját maga megvédésére és közvetett válaszként szorgalmazott is

225 A könyvet az ÉS-ben Sükösd Miklós recenzálta. Nemcsak a két szerző polemizálásával foglalkozott, hanem Száraz röpiratának hazai fogadtatásával is. A reakciókat elemezve két-féle véleménytípust különített el. Szerinte egyesek úgy gondolkodtak, hogy: „végre, végre! Tehát végre eljött az idő, hogy az *odaáti* kihívásra az első – igaz, a kelleténél halkabb, önkorlátozóbb, mérsékeltebb – *ideáti* válasz megszülethetett. A következő üzenet remélhetőleg keményebb, egyértelműbb, gyakorlati teendőket is kijelölő lesz.” (Azokat, akik így gondolkodnak, jókora elfogultsággal a „bundás vagy bundátlan nacionalizmus honi képviselőinek” titulálta.) Mások szerint „hiba volt az odadobott kesztyűt felvenni, ebbe a vitába belemenni”, mert „csak az évszázados, gyűlölködő hagyományok előtt nyitja fel a felnyitásra amúgy is várakozó, tágas kapukat.” A publicista-szociológus – mintegy a pártvezetés álláspontjával azonosulva – végül leszögezte: „egyfajta régi-új nacionalizmus vádjaira nem lehetnek érvek egy másfajta régi-új nacionalizmus viszontvadjai. Provokációra ne feleljünk provokációval. De az elveinket és gyakorlatunkat eltorzító kihívást ne hagyjuk válasz nélkül.” Kísértetek ellen. Száraz György könyve ürügyén In: *Élet és Irodalom*, 1983. május 13., 3.

226 Feltűnő, hogy naplójában Huszár Sándor meg sem említette az újabb vitáit megjelenését, Gáll Ernő pedig elintézi egy félmondatral. Lásd Gáll, 2004. 112. („Hát, akkor már az ember kezdte megszokni, hogy ez a trend...” – adott egyfajta magyarázatot Kántor Lajos a hallgatással kapcsolatos kérdésünkre. Interjú, 2006. május 12.)

- bár valószínűleg nem épp egy újabb pamfletre, hanem arra, hogy napvilágot lát az író sokat emlegetett (1981 ősze óta kiadásra váró) regénye. Barity Miklós nagykövet az augusztus 30-i rejteltáviratában azt közölte, hogy a magyar elit értelmiség tagjai „egyelőre nem terveznek fellépést az újabb Lăncrănján-könyvvel szemben. A múlt évi széleskörű fellépés keserű tapasztalatai után kizártnak tartják, hogy kifogásaikat figyelembe vennék.”²²⁷ Egyébként a magyar értelmiség – mely mind jobban megosztottá vált²²⁸ – egy része ekkorra már *kilátástalannak* ítélte nemzetisége jövőjét, és mind többen foglalkoztak az emigrálás gondolatával.²²⁹ Ekkorra a magyar értelmiség fiatal generációjának egy része „radikalizálódott”: felismerte, hogy a szovjet típusú totalitarizmus keretében eleve lehetetlen, hogy a kisebbségi kérdést – az érintettek megelégedésére – megoldják. Egyesek illegális akciókat szerveztek (az *Ellenpontok* 1982 őszi lebukása után Molnár Gusztáv létrehozta 1985 tavaszán a Limes-kört, majd 1988-ban újabb szamizdat készült: a *Kiáltó Szó*), míg mások a nyugati magyar emigráció, a magyarországi ellenzék és a nyugati politikai közvélemény segítségével reménykedtek.

A 283 oldalas, hatvan rövidebb-hosszabb írást tartalmazó kötet indítóesszéje az *Activistul de partid* („A pártaktivista”) címet viseli, majd értekezések olvashatók különböző etikai, politikai témákról, az irodalom és történelem viszonyáról, a hazafiságról, míg a zárószöveg (*Un om pentru contemporaneitate* – „A jelenkor embere”) Ceaușescu „érdemeit” méltatja a szülőfalujában, Scornicești-ben tett látogatása leírásával. Nem is ez keltett feltűnést, hanem az, hogy Lăncrănján két válasziratban reagált Köteles²³⁰ és

227 MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-74. ltsz., 00292/4/1983.

228 Balogh Edgárnak – a kudarcok ellenére – még 1983-ban is az volt a véleménye, hogy „a problémák felvetését és az ügyek megoldásának kijárását hagyják az öregekre”. (MOL, XIX-J-1-j-1983, 107. d., 128-74. ltsz., 00648/1983., Barity Miklós január 19-i jelentése.)

229 Szepes István február 8-i összefoglaló jelentésében arról tájékoztatta Puja külügyminisztert, hogy a főkonzulátusukat az elmúlt évben közel 1500 fő kereste fel Magyarországra való kivándorlási szándékkal. (Ennek azonban jó tizede tudott ténylegesen áttelepenni.) MOL, XIX-J-1-j-1983, 107. d., 128-27. ltsz., 001435/1983.

230 Kötelest 1983 tavaszán román részről ismét támadások érték: ezúttal az *Alföld* áprilisi számában Petru Grozáról írt esszéje háborította fel a román vezetést. Május 25-én Ion Chira, követségi tanácsos kifogásolta a Hajdú-Bihar megyei pártbizottság képviselői előtt az esszéjét és kijelentette: „nem érti, hogy egy Romániával szemben ennyire ellenséges szerző hogyan kaphat publikálási lehetőséget Magyarországon.” MOL, XIX-J-1-j-1983, 106. d., 128-14. ltsz., 001617/1/1983., a III. Területi Főosztály június 16-i feljegyzése: „Helyzetkép az 1977. évi felsőszintű találkozón elfogadott emlékeztető végrehajtásának állásáról.”

Száraz kritikájára. (A nagykövetség munkatársai egy héten belül lefordították mindkettőt, és augusztus 24-én futárpostával felküldték Budapestre.)

A *Răstălmăcire după răstălmăcire* („Ferdítés, ferdítés hátán”) című vitairatban Köteles Pálnak „válaszolt”, míg az *În așteptare* („Várakozásban”) címűben Száraz Györgynek. Ezekben az a közös, hogy mindkettejükkel személysékedett, gúnyolódott, vádaskodott, csonkítással, hamisítással vádolta őket.

A Kötelesnek írott válaszában²³¹ tulajdonképpen megismételte a román történelemre vonatkozó korábbi állításait, melyeknek – mint írta – semmi köze sincs a magyar író által „kiagyalt kitalálásokhoz”. Ezúttal bővebben ecsetelte az 1940–44 között a románokkal szemben elkövetett szörnyűségeket (ő is megemlítette a mózesfalvi „vérfürdőt”), majd kijelentette, hogy „a legdurvább hamisítás, amit Köteles Pál véghez visz [...] abban a valóban elképesztő állításban rejlik, hogy én a romániai magyar nemzetiséget vádolnám mindazon rosszért, amely az országban egy bizonyos időben végbement.” Lăncrănjan nyíltan valóban nem vádolta előző pamfletjében ezzel a magyar kisebbséget – de rejtetten, a sorok között igen. (És akkoriban még mindenki tudott olvasni a sorok között!) A vitairat végén azt állította, hogy Köteles „az igazság egyetlen morzsáját” sem mondhatja a magáénak, ezért „kénytelen a semmit tárgyalni”, „minden fedezet nélküli állításokat rágalmazásokat, alaptalan minősítéseket” használni, és „ezt teszi az egész cikkében”. Ami pedig a magyar író legutolsó mondatát illeti (tehát hogy semmilyen aggodalom sem fölösleges az erdélyi magyarsággal kapcsolatban), Lăncrănjan fölötté a sokat sejtető kérdést: a magyarországi író aggodalma mögött „valami más húzódik meg”?

Száraz György kritikájáról a sovinszta írónak az volt a véleménye, hogy „a legnagyobb fesztelenséggel hazugságokat állít”. Egyébiránt pedig ő „körmonfontabb” (vagy „elmésebb”), mint a „zabolátlan” Köteles. Azt állította, hogy Dücső Csabáról, illetve könyvéről azért tett említést, mert az abban olvasható fenyegetőzéseket „a gyakorlatban alkalmazták”, sőt, még „»tervtúlteljesítést« is elértek. Csak a fő célkitűzést – minden románok kiirtását Észak-Erdélyből – nem sikerült elérniük.” (Ezzel az agyszüleménnyel kétségkívül túltett a korábbi vádaskodásán.) A továbbiakban hosszan bizonygatta, hogy Száraz *Ítéletidő* című színdarabjának semmi valóságos történelmi alapja sincs, az egész nem más, mint egy „elmés, sőt intelligens misztifikálás”. Itt azonban nem állt meg Lăncrănjan, hanem azzal vádolta a magyar

231 Az idézetek a nagykövetség által lefordított szövegekből származnak. MOL, XIX-J-1-k-1983, 103. d., 128-74. ltsz., 511-5. Hodicska Tibor augusztus 23-i felterjesztése.

írót, hogy „az igazság tiszteletben tartása nem fér össze a jellemével”, és egyébként el sem olvasta az egész könyvét.

A magyar pártvezetés most meglepően gyorsan reagált az újabb Lăncrănján-könyv megjelenésére: a Politikai Bizottság augusztus 30-i ülésén Szűrös Mátyás bejelentette, hogy a román író az újabb esszégyűjteményében különálló írásokban reagált Köteles Pál és Száraz György válaszirataira; a grémium tudomásul vette, hogy Száraz rendelkezésére bocsátották a lefordított szöveget, amit a Valóság „két-három hónap múlva” közöl a viszontválasszal együtt.²³² Bár az újabb román pamflet még sem jelent meg magyarul (ehelyett a budapesti író nagy részét „beépítette” a kritikájába), ám, hogy egyáltalán válaszolhatott, az már az idők változásának jele volt. (Lásd Illyés 1978-as esetét.) Agárdi Péter emlékei szerint azért csak ő válaszolhatott, hogy „egy méltó, viszonylag higgadt, megfelelő válasz legyen”. Ráadásul „kormányközeli” – vagyis a hatalomhoz lojális – személyiségnek tekintették, ezért a viszontválaszát félreérthetetlenül félhivatalosnak tekinthették Romániában is. Kötelessel szemben egyébként – több más publikációja²³³ miatt is – ekkor már komoly fenntartások voltak.²³⁴ A levelezéséből azonban kitetszik, hogy Kötelesnek egyébként sem volt túl nagy kedve folytatni a polémiát...²³⁵

232 MOL, 288. f., 5. cs., 890. ő. e., 11.

233 Az egyik, a kultúrpolitika irányítói körében nagy felháborodást keltő írása a júniusi *Mozgó Világban* jelent meg: „Revíziók revíziója. Teleki Pál nemzeti politikájáról”. Ezt a tanulmányt Tilkovszky Lóránt történész bírálta a július 13-i *Magyar Nemzetben* („Árnyalt kritika vagy rehabilitáció. Teleki-képünk hitele körül”), de Kötelesnek az erre írt terjedelmes válaszcikke („Társbérleti nacionalizmus és a nemzetiségi kérdés”) már nem jelenhetett meg. (Lásd a július 20-i, Soltész István főszerkesztőnek írott levelét, majd az arra küldött, dátum nélküli választ, valamint a Kulin Ferencnek küldött augusztus 17-i levelet. Eszerint a KB „illetékes osztálya” akadályozta meg a válasz közlését.)

234 Interjú Agárdi Péterrel, Budapest, 2006. május 19. (A retorziókról Köteles Pál több levelében beszámolt: könyveinek a kiadását leállították, színházi bemutatója mindenféle ürügyekre hivatkozva elmaradt...)

235 Köteles Pál az augusztus 28-i Száraz Györgynek írott levelében megjegyzi, hogy „foglalkozni nem kívánok ennek az úrnak a dolgaival, már csak azért sem, mert unom a súlyosan megintett ügyelő szerepkörét.” Annus Józsefnek pedig október 20-án azt írta, hogy még nem olvasta az őt is gyalázó pamfletet, de nem kíván reflektálni rá, ehelyett a szerkesztőségnek egy szerkesztői közleményben kellene tudatni az olvasókkal, hogy újabb Lăncrănján-könyv látott napvilágot, mely „csak önmagát ismétli, s minősítései magukért beszélnek”. A 25-i válaszlevelében a főszerkesztő-helyettes azt írta neki, hogy „egyformán gondolkodunk” az újabb pamflet ügyében, vagyis nem érdemes vitatkozni vele. A Tiszatáj időközben megkapta a Kötelest gyalázó írást fordításban, és ennek ismeretében Annus azt közölte november 30-án Köteles Pállal, hogy

Száraz a dolgozatában azt írta, hogy szeptemberben kezdett neki a munkának, és viszonylag hamar, két hónap alatt végzett is vele, pedig – miként az egyik leveléből²³⁶ kiderül – igen megviselte a munka: „már-már lelki (sőt: testi) beteg lettem. Kínlódva, undorodva dolgoztam, néha órákra meg kellett szakítanom a munkát, nem bírtam fejjel, gyomorral.”

Ezek után meglehetősen sokáig várakoztatta a *Valóság* szerkesztősége a kéziratot: csak a következő évben, a 3. számban látott napvilágot (*Megjelent még egy furcsa könyv*).²³⁷ Második válaszában sok mindenre kitért, és bőven idézett az első pamfletből is. Ekkor hívta fel a figyelmet a római emigráns kiadvány és a Lăncrănján-íromány közti „különös” egybeesésre is.

Egyébiránt nem csak közvetlenül, hanem közvetve is reagált Lăncrănján pamfletjeire. Az év végén megjelent a központi pártlapban az Erdély-történeti sorozatának első része.²³⁸ Az esszé tizenhat folytatásban látott napvilágot a Népszabadságban, 1983 és 1986 karácsonya között, és azonnal kiváltotta a román pártvezetés haragját. Annak ellenére, hogy a bukaresti Iorga Intézet és a Régészeti Intézet igazgatói „okosnak, megfontoltnak, kellően dokumentáltnak minősítették” az írást, és úgy értékelték, hogy Száraz „nem ad támadási felületet, nehéz vele vitába szállni, kivéve egyes szakmai kérdéseket”,²³⁹ 1985 tavaszán Hodicska Tibor úgy értesült, hogy megírták a választ,²⁴⁰ de a három cikk – tudomásunk szerint – valami oknál fogva még sem látott napvilágot. (Egyébként a szerző *váratlan halála* miatt a sorozat megszakadt, 1988-ban tulajdonképpen befejezetlenül jelent meg könyv formájában.²⁴¹)

az íromány „olyan szemét szöveg, hogy erre válaszolni értelmetlen”, ehelyett megfogalmaztak egy kis szerkesztői hírt, melyben több olvasó kérdésére közlik, hogy egyet-értésben a megtámadott szerzővel, elállnak a válaszdástól.

236 Száraz György levele Köteles Pálnak, 1983. december 10.

237 A bővebb verzió az Áramlat Kiadónál jelent meg Budapesten 1990-ben, a korábbi kritikájával együtt.

238 Erdély múltjáról jelenidőben. In: *Népszabadság*, 1983. december 24.

239 MOL, XIX-J-1-j-1985, 130. d., 128-80. ltsz., 006127/1983., Barity Miklós november 18-i jelentése.

240 Barity Miklós nagykövet az 1984. december 27-i rejtjeltáviratában azt közölte, hogy megbízható információk szerint az otthon megjelent cikkek bírálatára egy hét fős csoport működik a Hadtörténeti Intézetben, közvetlenül Ilie Ceaușescu felügyelete alatt, és készülnek többek között az esszesorozat megválaszolására is. Hodicska Tibor az 1985. március 25-i rejtjeltáviratában jelentette, hogy elkészült a három cikk. MOL, XIX-J-1-j-1984, 125. d., 128-802. ltsz., 006374/1984. és XIX-J-1-j-1985., 130. d., 128-27. ltsz., 002155/1985.

241 Száraz, 1988.

A Valóságban közölt dolgozatra újabb válasz nem érkezett – hacsak nem tekintjük „válasznak” azt, hogy a magyarelles propagandaháború tovább folytatódott.

Abban az időben, amikor Budapesten Száraz György a második Lăncrănján-pamflet kritikáján dolgozott, vagyis szeptemberben, a kolozsvári Dacia kiadónál újabb magyarelles szennymű jelent meg. Az addig ismeretlen Romulus Zaharia *Ademenirea* („Ámitás”) című regénye (melyet a nagykövetség „kapcsolatai” rosszabbnak tartottak Lăncrănján pamfletjeinél is) még a hetvenes évek elején készült, de azokban az években egy ilyen jellegű, durván történelemhamisító, kiáltóan magyarelles művet nem lehetett megjelentetni. Úgy látszik, most jött el az ideje, hogy ezt is kiadják. A könyv fő célkitűzése „bebizonyítani, hogy Kolozsváron és egész Észak-Erdélyben a felszabadulást közvetlenül követő időszak, de szélesebb értelemben legalább egy évtized súlyos, gyakran tragikus politikai harcait a helyi párt- és állami szervekbe befurakodott, azok fölött gyakorlatilag teljhatalmat gyakorló magyar (horthysta, revizionista, irredenta, nacionalista) elemek robbantották ki, amelyeknek sikerült az osztályharc ürügyén súlyos csapást mérni a román nemzeti érdekekre és értékekre, valamint védelmezőikre. A könyv pontosan beleillik abba a – Ceaușescu hatalmi rendszerére jellemző – propaganda-koncepcióba, amelynek lényege a nemzeti veszélyeztetettség-tudat kialakítása és fokozása, a nacionalizmus, különösen pedig a magyargyűlölő és szovjetellenes nacionalizmus erősítése...” – olvashatjuk a Külügyminisztérium III. Területi Főosztálya számára készült elemzésben.²⁴² Romulus Zaharia neve addig ismeretlen volt a román irodalomban, kiszivárgott, és „kellőképpen még nem ellenőrzött” hírek szerint szekus tiszt volt az '50-es évek elején Kolozsváron, 1983-ban pedig Bukarestben, a Kiadói Főigazgatóságnál dolgozott. (A könyv végén két dátum található: 1968 és 1982, ez arra utal, hogy két részletben készült el. Az is sokat mondó, hogy az egyik kiadói véleményezés Vasile Nicolescutól, az SZMNT magas beosztású vezetőjétől származik.) Az *Ademenirea* Kolozsváron nagy felzúdulást keltett, hírek szerint Fodor Sándor író tiltakozott a megyei pártbizottság titkáránál, Ioan Nojánál, aki bevallotta, hogy „több mint száz módosítást hajtottak végre az eredeti kéziraton”. Diplomáciai információk szerint a KB Propaganda Osztálya több tiltakozó levelet kapott. Ennek talán lett némi hatása, mert a nagykövetség több forrásból is arról értesült, hogy a KB Propaganda Osztályának utasítására „az SZMNT bizottságot jelölt ki,

242 MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-75. ltsz., 006127/1/1983., Györke Sándor főosztályvezető december 22-i átírata a nagykövetségnek.

amely jelentést készít a regényről.”²⁴³ Azt, hogy ennek lett-e kézzelfogható eredménye, nem tudjuk. Mindazonáltal a 30 ezer példányban kiadott „regény” hamar elfogyott.

Az év vége felé egy újabb „történelmi” kiadvány keltette fel a figyelmet, ez is csupán azért, mert a „Conducător” testvére, Ilie Ceaușescu altábornagy (1983-tól nemzetvédelmi miniszter-helyettes) neve alatt jelent meg, egy sokatmondó címen: „Erdély, az ősi román rög”.²⁴⁴ Több forrásból a nagykövetség úgy értesült, hogy ennek az újabb fércműnek a kiadásáról egy olyan PVB-ülésen hoztak határozatot, melyen jelen volt a „történész-tábornok” bátyja is. Az évek óta „történészkedő” Ilie Ceaușescu tanulmánykötetét a korábban megjelent írásaiból állították össze, és tartalmát tekintve a csausizta történelemhamisítás esszenciájának tekinthető. Ráadásul angol és francia nyelven is kiadták, és diplomáciai úton terjesztették Nyugaton, ami természetesen felbőszítette Budapestet.

Ami a magyar-román viszonyt illeti, annak további romlása arra készítette a legfelső pártvezetést, hogy két év elteltével ismét áttekintse a kétoldalú kapcsolatok problémahalmazát. Mielőtt azonban a PB ismét a magyar-román kérdéssel foglalkozott volna, elkészült egy olyan kézirat, amely alapos elemzését nyújtotta a román politikai mechanizmusnak és konkrét lépéseket javasolt a magyar kisebbség érdekében. Az elemzést (mely *Háttér-vázlat Romániáról* címen a szerző tudta-, és neve feltüntetése nélkül kiadták Nyugaton) Bodor Pál egy Aczél Györggyel folytatott beszélgetés után vetette papírra,²⁴⁵ és valószínűleg a pártvezetés több tagja is olvasta. A bukaresti TV nemzetiségi szerkesztőségének volt vezetője (aki 1983 áprilisában gyógykezelés ürügyével tudott Budapestre utazni, majd ott gyakorlatilag politikai menedékjogot kapott) ebben többek között azt javasolta, hogy állítsanak össze a magyar kisebbség helyzetéről egy jelentést, melyet „differenciál-

243 MOL, XIX-J-1-j-1983, 110. d., 128-75. ltsz., 006127/1983., Barity november 18-i jelentése.

244 General-Iocotenent dr. Ilie Ceaușescu: *Transilvania, străvechi pămînt românesc*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983. A „történésznek” a katonai kiadványnál megjelentetett *File din istoria militară a poporului român* („Lapok a román nép történelméből”) 11. kötetében is található egy irománya („Erdély a dákoktól napjainkig. Kétévezredes megszakítatlan munka és küzdelem a román nép létének megőrzésére, anyagi és szellemi civilizációjának fejlesztésére”), melyben kifejti, hogy az országban csupán egyetlen, egységes nép létezik, a román.

245 A dolgozatnak volt egy előzménye, egy 1982 nyarán készített 22 oldalas elemzés („Milyen tényezők hatnak Romániában a nemzetiségi politikára?”), mely több ponton egyezik a „háttér-vázlattal”, és Kalmár György id. ügyvivő az augusztus 3-i jelentéséhez mellékelte. MOL, XIX-J-1-j-1982, 118. d., 128-27. ltsz., 005118/1982.

tan célszerű” közreadni. Ő is sürgette a budapesti rádió és TV-adások vételi körzetének növelését. Szerinte folytatni kell „a vitatott történelmi kérdésekre vonatkozó, különböző szintű művek kiadását”. Biztosítani kell („nyugati kerülővel”), hogy a legkirívóbb kisebbségellenes jogtiprásokról a közvélemény tudomást szerezhessen. Azt is javasolta, hogy elejét kell venni annak a „látszatnak”, miszerint a magyarországi ellenzék a párt- és állami vezetés tudtával támogatja az erdélyi magyar ellenzékét.²⁴⁶ (Ez utóbbiról Bukarestben határozottan meg voltak győződve, és ugyan ennek semmi alapja sem volt, nem tartjuk valószínűnek, hogy bármivel is meg lehetett volna győzni a paranoiás román vezetést az ellenkezőjéről.) Bodor Pál javaslatai közül csak egy került megvalósításra: „a vitatott történelmi kérdésekre vonatkozó történelmi művek” – például a háromkötetes *Erdély története* – kiadása, de erre az áttelepült publicistától függetlenül került sor.

A Politikai Bizottság végül az 1984. július 3-i ülésén foglalkozott a kétoldalú viszonytal. A „kapcsolatok fejlesztéséről” szóló jelentés²⁴⁷ hangsúlyozta, hogy „az utóbbi időben Romániában felerősödtek azok a negatív jelenségek és törekvések, amelyek egyoldalú engedményeket követelnek tőlünk, bizalmatlanságot, nacionalista hangulatot és magyarellenességet keltenek. Román részről ugyanakkor azt deklarálják, hogy kapcsolataink jók, azokkal elégedettek. Szavakban az együttműködés fejlesztése mellett foglalnak állást, miközben elzárkóznak az elől, hogy a kölcsönös érdekek alapján rendezzük a vitás kérdéseket, megállapodásaink többségét teljesítsük.” (Konkrét készséget csak a gazdasági együttműködés egyes területein mutatnak.) Az is nyilvánvaló, hogy a legfelső szintű találkozó ügyében továbbra is különböznek a vélemények, ugyanis mint már említettük, román részről kezdettől fogva a politikájuk támogatását szolgáló demonstratív találkozóra törekedtek, míg a Kádár-Ceaușescu találkozó alapos előkészítése elől évek óta kitértek. „Ilyen körülmények között – vélte a jelentést összeállító Horn Gyula külügyi osztályvezető – nincs biztató jel és biztosíték arra, hogy egy újabb legfelső szintű találkozó²⁴⁸ érdemben mozdítaná elő viszonyunk javulását. Emellett azt a benyomást keltené, hogy magyar részről tudomásul vesszük a kapcsolatainkra negatívan ható jelenlegi román irányvonalat és magatartást.” Határozati javaslatában Horn leszögezte, hogy a kedvezőtlen

246 Háttérvázlat, 1986. 49–61.

247 MOL, M-KS, 288. f., 5. cs., 915. ö. e., 15–24. (A PB 1984. július 3-i ülésének jegyzőkönyve.)

248 Ceaușescu az év végén külügyminiszterével, Andrei-jel ismét üzent, hogy szeretne a következő évben (Aradon!) találkozni Kádárral – hogy átadhasson neki egy kitüntetést. Lásd Roska István 1984. december 5-i feljegyzését. MOL, XIX-J-1-j-1984, 122. d., 128-135. ltsz., 005711/2/1984.

helyzet megváltoztatása és a kedvezőtlen folyamatok visszaszorítása nem csak a magyar félen múlik, lehetőségei e téren igencsak korlátozottak, de „a léghör élezése nem javítaná a magyar nemzetiség helyzetét”, ráadásul „alkalmat adna a szocialista közösség megosztásában érdekelt nyugati körök újabb manipulációjára és felkeltheti velünk szemben szövetségeseink bizalmatlanságát is.”

Borúlását osztotta Kádár, de bírálta is a jelentést. Az első titkár őszintén kifakadt: „ami a helyzet ismertetéséből következik, miután én azt elolvastam, oda más mondat kívánkozna a végére, a helyzetismertetésénél. Valami nagyon goromba káromkodás. [...] Ez felbőszíti az embert magát.” Világosan látta ő is, hogy az elmúlt években a két ország viszonya „alapjában véve nem változott, inkább még valamit romlott”. Ráadásul *nem lehet reménykedni* abban, hogy Ceaușescu alatt pozitív fordulat történhet, mindazonáltal nem szabad azt kívánni, hogy „Romániában törés következzen be, mert sejthető, hogy negatív következmények adódnak Magyarországnak számára.” (Kádár egyértelműen attól tartott, hogy egy romániai rendszerellenes megmozdulás – lásd a lengyel eseményeket – Magyarországra is hatással lehet – ahogyan az fordítva megtörtént 1956-ban.) Az is figyelemre méltó, aggasztotta, hogy a magyar kisebbség kérdésében egy határozottabb budapesti fellépés összekovácsol „szocialista kiadásban Magyarország körül egy kis-Antantot”.²⁴⁹ De nemcsak ettől félt, hanem Moszkva rosszallásától is.²⁵⁰ Az évek óta agonizáló Brezsnyev a gazdasági reformok miatt régóta ferde szemmel nézett Budapestre. Kedvező változás majd csak Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülése után következett be.

Volt még egy tényező, amit a pártvezetésnek ekkor már figyelembe kellett vennie: az évtized eleje óta erősödő hazai ellenzék reakcióját. Az autoritárius Kádár-rendszernek a nyolcvanas évek közepén már számolnia kellett két hazai egyfajta *nyomás-gyakorló csoporttal*: az ún. demokratikus ellenzék-

249 MOL, M-KS, 288. f., 5. cs., 915. ő. e., 78–84.

250 Szűrös Mátyás volt moszkvai nagykövet szerint Brezsnyev „soknak találta Kádár hazafiságát”, és a magyar–román vita kapcsán inkább Bukarestnek adott igazat. (Interjú Szűrös Mátyással. Budapest, 2006. június 15.) Hogy mennyire tartott a „nagy testvértől”, azt mi sem mutatja jobban, mint egy kétségbeesett kifakadása az 1980. január 29-i PB-ülé- sen, ahol épp arról folyt a vita, hogy a Kreml afganisztáni „kalandja” következtében keletkezett kelet–nyugati feszültség közepette sor kerülhet-e az országgyűlési delegáció washingtoni látogatására és a Genscher–Puja találkozóra, melyeket a szovjet pártvezetés ellenezett. Kádár hozzászólásában azzal érvelt, hogy a szovjet „kívánságokat” el kell fogadni, mert „mit gondolnak, [...] ...a mi kis tetű életünkkel, meg országunkkal, meg minden..., meddig fognak ők velünk udvariaskodni?” Lásd Békés, 2004. 269.

kel (a csoport eszmei gyökerei a lukácsista „marxista revizionizmusig” és a nyugat-európai újbaloldalig nyúltak), és az ún. nép-nemzeti ellenzékkel (az 1945 előtti népi mozgalom szellemi örökösével). Ez a két csoport, főleg az utóbbi, melyet sokkal befolyásosabbnak, emiatt veszélyesebbnek tartottak („az értelmiség szélesebb köreiben a nacionalista csoportnak van nagyobb bázisa”),²⁵¹ egyre erőteljesebben hangoztatta: a párt- és állami vezetés túlságosan óvatos, nem áll ki elég erőteljesen a veszélyeztetett magyar kisebbség mellett és sorsára hagyja azt, még a rendelkezésére álló eszközöket sem használja ki.²⁵² A népiek (akiknek a pártvezetésben is akadt támogatója, Pozsgay Imre személyében) részben jogos vádjait egyre többen osztották Magyarországon. A pártvezetés tehát alapjában véve kettős szorításban kellett politizáljon: a moszkvai pártvezetés és a hazai (valamint esetünkben az erdélyi magyar) közvélemény elvárásainak is meg kellett (volna) feleljen. Ezzel a kihívással természetesen nem a nyolcvanas évek közepén szembe-sült először a párt- és állami vezetés. A magyar kisebbség helyzetének romlása miatt azonban mind többeket foglalkoztatott a „magyarkérdés”, évről évre nőtt azoknak a száma, akik a külügyi vezetés vélt vagy valós passzivitása miatt az ellenzék vádjaival értettek egyet.

Valamit pedig mégis csak cselekedni kellett volna, ugyanis 1984-ben a helyzet tovább romlott. Még tavasszal letiltották a Kőrösi Csoma Sándor-megemlékezéseket,²⁵³ majd az RKP KB Propaganda Osztálya vizsgálatot indított a nemzetiségi kiadónál, a Kriterionnál. Ennek egyértelműen az volt a célja, hogy ezt a tekintélyes kisebbségi intézményt ellehetetlenítsék, vezetőjétől, Domokos Gézától valamilyen ürüggyel megszabadulhassanak. (A vizsgálat elsősorban a kiadópolitikai, kisebb mértékben a személyzeti és pénzügyi helyzetre koncentrált, illetve tárgyaként az 1981–83-as éveket jelelték meg, az olvasott és referált könyvek azonban a kiadó teljes tizennégy éves munkáját felölelték.) Végül a célt: a kiadó „átprofilozását”, Domokos

251 Lásd a TKKO-nak a PB 1982. március 30-i ülése számára készített jelentését. MOL, M-KS 288. f., 5. cs., 850. ó. e., 57. Ebben Csoóri Sándorról – akit Duray Miklós könyvéhez (*Kutyaszorítóban*) írott előszava miatt egy év „szilenciummal” (publikálási tilalommal) sújtottak – azt írták, hogy „az ún. népi írói mozgalomból verbuválódott nacionalista beállítottságú ellenzéki csoport vezetője”.

252 Jó példa erre az, hogy – bár az erdélyi magyar értelmiségiek, sőt, még a külügy részéről is többször sürgették – a Magyar Televízió és a Magyar Rádió adásának hatósugarát 1989-ig nem bővítették ki annyira, hogy a Székelyföldön is fogható legyen.

253 Barity Miklós nagykövet már az év elején is felhívta a figyelmet arra, hogy több román cikkben az „Alexandru Cioma de Criș” formula látható, ami egyértelműen a „kiszajátítási”, „romanizálási” törekvéseket mutatja.

menesztését nem sikerült elérni, de a nemzettudat megőrzése szempontjából fontos művek kiadására egyre kevesebb esély mutatkozott. Figyelemre méltó, hogy ennek az akciónak a háttérében is a „Conducător” felesége, Elena Ceaușescu állt.²⁵⁴

Nyáron újabb évforduló szolgáltatott lehetőséget a magyarellenes kampányra: az észak-erdélyi zsidóság deportálásának 40. évfordulója. A „romániai zsidó közösségek” szervezésében június közepén emlékeztek meg az eseményekről. 15-én tudományos ülészakot tartottak,²⁵⁵ ahol kizárólag a „horthy-fasizmus bűneiről” volt szó, arról azonban senki nem beszélt, hogy egyrészt az Antonescu-rezsim 1941–42-ben „maga oldotta meg” a zsidókérdést (lásd a moldvai, besszarábiai és dnyeszterentúli zsidók sorsát), másrészt a deportálások Magyarország március 19-i katonai megszállását követően (tehát az ország szuverenitásának megcsonkítása után) következtek be. A megemlékezések programját Petre Enache hagyta jóvá – ami sok mindent megmagyaráz.

1984-ben újabb Lăncrănján-könyv jelent meg a boltokban: a *Fiul secetei* („Az aszály fia”). Az első alkalommal 1979-ben kiadott regény másodszor is az Albatrosz Kiadónál látott napvilágot és úgy tűnik, hogy az ismételt megjelenés egyfajta „kompenzáció” volt azért, hogy a régóta kész regénye még mindig nem kapott szabad utat az „illetékesektől”.

Mindazonáltal az év végén megint *felelősödött a sajtóhadjárat*. Korábban említettük, Barity nagykövet megbízható információkra hivatkozva 1984. végén azt jelentette, hogy a Magyarországon megjelent cikkek bírálataira egy hét fős csoport működik a Hadtörténeti Intézetben, közvetlenül Ilie Ceaușescu felügyelete alatt. Az intézetből a cikkek közvetlenül a párt-

254 Constantin Mitea, aki a nyolcvanas évek közepén a KB apparátusában dolgozott, 1991-ben a szélsőséges Totuși Iubirea-ban (Adrian Păunescu lapjában) azt állította, hogy a Kriterion, illetve Domokos Géza elleni vizsgálatot maga Elena Ceaușescu rendelte el, sőt, amikor a „Conducător” leállította a további zaklatásokat, a felesége „békülékenységgel, elvtelen engedményekkel vádolta meg”. Idézi Domokos, 2000. 188–189.

255 Egy évvel később a Zsidó Hitközségek Szövetsége neve alatt Bukarestben kiadták a *Remember. 40 de ani de la masacrarea evreilor din Ardealul de nord sub ocupația horthystă* című propagandamunkát, amely a konferencia anyagát tartalmazta. Ezt 1985. április 23-án Hodicska Tibor megküldte a Központnak, és a kísérelésében azt írta, hogy „a kiadvány veszélye egyoldalúságában, manipuláltságában rejlik. Azt sugallja, hogy a mai Románia területén végrehajtott zsidóellenes tettekért, bűnökért kizárólag a magyar politikát terheli a felelősség.” (MOL, XIX-J-1-j-1985, 129. d., 128-27. ltsz., 002470/1985.) Az Antonescu-rezsim „rehabilitálását” olyan tanulmányok kezdték el, mint Ion Calafățeanu (Anale de Istorie, 1985/1. sz.), aki azt állította, hogy Antonescu Romániája „a zsidók menedéke volt”.

központba kerülnek „és ott döntenek további sorsukról”.²⁵⁶ Feltehetően ennek a csoportnak a munkáját jelzik egyebek mellett a december 6-i és 20-i *România Literară*-ban a *Kritika* bizonyos cikkei miatt a „Lăncrănjanéhoz hasonlítható támadások”.²⁵⁷ A további „leleplező” cikkek megírására maga a pártfőtitkár/államfő szólított fel a nagy nyilvánosság előtt. Az MNDOT (a német tanáccsal közösen tartott) december 27-i plénumán harciasan kijelentette: „véget kell vetni a történelem mindennemű torzításának!” Később még leszögezte: „A leghatározottabban visszaverünk mindennemű rágalmazást, minden olyan próbálkozást, hogy csapást mérjenek hazánk nemzetiségi különbség nélkül összes dolgozóinak egységére.”²⁵⁸ Az ülésén egyébként a sajátos kisebbségi problémákról nem esett szó, ehelyett nagy hangsúlyt kapott „a nemzetiségi kérdés megoldott volta, és a Romániával szemben ellenségesnek ítélt nézetek, megnyilvánulások bírálata”. Joggal állapította meg Barity Miklós nagykövet: „A nemzetiségi tanács ülése ezúttal nemcsak azt bizonyította, hogy nem jelent nemzetiségi fórumot, hanem a kirakatpolitika szempontjait is háttérbe szorítva leginkább azt, hogy a tanácsokat a napi politikai eszközöként használják fel”, majd még hozzátette: „nem tekinthető véletlennek, információk megerősítik, hogy miért éppen az újabb magyarelleses sajtópolemiát követően léptek fel a Romániát »bárhonnan« érő külföldi bírálatokkal szemben. Ily módon eléggé egyértelműen sugallt magyar-román kapcsolati összefüggései is vannak az ülésnek, kiérződik, hogy Romániának nemcsak ellenséges nyugati körökkel, hanem a szomszédos Magyarországgal is vannak problémái.”²⁵⁹ Figyelemreméltó egyébként, hogy az MNDT országos büroijából „kijettették” azokat a „renitens” értelmiségieket, akik 1982-ben aktívan kivették részüket a Lăncrănjan-pamflet megjelenése miatti tiltakozó akcióból: Domokos Gézát, Sütő Andrást, Gálfalvi Zsoltot és Huszár Sándort, az elnökhelyettesek közül pedig Méliusz Józsefet. (Amikor az ülés előtt egy nappal Petre Enache behívatta Méliuszt, és megkérdezte tőle, hogy szándékában áll-e megmaradni a pozíciójában, ő közölte, hogy „idős korára és arra való tekintettel néhány éve visszavonult a

256 MOL, XIX-J-1-j-1984, 125. d., 128-802. ltsz., 006374/1984. Barity december 27-i rejteltávirata.

257 Lásd Barity Miklós január 15-i jelentését. MOL, XIX-J-1-j-1985, 130. d., 128-80. ltsz., 00379/1985. I. Petrescu külügyi igazgató a lengyel nagykövettel azt közölte, hogy a december 6-i *România Literară*-ban közölt cikkben „keményebb hangnemet kellett volna alkalmazni. Lesznek más cikkek is, ez még nem a vég, ha kell, keményebb írások is lesznek.” XIX-J-1-j-1984, 125. d., 128-72. ltsz., 006282/1984. Barity december 20-i rejteltávirata.)

258 Ceaușescu, 1985. 17.

259 MOL, XIX-J-1-j-1985, 128. d., 128-27. ltsz., 00154/2/1985. Barity január 27-i jelentése.

közéleti szerepléstől”, ezért szándékában áll lemondani a büro-beli tagságáról. Enache szemmel láthatóan megkönnyebbült. Persze arról hallgatott, hogy az író személyével kapcsolatos döntés már „legmagasabb szinten” megszületett. A hatalom által sokáig kegyelt író most sem járt rosszul. A KB-titkár megszánta a Budapestről akkor visszatért Méliuszt, és – mivel a honoráriumokat az előző évben jelentősen csökkentették – elrendelte, hogy kiegészítést kapjon a kulturális tárca tartalékából...²⁶⁰)

A propagandaháború újabb hulláma és a *Toamna fierbinte* kiadása

A bukaresti nagykövet jelentésében említett „problémák” az 1985. január 20–22. közötti bukaresti külügyminiszteri tárgyalásokon is szóba kerültek, így többek között az is, hogy a román fél az év végén egyoldalúan bezárta a debreceni román főkonzulátust. Ezt a lépést *figyelmeztetésnek* szánta Bukarest. Bochiş, a volt debreceni főkonzul a bukaresti szovjet nagykövetség egyik informátorának elmondotta, hogy személyes véleménye szerint a főkonzulátus felszámolása demonstratív lépés volt, célzás a kolozsvári magyar főkonzulátusra. „Ha a magyar fél ezt nem érti meg – tette hozzá –, nem fogja fel, újabbak, »érthetőbbek« lesznek román részről”, és a kolozsvári főkonzulátus bezárását kikényszerítik.²⁶¹

Ami a két ország közt évek óta folyó sajtóvitát illeti, Ceauşescu Sinaian Várkonyi Péter előtt békülékeny húrokat pengetett: „a történelem különbözőképpen interpretálható. [...] A politika kérdéseit nem a történészek oldják meg, ez a kormányok, politikusok felelőssége. [...] Nem kívánnak mérleget vonni, nem azt nézik, hol volt több vagy kevesebb kifogásolható publikáció, nem ez a lényeg.” – közölte a magyar külügyminiszterrel.²⁶² Ştefan Andrei őszintébbnek bizonyult. A partnere tiszteletére adott vacsorán – a régi ismeretségre, „az elvtársiasság, a testvériség és a barátság meglévő légkörére” hivatkozva – kifejtette: „román részről ha el is fogadnák azt, hogy Magyarországon nincs cenzúra és a pártnak nincs monopol- illetve hegemón helyzete a sajtó felett, akkor is értetlenül fogadnák a magyar párt határozott állásfoglalásának elmaradását egyes nacionalista, sovén beállítottságú, revizionista szemléletet tükröző írásokkal szemben.” Szerinte a szomszéd szocialista országban „léteznek személyek, körök, melyek Nagy-Ma-

260 Barity Miklós január 23-i jelentéséből kiderül, hogy a tanács és a vezetőség összetételét – nem először és nem utoljára – Ceauşescu személyesen hagyta jóvá. MOL, XIX-J-1-j-1985, 128. d., 128-27. ltsz., 00788/1985.

261 MOL, XIX-J-1-j-1985, 126. d., 128-11. ltsz., 00137/1/1985. Barity január 28-i jelentése.

262 MOL, M-KS 288. f., 32. cs., 2. ő. e., 126. (Várkonyi Péter 1985. január 18-i feljegyzése.)

gyarországra áhítoznak, nosztalgiájuknak adnak hangot. [...] Számos magyar publikáció kétségbe vonja a trianoni békeszerződés jogosságát, mellyel a revansizmus malmára hajtják a vizet.”²⁶³ Bár ezt hangsúlyozottan magánvéleményként közölte a külügyminiszter, de tekinthetjük a pártvezetés hivatalos álláspontjának is, hiszen ez évek óta visszatérő vádként fogalmazódott meg a különböző szintű tárgyalásokon. Ami a közlésből inkább figyelemre méltó, az a két párt eltérő médiapolitikájára („tájékoztatáspolitikájára”) történt utalás. Tulajdonképpen ez volt az egyik oka annak, hogy a román sajtótámadások az évek során – a bukaresti ígéretek ellenére – nem hogy nem csitulak, hanem egyre inkább eldurvultak. Ezzel a budapesti pártvezetés tisztában volt: „a sajtóirányítás, a tájékoztatás-politika különbözőségeiből eredhetnek problémák” – áll az 1984. szeptember 3–4-i KB-titkári találkozó előtt készített emlékeztetőben.²⁶⁴

Már a hetvenes évek végén is megfigyelhető volt, hogy Romániában a sajtó „nem elsősorban tájékoztat, hanem a pártpolitika céljait követve közvéleményt »irányít«, illetve »tükrözi« a tömegek »azonosulását« e célokkal” – olvasható Rajnai Sándor egyik jelentésében.²⁶⁵ Ezzel szemben Magyarországon lassan, de folyamatosan tágultak a publikációs határok, mind kevesebb lett a *tabu-téma*. (Bár az erdélyi magyarság elnyomott helyzetéről eleinte áttételesen, majd egyre nyíltabban lehetett írni, az ’56-tal²⁶⁶ vagy a Szovjetunióval kapcsolatos témák továbbra is tiltottak maradtak.)²⁶⁷ Míg

263 MOL, M-KS 288. f., 32. cs., 2. ő. e., 127–129. (A budapesti külügyminisztérium január 23-i feljegyzése Andrei nemhivatalos közléseiről.)

264 MOL, M-KS 288. f., 11. cs., 4423. ő. e., 174. („Emlékeztető néhány magyar javaslatról, elgondolásról a magyar–román kapcsolatok fejlesztése érdekében”).

265 MOL, XIX-J-1-j-1979, 115. d., 128-72. ltsz. 254/Szt/1979. sz. Rajnai Sándor 1979. november 9-i jelentése.

266 Ezt a tabut sértette meg Vörös László, amikor leköszölte Nagy Gáspár *A fiú naplója* című versét az 1986. júniusi Tiszatájban. Ezt azonnali retorzió követte: a megyei pártbizottság vb-a július 4-én felfüggesztette a főszerkesztőt és helyettesét, majd pedig (1982-vel ellentétben) az MSZMP PB jóváhagyásával a megyei pártbizottság „sorozatos közléspolitikai hibák” – egyebek mellett az 1982-es Köteles-kritika közlése! – miatt felfüggesztették. (A szám megmaradt példányait a forgalomból kivonták, a lap megjelenése pedig fél évig szünetelt.) A „pártvizsgálat” hónapokig elhúzódott, végül októberben Vörös Lászlót, Annus Józsefet és Olasz Sándor belső munkatársat pártfegyel-mivel a szerkesztőségéből eltávolították. A harmadik „Tiszatáj-ügyről” lásd Gyuris, 1997. 140–152., Vörös, 2004., 132–146. és Müller, 2001.

267 Kádár ezzel kapcsolatban még az 1982. március 30-i PB-ülésem (melyen „az ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről hozott határozat végrehajtásának tapasztalatait” vitatták meg), nyersen leszögezte: „Na, igenis vannak tabuk, és kell is, hogy

korábban – egyfajta kölcsönös gyakorlat alapján – a szocialista országok belső helyzetéről csupán azt lehetett közölni, amit az ottani sajtó is lehozhatott volna, ebben az időben – legalábbis román viszonylatban – egyre több őszinte, kritikus írás látott napvilágot. (Ezen a téren főleg a *HVG* és a *Magyar Nemzet* jeleskedett.) A budapesti sajtóirányítás pedig már kevésbé tudta a „be nem avatkozás elvét” érvényben tartani – alighanem arról van szó, hogy a romló hazai helyzetet ellensúlyozandó a tájékoztatáspolitikai engedékenyebben kezelte a kedvezőtlen információk nyilvánosságra hozását.²⁶⁸ Mind több olyan cikk jelent meg, mely a katasztrófális romániai ellátással, a gazdasági krízissel foglalkozott – ez pedig kimondottan bősztette Bukarestet. Mivel saját gyakorlatukból indultak ki,²⁶⁹ szentül hitték, hogy minden olyan magyarországi cikket, amely valami szempontból elfogadhatatlan volt a román vezetés számára, fölsőbb utasításra vagy „rendelésre” írtak. Ebből kiindulva a budapesti pártvezetés provokációjának tekintették azokat a cikkeket, amelyek a gazdasági helyzet romlásával vagy az újabb negatív magyarságpolitikai intézkedésekkel foglalkoztak. Ezekről pedig volt mit írni.

Január 1-jével („takarékosagra” hivatkozva) megszüntették a vidéki rádióstúdiókat, ezáltal elnémultak a kolozsvári és marosvásárhelyi magyar nyelvű adások is. Az év folyamán tovább szűkítették a magyar nyelvű oktatást. Egyebek mellett 1985. őszén nem indult magyar osztály a kolozsvári zeneművészeti líceumban, román osztályokat telepítettek az addig kizárólag magyar tannyelvű kolozsvári Brassai Líceumba és a bukaresti 5. sz. Matematika-Fizika Líceumba, októberben pedig több mint száz román pedagógust helyeztek a Hargita megyei magyar iskolákba. Az egyetemeken teljesen meg akarták szüntetni a magyar nyelven történő felvételizés lehetőségét, és bár ezt többé-kevésbé sikerült megakadályozni, a végzős magyar egyetemisták színromán megyékbe történő kihelyezése szinte általánossá vált.²⁷⁰ (Nyáron mind a 22 végzős babeş-bolyais magyar szakos egyetemi hallgatót a Regátba helyezték, ami ellen több ismert magyar értelmiségi tiltakozott,

legyenek tabuk, ha van írásbeli szerződés, ha nincs róla. [...] A másik a szövetségi rendszerünk. És nacionalista uszítás sem lehetséges.” MOL, M-KS, 288. f., 5. cs. 850. ó. e., 154.

268 Hegedűs 2001., és Bozóki, 1996.

269 „A magyarok azt mondják, hogy náluk szabad sajtó van. Mi ezt nem tudjuk elfogadni.” – közölte Constantin Oancea külügyminiszter-helyettes 1984. végén Barity Miklós nagykövettel. MOL, XIX-J-1-j-1984, 125. d., 128-75. ltsz. 006282/3/1984.

270 „Nemzetiségi körökben felháborodást és további félelmeket keltett a felvételi-korlátozás.” – jelentette Hodicska Tibor követségi tanácsos május 15-én. MOL, XIX-J-1-k-1985, 108. d., 128-72. ltsz. 182/Szt/1985 sz.

az egyik egyetemi tanárt, Cs. Gyimesi Évát ezért *zaklatta a Securitate* és házkutatást is tartottak nála.)

1985. november vége felé Szepes István, a külügyminisztérium román referense egy tájékoztatójában foglalta össze Bukarest magyarságpolitikájának lényegét: „a román politika a nagyszámú magyarságot az ország területi egységét fenyegető potenciális veszélynek tekinti. Nyíltan törekszik a magyarság erőltetett ütemű asszimilálására, a magyarságtudat visszaszorítására. Korlátozza és jórészt formálissá teszi az anyanyelvi oktatást, a szakemberképzést, a nemzetiségi színházak, kiadók, lapok működését. Adminisztratív és rendőri intézkedésekkel kényszerítik a nemzetiség szellemi vezetőit, hogy hagyjanak fel a magyarság politikai, jogi, kulturális érdekeinek védelmével.”²⁷¹

Az államközi kapcsolatok romlásához az is hozzájárult, hogy évről évre egyre több magyar állampolgárt fordítottak vissza a határátkelőhelyeken. (1984. elejétől 1985 májusáig 3853 beutazni szándékozó magyar állampolgárt utasítottak vissza és „számtalan állampolgárunkat sértették meg”.²⁷²) Ezeket az önkényeskedéseket az 1984. szeptemberi KB-titkári találkozón²⁷³, valamint az 1985. április 23–24-i budapesti miniszterelnöki tárgyalásokon is felvetették, de mivel a helyzet nem változott, Várkonyi Péter külügyminiszter júniusban román partneréhez intézett levélben sürgette meg a helyzet javítását szolgáló román intézkedések meghozatalát. „Felvetésünkre hivatalos választ még nem kaptunk – közölte Szűrös Mátyás a KB-val június 26-án –, de a problémákat jelentéktelennek minősítő, állampolgárainkat a

271 MOL, XIX-J-1-j-1985, 126. d., 128-10. ltsz., 00598/3/1985. Tájékoztató Románia belső helyzetéről és külpolitikájáról.

272 „A román határőrizeti és vámszervek a '70-es évek közepétől folyamatosan és egyre növekvő mértékben tanúsítanak az RSZK-ba turistaként vagy rokonlátogatás céljából beutazni szándékozó állampolgárainkkal szemben önkényeskedő, elriasztó, bürokratikus, esetenként durva, emberi méltóságukat sértő magatartást. Ez a magatartás 1984. elejétől általános gyakorlattá vált, különösen a Curtici vasúti határállomáson.” – olvashatjuk a külügyminisztérium III. Területi Főosztályának 1985. május 23-i feljegyzésében. MOL, XIX-J-1-j-1985, 125. d., 128-34. ltsz., 003011/1985.

273 MOL, M-KS, 288. f., 4. cs., 201. ó. e., 13. (Szűrös Mátyás tájékoztatása időserű nemzetközi kérdésekről a KB 1984. október 9-i ülésén.) A magyar–román határon tovább tartott a beutazni szándékozó magyar állampolgárok zaklatása, ezért egy évvel később a nagykövet ismét interveniált, mire a román fél cinikusan azzal válaszolt, hogy 1000 beutazásra csak 4 elutasítás jut – nem értik, akkor miért aggódnak Budapesten? Lásd Barity Miklós 1985. szeptember 24-i rejtjeltáviratát. MOL, XIX-J-1-j-1985, 125. d., 128-34. ltsz., 003011/13/1985.

román előírások megszegésével vádoló eddigi román reagálások nem ígérnek gyors változást.”²⁷⁴

A miniszterelnöki találkozón Dăscălescu nemcsak erről nem volt hajlandó tárgyalni, hanem valamennyi felvetett kérdésben került az „érdemi dialógust” (és arra sem volt hajlandó, hogy a közös nyilatkozatban kitérjenek „a nemzetiségek összekötő szerepére”). Ekkor – akárcsak Várkonyi Péter januári bukaresti tárgyalásai alkalmával²⁷⁵ –, Ceaușescu megint azt üzenté, hogy szeretne találkozni Kádárral. (Decemberben Andrei külügyminiszter tájékoztatta az NDK pártvezetését arról, miszerint a főnöke egy határmenti, aradi legfelsőbb szintű találkozóra tett javaslatot. Ezzel nyilván jelezni kívánták Erich Honeckernek, nem a román fél tehet arról, hogy évek óta nincs párbeszéd a két pártvezető között.)

Kádárnak azonban esze ágában sem volt – mindenféle alaposabb előkészítés nélkül – elfogadni a meghívást.²⁷⁶ Egyébként is volt épp elég baja odahaza. Az ország gazdasági állapota fokozatosan romlott, az életszínvonal – a korábban megszokott – növekedés helyett stagnált, majd csökkent, emiatt nőtt az elégedetlenség, ezzel párhuzamosan a hazai ellenzéki csoportok befolyása (legalábbis az értelmiség köreiből) növekedett. A „nép-nemzeti” értelmiségiek néhány reprezentánsa az előző évben beadványban kérte, hogy a XIII. kongresszusára készülő MSZMP „avassa elsőrendű teendői közé” a magyarság sorskérdéseinek orvoslását, törődjön többet a szomszéd országokban élő magyar kisebbséggel.²⁷⁷ A két ellenzéki csoport közös konferenciáján, Monoron is terítékre került a magyar kisebbség ügye. A népiek részéről felszólaló Csoóri Sándor (az „Eltemetetlen gondolatok a Dunatáján” című előadásában) felhívta a figyelmet arra, hogy „Magyarország és Románia hagyományosan felhős viszonya az utóbbi időben annyira beborult, megromlott, hogy ezt a viszonyt lassan lélektani és politikai hadiállapotnak kell tekintenünk.” Azzal vádolta a kormányt, hogy elzárkózik a

274 MOL, M-KS, 288. f., 4. cs., 212. ö. e., 37. (Szűrös Mátyás tájékoztatása időszzerű nemzetközi kérdésekről a KB 1985. június 26-i ülésén.)

275 MOL, XIX-J-1-r, 76. d., 19/VP: Várkonyi Péter bukaresti útja, és 31/VP: „a magyar-román legfelsőbb szintű határtalálkozó időpontja”.

276 Az, hogy Kádár több mint fél évtizede nem tárgyalt Ceaușescuval, mindenkinek feltűnt, ugyanis általános gyakorlat volt a „keleti blokkban” a pártvezetők évenkénti találkozója. Ráadásul az MSZMP első titkára a nyolcvanas évek első felében Nyugat felé élénk diplomáciai tevékenységet fejtett ki: fogadta François Mitterrand elnököt, Margaret Thacher és Bettino Craxi miniszterelnököket és Helmuth Kohl kancellárt, ő pedig több nyugati fővárosban járt.

277 Csizmadia, 1995. 1. k. 300.

cselekvéstől „s nemes magyarázatokat eszelt ki tehetetlenségéhez”, és bár a „tapintatos taktika” megbukott, még sem határozta el magát erőteljesebb föllépésre.²⁷⁸ Csurka István ugyancsak tehetetlenséggel és „rákényszerített felelőtlenséggel” vádolta a kormányzatot. Ezt a magatartást szembeállította azon véleményével, miszerint „a kisebbségi magyarság élete az »Endlösung« szakaszába jutott.”²⁷⁹ Azt is állította, hogy a kommunista hatalmat jobban zavarja a nemzetieknek a határon túli magyarok elhanyagolásával kapcsolatos visszafogott kritikája, mint a demokratikus ellenzék élesebb fellépése. (Ez az állítása a pártiratok alapján megerősíthető.) Az ún. demokratikus ellenzék részéről felszólaló Konrád György azt a következtetést vonta le, hogy a magyar kisebbség helyzetében nem látszik javulásra lehetőség, sőt, még az sem ígér sok jót, ha Ceaușescu meghal, és jön egy új vezetés. (Ebben bizony igaza lett...) A monori tanácskozás jegyzőkönyve napvilágot látott – szamizdat kiadásban, emiatt viszonylag széles körben ismertté váltak az elhangzott előadások.

Októberben a Budapesten rendezett Európai Kulturális Fórummal egy időben *alternatív* („ellen”) kulturális fórumot tartott az ellenzék, melyen nyugati értelmiségiek is részt vettek. Ezen természetesen az elnyomott romániai magyar kisebbség ügye is terítékre került. Csoóri Sándornak köszönhetően kicsempésztették Szócs Géza levelét,²⁸⁰ aki az Ellenpontok-ügy miatt ekkor már Nyugaton is ismert személyiség volt. Egyébként ez volt az az időszak, amikor a nyugat-európai és amerikai sajtóban mind több írás foglalkozott az elnyomott erdélyi magyarság sorsával, a korábban favorizált Ceaușescu-rezsim asszimilációs kisebbségpolitikájával. A nyolcvanas évek közepén a Reagan-kormányzatban – az emberi jogok rendszeres megsértésére hivatkozva – felmerült a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény felfüggesztése.²⁸¹

Egyébiránt év közben azokban a folyóiratokban, melyekben korábban is számos sovíniszta kirohanás volt olvasható, újabb „történelmi cikkek” jelentek meg.²⁸² Ekkor látott napvilágot a hetvenes évek óta kiadásra váró

278 Rainer, 2005. 48–58.

279 I. m. 145–148.

280 Részleteket közöl Szócs, i. m. 227 – 228.

281 A Reagan-kormányzat idejére Ceaușescu korábbi „stratégiai hasznosságát” egyre inkább beárnyékolta az emberi jogok lábbal tiprása, a durva kisebbségpolitika. Lásd White, 1995. 268–269.

282 Lásd a Magazin Istoric 1985. 2., 3., 6., 8., 9., 10. számaiban V. Moisuc, D. C. Giurescu és Al. Savu, M. C. Stănescu, M. Retegan, M. Mușat, valamint a Romănia Literară 1985. május 9-i számában Fr. Păcurariu cikkeit.

kézirat Dumitru Mărtinaş elrománosított csángó ősoktól származó középiskolai tanár *Originea ceangăilor din Moldova* című műve is. Ebben a dilettáns történész, nyelvész azt bizonygatta, hogy a moldvai csángók ősei (részben) elszékelyesített székelyföldi románok.²⁸³ (A kézirat megjelentetését a román szakemberek korábban nem támogatták, ám a helyzet a nyolcvanas évek közepén megváltozott: a sovinszta párttörténészek egyik hírhedett alakja, Ion Ardeleanu, a párttörténeti intézet igazgató-helyettese egy előadásában közölte: „számos román történész nem érti meg, hogy a szorosán vett szaktudományos kérdéseket alá kell rendelni a politikai szempontoknak”, és egyesek „nem akarják tudomásul venni, hogy a történelmi dokumentumokat nem szabad fetisizálni.”²⁸⁴)

Nem maradtak el persze a korábbi témák sem: számos cikkben foglalkoztak a „szégyenletes bécsi diktátum”-mal, vagy a magyarországi történetírást támadták. Az év végén több tucat cikk²⁸⁵ és könyv jelent meg, egyebek mellett az 1979-ben elkészült, de – mint említettük –, éveken keresztül „elfektetett” *Teroarea Horthy-fascistă în Nord-vestul României (septembrie 1940 – octombrie 1944)* című tanulmánykötet²⁸⁶ (Hogy-hogy nem, ebben is közölték Dücső Csaba könyvéből azt az oldalt, mely Lăncrănjannál és máshol is már látható volt...) A fő hangsúly a magyar történészek „hamisításainak

283 Ennek kiadásáról, előzményeiről bővebben lásd Domokos, 2006.

284 MOL, XIX-J-1-j-1985, 130. d., 128-71. ltsz., 002155/1985., Hodicska Tibor március 27-i jelentése.

285 Egyebek mellett lásd: Contemporanul decembrie 6-i, (C. Botoran – I. Calafateanu: *Idei revizioniste găzduite într-o publicație a Academiei de Științe din Ungaria*) és 27-i (V. Cristian – A. Deac – N. Edroiu: *Jocul periculos al falsificării istoriei*), valamint a România Literară decembrie 26-i (Fr. Păcurariu: *Trecutul trebuie mărturisit*) számait. Szűts Pál a december 6-i rejtjel-táviratában jelentett az előző napi România Literară-ban olvasható *Revizionisti și șoviniști unguri din nou la lucru* című cikkről (melyet többek között Șt. Ștefănescu KB-tag jegyzett), amelyben L. Nagy Zsuzsa (*Régi térképek*, História 1985. 4. sz.), Ruffy Péter (*Független Erdély*, Hungria 1985. 3. sz.) és K. Bende Ildikó (*Magyarország régi térképei*) írásaira reflektáltak, utalásosan kritizálták azokat. „A cikk folytatása az utóbbi három évben felerősödött nyílt polémiának” – írta a nagykövet. Jelentése végén azt javasolta, hogy jelentessenek meg egy rövid, a párt „elvi politikáját” alátámasztó MTI-nyilatkozatot. MOL, XIX-J-1-j-1985, 130. d., 128-74. ltsz., 005681/1985.

286 Hodicska Tibor a január 6-i rejtjeltáviratában jelentette, hogy „a napokban” jelent meg a könyvesboltokban a 60000 példányban kiadott kötet. A szerzői kollektíva egyik tagja, Mihai Fătu írta a *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupația horthystă 1940–1944*. („A román ortodox egyház az ország észak-nyugati részén a horthysta megszállás alatt, 1940–1944.”) című, a nagyszebeni egyházi kiadónál megjelentetett kötetet is, amely szintén az „elmúlt napokban” került forgalomba. (MOL, XIX-J-1-j-1986, 127. d., 128-79. ltsz., 00124/1986.)

leleplezésén”, illetve az észak-erdélyi „horthy-fasiszta terror” bemutatásán volt. 1986. január 7-én ezzel kapcsolatban Hodicska Tibor rejtjeltáviratában azt közölte a külügyminisztériummal, hogy információi szerint „most már egyértelműen behatárolható, hogy a kampányt részletekbe menően Petru Enache KB-titkár irányítja.”²⁸⁷ Valamennyi anyag a KB Propaganda Osztályán készült, Mircea Mușat és Ion Ardeleanu vezérletével, más intézmények – beleértve a Párttörténeti Intézetet – munkatársait csak külső be-dolgozóként, helyenként cikk-aláíróként vették igénybe. Az írások anyagához kutatásokat folytattak a korabeli állambiztonsági szerv, a Sziguranca és a külügyminisztérium levéltárában, ami „eleve feltételezhetően egyoldalú és túlzó dokumentumanyagot szolgáltat. Ezúttal az ország valamennyi jelentősebb történészét bevonták az aláírók körébe. [...] Van olyan szerző-trió, amelyik nem is találkozott egymással.”²⁸⁸ (Értesülései szerint az újabb hadjárat összefüggésben volt a budapesti Kulturális Fórummal, mert annak megrendezése magyar diplomáciai sikert jelentett – ami a román vezetés féltékenységet, *irracionális veszélyeztetettségi érzését* erősítette.²⁸⁹) Szűts Pál nagykövet egyébként a sajtóhadjárat kapcsán figyelemre méltó javaslatot tett: a központi lapokban jelentessenek meg egy rövid, a párt „elvi politikáját” alátámasztó MTI-nyilatkozatot. Úgy vélte, ez a lépés „sokkolná” a román vezetést, mert „tapasztalatok mutatják, hogy a nyilvánosság kizárásával tett lépéseinket, legyenek azok bármilyen konstruktívak, figyelmen kívül hagyják.”²⁹⁰ Javaslátát a budapesti vezetés nem fogadta el, az elhallgatás politikáját folytatták, Kádárt továbbra is a hazai nacionalizmus újjáéledése aggasztotta.

Hodicska Tibor követségi tanácsos megbízható értesüléseire hivatkozva az év végén közölte, hogy számítani kell *a kampány folytatására*. Így is tör-

287 Hodicska még 1985. július 31-én közölte, hogy „a sajtókampány keretét, az események kezelését, értékelését az RKP KB PVB február 25-i ülésének határozata adta meg, amelynek fő jellemzője az volt, hogy a különutas, nemzeti érdekeket abszolutizáló, a történelmet meghamisító, nacionalista vonal érvényesülését követelte meg.” MOL, XIX-J-1-j-1985, 130. d., 128-80. ltsz., 00379/3/1985.

288 MOL, XIX-J-1-j-1986, 124. d., 128-817. ltsz., 00124/1/1986.

289 „Ürügynek tekinthető a Kulturális Fórum is, mivel az írásdömping nyilvánvalóan hosszabban tartó, következetes felkészülés eredménye. Ugyanakkor nem elhanyagolható az a hiszterikus hangulat, szubjektív elemekre épülő, itt-ott gyűlölködéstől, irigységig terjedő értékelés, ami a Fórum kapcsán eluralkodott az apparátusban és a vezetésben.” MOL, XIX-J-1-j-1986, 124. d., 128-817. ltsz., 00124/4/1986. Az Európai Kulturális Fórumra kiküldött román delegációval a magyarság közmegvetésének örvendő Hajdú Győző utazhatott ki, míg Méliusz József útlevelet sem kapott...

290 MOL, XIX-J-1-j-1985, 130. d., 128-817. ltsz., 005681/1985.

tént. Tulajdonképpen 1985/86 fordulójától megismétlődött az, ami 1982-ben történt. Szinte minden olyan magyarországi kiadványra „lecsaptak”, mely alkalmasnak tűnt arra, hogy a kritizálásával magyarellenes hangulatot lehet szítani.²⁹¹ Az évek óta folyó „agymosásnak” előbb-utóbb meg lett a következménye: „a kezdeti szkepticizmus és érdektelenség után egyre inkább megfigyelhető, hogy a kampány hatással van a román közvéleményre. Bár a tömegek fenntartással élnek a propaganda iránt, egyre több kérdőjel tapasztalható a magyar politikával, történelemírással és publicisztikával szemben.” – jelentette Hodicska 1986. január 24-i rejtjeltáviratában.²⁹²

A két szocialista ország esetében szokatlan méretű, és hangnemű sajtóhadjárat március végére vesztett intenzitásából. (Ezenközben a *História*-nak tavasszal egy teljes száma foglalkozott Erdély történetével, ebben pedig szőrmentén kritizálták a román történetírást.²⁹³) Április és május folyamán csak néhány olyan írás jelent meg, amely bizonyos, korábban kiadott könyvet vagy nagyobb terjedelmű cikket ismertetett. Ebben a sajtóhadjárat természetes kifulladásával mellett szerepet játszhatott a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete soros ülésére való felkészülés, ugyanis ez volt az a fórum, melyen nyoma sem lehetett semmiféle feszültségnek a szövetségesek között. Ezzel egy időben „felelős román vezetők” többször kijelentették, hogy a magyar sajtó általuk vitatható írásainak megválaszolását befejezték, a sajtóvitát lezárták tekintik. Az állami ünnepen,²⁹⁴ majd májusban megjelent néhány pozitív hangvételű írás is Magyarországról. Alapjában véve azonban semmi sem változott, közölte Szűrös Mátyás a Központi Bizottság március 18-i, kibővített ülésén: „sajnos viszonyunkban, kapcsolatainkban lényegi javulásról nem számolhatunk be. Sőt, a legutóbbi hónapokban a nagypéldányszámú román lapokban és folyóiratokban román részről »nationalistának és revizionistának« minősített magyar cikkekre hivatkozva kon-

291 Az újabb kampány indokául a KB és a külügyminisztérium magyar referensei (Romulus Țigu és Octav Gavriși) azt hozták fel, hogy „román részről sokáig türtöztették magukat, de most már válaszdásra kényszerültek.” Țigu ingerülten kijelentette, hogy a román történészeknek „Erdély múltjára vonatkozóan mindenben igazuk van.” Lásd Szűts Pál 1985. december 6-i rejtjeltáviratát. MOL, XIX-J-1-j-1985, 130. d., 128-817. ltsz., 005681/1/1985.

292 MOL, XIX-J-1-j-1986, 124. d., 128-817. ltsz., 00124/4/1986.

293 *História*, 1986. 2. sz. („Erdély, a közös haza”). A számot napok alatt szétkapkodták, a szerzők egy része részt vett az év végén megjelent akadémiai Erdély-szintézis elkészítésében.

294 Hivatalos álláspont szerint április 4-én „szabadították” fel az utolsó magyarországi települést, Nemesmedvest a szovjet katonák.

centrált sajtókampány folyt ellenünk.” A külügyi KB-titkár arra is kitért, hogy változatlanul „nagy számban akadályozzák meg, illetve nehezítik magyar állampolgárok beutazását Romániába”. Végül őszintén kijelentette: a román magatartásban lényeges változásra a közeljövőben nem lehet számítani.²⁹⁵ (Ezt igazolta az is, hogy Őszi István, a KB külügyi osztályvezető-helyettese az áprilisi bukaresti megbeszélésein ismét csak a román fél vádaskodásaival volt kénytelen szembesülni.²⁹⁶)

Júniusban a kampány valamelyest megint felerősödött.²⁹⁷ A román sajtóban ekkor megjelenő írások tartalmilag nem voltak újak, érezhetően az ismert elemek „melegen tartását” szolgálták.²⁹⁸ Szinte valamennyi jelentősebb írás utánközlésébe bevonták a romániai magyar nyelvű lapokat is.

Ilyen előzmények után, 1986 nyarán megjelent Lăncrănjan évek óta kiadásra váró regénye, a *Toamna fierbinte* („Forró ősz”), méghozzá az Ilie Ceaușescu felügyelte katonai kiadóknál, az Editura Militară-nál.²⁹⁹ Témája a „szokásos” volt: az észak-erdélyi „horthy-fasiszta terror” – de a korábbi propagandacikkeknél durvább, és regénynek álcázva pedig hatásosabbnak tűnt. A két főhős Ion, „a becsületes román paraszt” és Gyuri, „a pusztán” született (de erdélyi származású) magyar paraszt, aki 1940-ben a honvédséggel tér vissza Észak-Erdélybe. A „cselekmény” tulajdonképpen Gyuri önvallomása (illetve „gyónása”): bevallja, hogy az 1940 őszi bevonuláskor osztagával számos gyilkosságot, kegyetlenséget követtek el (a jelszavuk: „könyörtelenül” és „nincs kegyelem!” – ami nem véletlen, mert a Dű-

295 MOL, M-KS, 288. f., 4. cs., 217. ő. e., 21–22.

296 Szűts, 1998. 23. (Két hónappal korábban Ion Stoian külügyi KB-titkár is azzal vádolt „egyes magyar történészeket”, hogy „kétségbe vonják a határokat”. Lásd Szűts 1986. február 24-i rejteltáviratát. MOL, XIX-J-1-j-1986, 124. d., 128–10. ltsz., 00568/1/1986.

297 Gorbacsov június 8–9-i budapesti látogatásakor Kádár a megromlott kapcsolatokról, az évek óta folyó magyarellenes propaganda-hadjáratról nem beszélt, óvatosan csak annyit közölt, hogy a románokkal vannak „sajátos magyar problémáink”. Lásd: Baráth – Rainer, 2000. 104.

298 Például a Luceafărul június 21-i számában közöltek egy kerekasztal-beszélgetést („Fasiszta-horthysta terror észak-nyugat Romániában”), melyen részt vett a magyarellenes kampány két ismert alakja. Raoul Șorban és Adrian Riza is.

299 A kolofon szerint a nyomdai engedélyt május 21-én kapta meg. Várható megjelenéséről Hodicska Tibor id. ügyvivő 1986. július 9-én tájékoztatta a Központot. MOL, XIX-J-1-j-1986, 127. d., 128–79. ltsz., 00124/14/1986. Ezt a 239 oldalas, regénynek álcázott (olykor a katekizmusra emlékeztető), acsarkodó, magyarellenes fércművet Kántor Lajos ismertette a *Magyarok – mai román regényekben* című tanulmányában (Kántor, 1993. 86–89.).

csó Csaba-könyv volt az „útmutatójuk”). Ion „kioktatja” társát a történelemről (Lăncrănjan jórészt azt a „történelemleckét” mondja fel, melyet az 1982-es és 1983-as pamfletjeiben), majd útközben többször összetűznek. Ion, amikor rászánja magát, hogy ítélkezzen Gyuri felett, s arra kényszerítene, hogy felakassza magát – képtelen ezt megtenni. Végül egy villámcsapás végez Ionnal, magyar társa pedig megőrül. A vasgárdista szellemben írott könyv a szerkezetében is megőrizte a kihallgatások módszerét.³⁰⁰ Tele van sokkoló, gyomorforgató részlettel – mindez azt a célt szolgálta, hogy a magyarok iránti gyűlöletet még inkább elültesse az olvasóban. Hogy milyen hatást fejthetett ki azokra a románokra, akik kézbe vették és végigolvasták, nem tudjuk, csak sejtjük. Korabeli diplomáciai forrást nem találtunk a könyv visszhangjáról. Az azonban elgondolkodtató, hogy Ceaușescu bukása után, már a „demokráciában”, 1990-ben az újságos standokat elárasztó magyargyűlölő, sovinizta, antiszemita szennylapok tele voltak az olyan jellegű írásokkal, amelyek szerzőit talán épp ez a „regény” ihlette meg.

A könyv kiadása után ismét egyfajta – bár fölöttébb viszonylagos – apály volt tapasztalható³⁰¹ ám ez nem tartott sokáig. Bukarestben évek óta számítottak rá, hogy előbb-utóbb elkészül az *Erdély története* budapesti összefoglalója.³⁰² (Tulajdonképpen már 1984 tavaszára elkészült, csak a „kitekintés”, tehát a Trianon utáni összefoglaló leellenőrzése volt hátra. Az ellenőrzés túl jól sikerülhetett, mert ez az utolsó fejezet a kötet leggyengébb része.)

300 „Elítéllek én, hé, a gyermekek nevében, akiket megöltetek, tűzbe dobtatok akkoron, az asszonyok nevében, akiket felnyársaltatok a bajonettel, a vér nevében, amit egy gödörből láttam kifolyni” – mondja Ion. Az idézet Tóth Károly Antalnak az Európa Kiadó számára készített, 1987. januári lektori jelentéséből származik. (Teleki László Alapítvány Könyvtára, Ms. 344/1987.)

301 De ezenközben kiadták a korábban megjelent magyarelles cikkek gyűjteményes kötetét: *Jocul periculos al falsificării istoriei*. (Coord.: Pascu, Ștefan – Ștefănescu, Ștefan), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

302 November 4-én Szepes István román referensnek közölte Pavel Platona követségi tanácsos, hogy a román pártvezetés tudja, hamarosan megjelenik a többkötetes *Erdély története*, Köpeczi Béla művelődési miniszter vezetésével. „Ezzel összefüggésben a román vezetés felhívja a magyar illetékesek figyelmét – mondta fenyegetően –, hogy amennyiben a jelzett könyv a román nép eredetére és Erdély történelmére vonatkozóan a Román Kommunista Párt állásfoglalásaitól, a román történetírás ismert nézeteitől eltérő kitételeket vagy ferdítéseket fog tartalmazni, úgy román részről azt – tekintettel arra, hogy a magyar Minisztertanács tagja által szerkesztett munkáról van szó – »politikai gesztusként« értékelik, és megteszik az intézkedéseket a megfelelő válasz megjelentetése és terjesztése érdekében.” MOL, XIX-J-1-j-1986, 125. d., 128-151tsz., 005273/1986. Szepes István 1986. november 5-i jelentése.

Azt követően, hogy november 25-én a történész Köpeczi Béla művelődési miniszter (valamint a KB tagja), sajtótájékoztatón bemutatta a Magyar Tudományos Akadémián a karácsonyi könyvvásárra forgalomba kerülő *Erdély története* című három kötetes szintézist, újabb magyarellenes kampány kezdődött, mely a rezsim bukásáig tartott – ennek bemutatása azonban már egy másik tanulmány feladata.

Felhasznált levéltári források

- A Magyar Írók Szövetségének archívuma, az írószövetség választmányi üléseinek jegyzőkönyvei, 76. doboz. (a továbbiakban: MÍSZ)
- Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), a külügyminisztérium titkos ügykezelt iratai, Románia, XIX-J-1-j
- MOL, a külügyminisztérium adminisztratív iratai, Románia, XIX-J-1-k
- MOL, a külügyminisztérium által nyilvántartott iratok repertórium, XIX-J-1-r
- MOL, az MSZMP Központi Bizottságának iratai, M-KS 288. fond (a továbbiakban: f.), 4. csoport (a továbbiakban: cs.)
- MOL, az MSZMP Politikai Bizottságának iratai, M-KS 288. f., 5. cs.
- MOL, az MSZMP KB Titkárságának iratai, M-KS 288. f., 7. cs.
- MOL, az MSZMP KB információs jelentései, M-KS 288. f., 11. cs.
- MOL, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának iratai, M-KS 288. f., 22. cs.
- MOL, az MSZMP KB Külügyi Osztályának iratai, M-KS 288. f., 32. csoport
- MOL, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának iratai M-KS 288. f., 36. csoport
- MOL, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság iratai M-KS 288. f. 41. cs.
- MOL, a Kádár-titkárság iratai, M-KS, 288. f., 47. cs.
- MOL, Óvári Miklós KB-titkár leadott anyagai, M-KS 288. f., 51. cs.

Irodalom

- Almási Erzsébet: *Bukaresti napló. Egy diplomata feleség feljegyzései*. Püski, Budapest, 1998.
- Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. (= Bajomi-Lázár, 2005.)
- Bányai Éva: *Sikertörténet kudarccal. Bukaresti életutak. Beszélgetés bukaresti magyar értelmiségiekkel*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006. (= Banyai, 2006.)

- Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. 1956-os Intézet, Budapest, 2000.* (=Baráth – Rainer, 2000.)
- Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszttüzében, 1945–1990.* Gondolat, Budapest, 2004.
- Bozóki András: Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években. *Korunk*, 1996. 1. sz. (= Bozóki, 1996.)
- Cartea Albă a Securității. (Istoriile literare și artistice 1969–1989.)* Editura Presa Românească, București, 1996. (= Cartea Albă, 1996.)
- Ceaușescu, Nicolae: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének útján. Jelentések, beszédek, cikkek.* 13. köt. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1978. (= Ceaușescu, 1978.)
- Ciolan, Ioan N.: *Transilvania – prigonită de unguri.* Editura Petru Maior, Tîrgu Mureș, 1997. (= Ciolan, 1997.)
- Csapody Miklós: *A díszmagyar. (Jegyzetek, esszék, tanulmányok).* Korona Kiadó, Budapest, 2006.
- Cseh Gergő Bendegúz (et alii, szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai. II. (1962–1979.)* Osiris, Budapest, 2004. (= Cseh, 2004.)
- Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1969–1988). 1–3. köt.* T-Twins, Budapest, 1995.
- Dávid Gyula: Egy „igaz székely”, aki a román igazságra tette fel életét. In: *Erdélyi irodalom – világ-irodalom. Tanulmányok, cikkek, jegyzetek.* Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000. 288–299.
- Deletant, Denis: *Ceașescu și Securitate. Constrângere și disidență în România 1965–1989.* Editura Humanitas, București, 1995. (= Deletant, 1995.)
- Domokos Gergely: „Román–csángó kontinuitás”? (Húsz éve jelent meg D. Mártonás hírdett könyve). *Székelyföld*, 2006. 1. sz., 291–306.
- Domokos Géza: *Igevár. Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva.* Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2000. (= Domokos, 2000.)
- Földes György: Kádár János külpolitikai nézetei (1957–1967). In: *Magyarország helye a 20. századi Európában.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2002. 135–146. (= Földes, 2002.)
- Földes György: Kádár János és az erdélyi magyarság. In: *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 55–107. (= Földes, 2005.)
- Földes György: A magyar–román viszony a ’70-es években. In: *Korrajz 2006. A XX. Század Intézet évkönyve.* Budapest, 2006. (= Földes, 2006.)
- Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Aula, Budapest, 1998. (=Fülöp – Sipos, 1998.)
- Fülöp Mihály – Vincze Gábor (válog., szerk., bev., jegyz.): *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955).* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2006. (=Fülöp – Vincze, 2007.)

- Gáll Ernő: *Napló I. (1977–1990)* Polis, Kolozsvár, 2003. (= Gáll, 2003.)
- Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada (1947–1997)*. A Somogyi-könyvtár kiadása, Szeged, 1997. (=Gyuris, 1997.)
- Háttérvázlat Romániáról*. Az Amerikai Erdélyi Szövetség és a Nemzetőr közös kiadása, München, 1986. (= Háttérvázlat, 1986.)
- Illésfalvi Péter: Atrocitások az 1940-es erdélyi bevonulás során. *Székelyszó*, 2004. szeptember, 77–101. (= Illésfalvi, 2004.)
- Hegedűs István: Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén. *Médiakutató*, 2001. tavasz, ?-? (= Hegedűs, 2001.)
- Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza. II. köt. (1957. november–1989. június)* Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, Budapest, 2003. (= Huszár, 2003.)
- Illyés Elemér: A történelem vakvágányán. *Irodalmi Újság*, 1983. 1. sz. 1. (= Illyés, 1983.)
- Illyés Elemér: Fantomok ébresztése. *Irodalmi Újság*, 1984. 2. sz., 7–8. (= Illyés, 1984.)
- Kántor Lajos: *Függőhíd. (Közéletkrónika)*. Jelenkor – Kriterion, Pécs – Bukarest, 1993. (= Kántor, 1993.)
- Kiszely Gábor: *Állambiztonság 1956–1990*. Korona Kiadó, Budapest, 2001. (= Kiszely, 2001.)
- Kiszely Gábor: *Szellem a célkeresztben. Csoóri Sándor és a politikai rendőrség ügynökei*. Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2007. (= Kiszely, 2007.)
- Kőrösi József: Harminchárom év a Valóság rabságában. (Huszár Tibor interjúja.) In: *Kőrösi József emlékkönyv*. Scholastica, Budapest, 1998. (= Kőrösi, 1998.)
- Lăncrănjan, Ion: *Szónoklat Erdélyről*. Áramlat Kiadó, Budapest, 1990. (= Lăncrănjan, 1990.)
- Lengyel László: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*. Helikon, Budapest, 1996. (= Lengyel, 1996.)
- Molnár János: *Az Ellenpontok és az ellenpontosok története*. Magánkiadás, Szeged, 1993. (= Molnár, 1993.)
- Murányi Gábor: Esszék és sasszék. (Illyés Gyula karácsonyi cikkei). *HVG*, 2001. december 22. 123–126. (= Murányi, 2001.)
- Müller Rolf: A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja, 1986. *Kortárs*, 2001. 6. sz. (= Müller, 2001.)
- Nicolae Ceaușescu beszéde a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsának együttes ülésén. 1984. december 27.* Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1985. (=Ceaușescu, 1985.)
- Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Palatinus, Budapest, 2002. (= Németh, 2002.)
- Pacepa, Ion Mihai: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomása*. Printed in the USA, [magyarországi „fél-szamizdat” kiadás] é. n. [1989.] (= Pacepa, 1989.)
- Pritz Pál: *Magyarország helye a 20. században – a magyar külpolitika esélyei*. http://www.grotius.hu/pdf/pritz_tanulmany.pdf

- Rainer M. János (szerk.): *A monori tanácskozás, 1985. június 14–16.* 1956-os Intézet, Budapest, 2005. (= Rainer, 2005.)
- Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Sík Kiadó, Budapest, 1997. (= Révész, 1997.)
- R. Süle Andrea: Vitatott kérdések és szemléleti különbségek a magyar és a román történetírásban. *Alföld,* 1988. 1. sz. 36–54. (= R. Süle, 1988.)
- Soproni Géza [Beke György]: *Odorheiu Secuiesc? Magyar helységnevek sorsa Erdélyben.* *Kortárs,* 1988. 8. sz., 97–98. (= Soproni, 1988.)
- Szabó Gyula: *Kényszerpályák. (Emlékek egy letűnt írói idő elejéről és végéről).* Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2004. (= Szabó, 2004.)
- Szárász György: *Erdély múltjáról, jelenidőben.* Magvető, Budapest, 1988. (Gyorsuló idő.)
- Száz Zoltán: *Erdély védelmében.* Bíró Family Kft., Budapest–Washington, 1996. (= Száz, 1996.)
- Szócs Géza: *Az uniformis látogatása.* HHRF, New York, é. n. [1986?]
- Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990.* Osiris, Budapest 1998. (= Szűts, 1998.)
- Tóth Károly Antal (sajtó alá rendezte): *Ellenpontok.* Pro-Print, Csíkszereda, 2000. (= Tóth, 2000.)
- Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II.* Párizs. 1989. (= Tóth, 1989.)
- Varga János: Levente és értelmezője nyomában. In: *Tanulmányok Erdély történetéről.* Csonkai Kiadó, Debrecen, 1988. 212–225. (= Varga, 1988.)
- Varga Andrea – Vincze Gábor (közreadja): Kállai Gyula nem-hivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán. *Magyar Kisebbség,* 1999. 1. sz. 89–142.
- Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Státus Kiadó, Csíkszereda, 1999. (= Vincze, 1999.)
- Vincze Gábor: Egy romániai „fantomszervezet”, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa születése. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* EME, Kolozsvár, 2003. 623–639. (= Vincze, 2003.)
- Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. (A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986.)* Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2004. (= Vörös, 2004.)
- White, James M.: „Kedvezményezés” contra emberi jogok. (Az Egyesült Államok Romániával szemben követett politikájának dilemmája az erdélyi magyar kisebbség ügyében. In: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995. 265–271.